

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

Випуск **83**

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2019

*Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 4 від 24 березня 2019 р.)*

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща).**

Статті збірника прирівнюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редакції); **Кресіна І. О.** – доктор політичних наук (головний редактор); **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Матвієнко А. С.** – доктор політичних наук; **Мироненко П. В.** – доктор політичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Перегуда Є. В.** – доктор політичних наук; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Соснін О. В.** – доктор політичних наук; **Снівак В. М.** – доктор політичних наук; **Стойко О. М.** – доктор політичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук; **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук; **Явір В. А.** – доктор політичних наук.

Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 83 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2019. 216 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

© Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України, 2019
© Видавництво «Юридична думка», 2019

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.01:[81'2+316.276]

М. В. ЯКОВЛЄВ

МЕНТАЛЬНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА АБСТРАКТНІ ПОНЯТТЯ В КОНЦЕПТОСФЕРІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Розкрито суть питання про природу ключових концептів, що становлять концептосферу політичної науки як складну систему, що складається як з концептів, що втілюють абстрактні поняття, так і з концептів, що виступають в ролі ментальних репрезентацій відповідних феноменів чи процесів. Дискусія про концепти як ментальні репрезентації чи абстрактні поняття проілюстрована в загальних рисах на прикладі філософських дискусій між матеріалізмом та ідеалізмом, і з більшими деталями на прикладі середньовічного диспуту між реалістами та номіналістами щодо проблеми універсалій. Також наведено приклад ономасіологічного та семасіологічного підходу в мовознавстві до дослідження понять, що може бути релевантним і для політичної науки. На прикладі когнітивних досліджень показано, що складні моральні концепції закладені в дитині ще до опанування нею мови, що може відкривати можливості до дослідження процесів формування також і складних політичних концептів як ментальних репрезентацій. Перспективними для подальших досліджень виділяються міждисциплінарні розвідки природи складних мета- та автохтонних концептів політичної науки.

Ключові слова: політична теорія, концептосфера політології, політичні концепти, міждисциплінарні дослідження, концептологія, когнітологія.

© ЯКОВЛЄВ Максим Володимирович — кандидат політичних наук, доцент, директор Школи політичної аналітики та доцент кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Yakovlyev Maksym. Mental representations and abstract concepts in the concepts' sphere of political science

The issue of the nature of core concepts constituting the sphere of concepts of political science as complicated system comprising concepts as embodiments of abstract entities and concepts as mental representations of certain phenomena or processes is explored. Discussion about concepts as mental representations or abstract entities is illustrated by general examples of idealists versus materialists debates in philosophy, and in some more details on the medieval philosophical debate about the problem of universals between realists and nominalists. Another example is drawn from onomasiology and semasiology as approaches to researching concepts in linguistics that can be relevant to the studies of political science concepts. Based on examples from cognitive and behavioural studies it is shown that infants have understanding of complicated moral concepts even before the mastery of language. This fact opens possibility for scientific inquiries into the process of how complicated political concepts are formed as mental representations. Further research can be aimed at conducting interdisciplinary studies into the nature of complex meta- and autochthonous concepts of political science.

Key words: *political theory, concepts' sphere of political science, political concepts, interdisciplinary research, concepts' studies, cognitive science*

Будь-яка галузь наукового знання оперує своїм категоріально-понятійним апаратом. Навчання будь-якій дисципліні починається з опанування термінів, понять, категорій, без яких неможливо розглядати ключові для цієї галузі питання. Кожна поважна наука має свої словники термінів, інколи й видання енциклопедичного типу. Разом з тим, дуже часто з-під уваги дослідників вислизає питання про природу тих компонентів, що входять до складу понятійно-категоріального апарату науки. У цьому аспекті мова йде не про визначення ключового для, скажімо, політичної науки поняття, чи відстеження його історії, бо цей аспект формує великий напрям досліджень. Йдеться про *природу* явищ і феноменів, втілених у *концептах*. Якщо поставити питання про дослідження складових науки не як *термінів*, а підійти до неї як до *концептосфери* в розумінні сукупності концептів, то це дозволить залучити міждисциплінарний підхід, зокрема напрацювання лінгвістики та когнітології, і поставити питання таким чином: ключові для політичної науки концепти є втіленням явищ та їхніх властивостей, що з ними стикаються люди, чи передачею абстрак-

тних ідей, уявлень про порядок речей, теоріями тощо? Саме заповненню цієї прогалини в знанні і присвячена ця стаття.

Концептосфера політичної науки, як і концептосфери будь-яких інших галузей знання, являє собою складну, до певної міри ієрархізовану структуру. Ядро цієї структури становить сукупність концептів, які, своєю чергою, теж можна розподілити в ієрархічному плані: ключові концепти, що формують галузь знання та є для неї визначальними, прийнято називати *метахтонними* концептами (приклад для політології концепт політика), після яких йдуть *автохтонні* для галузі знання концепти, і вже за ними — *алохтонні* концепти. Український мовознавець А. Приходько, який займається дослідженням концептів, так визначає ці категорії: *метахтонні* концепти є тими, які «утворюють ім'я дискурсу»¹, *автохтонні* концепти «історично склалися в лоні певного дискурсу та продовжують регулярно в ньому відтворюватися»², та, нарешті, найдовше визначення науковець дає *алохтонним* концептам, які є «концептуальними змінними дискурсу, що виступають як нетипові, малоймовірні, слабо прогнозовані, інколи й нехарактерні, а відтак і нерегулярно втілювані в ньому концепти»³. Звісно, з деякими позиціями у поглядах А. Приходька можна дискутувати, зокрема й щодо структурування концептів за ієрархією. Приміром, він наводить саме приклад *влади* як автохтонного концепту, хоча серед великої, якщо не переважної, кількості політологів саме влада є осердям політологічних студій, тож, можливо, на рівні із *політикою* до метахтонних концептів можна було би віднести і *владу*. Проте у фокусі цієї статті є інше питання, розгляд якого становить *мету* статті: якою є природа концептів, що формують концептосферу політичної науки?

Дискусія щодо природи концептів точиться довкола питання про те, що саме позначають концепти. Два когнітологи С. Лоренс та Е. Марголіс так сформулювати ключове питання цієї дискусії: «концепти слід розуміти як сукупність властивостей, чи вони втілюють ментальні теорії?»⁴. Згідно з одним напрямком, концепти позначають до певної міри реальні

явища, тобто первинним є якийсь феномен, для позначення якого виникає поняття. У цьому випадку ми розуміємо поняття як термін, який позначає реальне (з певною обмовкою щодо цього, оскільки переживання, почуття, з точки зору філософії, можуть бути реальними з точки зору інтерсуб'єктивності досвіду декількох людей). Згідно з іншим напрямом, концепти виникають як абстрактні категорії, під які потім у «реальному» світі можна наче віднайти відповідники. С. Лоренс та Е. Марголіс навіть загострюють питання і кажуть, що «іще більш контрверсійним питанням є те, чи концепти є об'єктами на противагу до якогось виду поведінкових здатностей»⁵. Під «поведінковими здатностями» ми можемо розуміти спроможність вирізняти у світі «реальних речей» певні об'єкти відповідно до сформованого в нас уявлення про них. Політологам ця постановка питання може нагадувати дискусії щодо природи влади, в якій одним з найбільш поширеним і традиційним підходом до розуміння її суті є уявлення про примус, як «поведінкову здатність» влади, коли об'єкт *A* може примушувати об'єкт *B* до якоїсь дії, яку би цей другий об'єкт без застосування *влади* у вигляді примусу з боку *A* виконувати би не став. Попри те, що, на перший погляд, саме на цьому прикладі може здаватися, що політична наука оперує лише концептами у вигляді ментальних репрезентацій реальних явищ, ситуація насправді є суттєво складнішою.

С. Лоренс та Е. Марголіс пишуть, що більшість наукових дискусій у коцептології точаться довкола *лексичних концепцій*, які «відповідають лексичним одиницям у природних мовах»⁶. Такий підхід можна назвати *термінологічним*, як це й роблять зазначені автори. Щодо нього вони зауважують про два підтипи концептів: *примітивні*, що не мають складної структури, та, відповідно, *складні*, (в оригіналі — *complex*) концепти, що вирізняються внутрішньою структурою. Вже згадана влада є однозначно складним за змістом концептом, оскільки, приміром, британський політолог К. Хей слушно зауважує, що визначальним для її розуміння може бути не лише застосування примусу, але й можливість формування умов, правил, дис-

курсу, в яких одні дії — можливі й навіть вітаються, інші — унеможливлені⁷. Відтак дослідження *влади* як концепту потребуватиме розгляду структури концепту, що саме по собі заслуговує на подальші наукові розвідки й виходить за межі окресленої для цілей цієї статті проблематики.

Повернімося до питання про природу концептів політичної науки — чи є вони ментальними репрезентаціями чи абстрактними поняттями. Подібне розмежування нагадує щонайменше дві наукові дискусії, перша з яких є, на перший погляд, більш подібною. Дуже спрощено її можна назвати *дискусією між матеріалізмом та ідеалізмом* в філософії як дискусією щодо того, що є первинним — матерія чи ідея. В цьому контексті безумовно пригадується класична історія Платона та печери й тіні на стіні, на протипагу цьому — теза про те, що «буття визначає свідомість» і т.д. У «Діалозі» Платона, Сократ спілкується з Главконом, і в частині з відомою алегорією печери зокрема й каже про таке: «коли б у тій в'язниці [печері] від протилежної стіни ще й відлунювало все, що б не сказали люди за муром, тоді як? Чи в'язні пов'язували б ті звуки з кимось іще, окрім тіні, яка промайнула перед ними?»⁸. Тут ми бачимо красиву ілюстрацію до питання про природу концептів: *тіні*, під якими алегорично можна розуміти *концепти*, втілювали би у собі лише відлуння світу ідей, якщо ми сприйматимемо відображені тіні на стіні печери за саму суть ідей та прив'язуємо до них відголос сказано за межами «в'язниці».

Філософія має також й інший приклад дискусій на тему, що безпосередньо стосується питання про ментальні репрезентації та абстрактні категорії в концептосфері політичної науки. Хоча *суперечка про універсалії* є менш відомою широкому загалу, ніж протистояння ідеалістичних та матеріалістичних поглядів, вона не є менш важливою. Суперечка щодо того, чи реально існують універсалії, розпочалася в епоху ранньої схоластики, хоча зрозуміло, що своїми коренями вона сягає критики Аристотелем вчення Платона про ідеї⁹. У період Середньовіччя між *реалістами* та *номіналістами* точилася дискусія, основою якої було питання про *співвідношення загального та одиничного*¹⁰.

Крайні реалісти в цілому дотримувалися погляді Платона та вважали, що «загальне — це ідеї, які існують до *одиночних ідей (ante res)* [тут і далі — курсиви оригіналу]»¹¹, прибічники *поміркового реалізму* дотримувалися формули *in rebus*, тобто вважали, що «загальне *реально існує в речах*»¹². Натомість для *номіналістів* «загальне *існує лише після речей (post res)*», при чому більш помірні номіналісти заперечували «реальність загального в речах», проте визнавали його у вигляді «думки, поняття, імені»¹³. Представником поміркового реалізму був Ансельм Кентерберійський¹⁴, крайнього — Гійом із Шампо, крайнього номіналізму — Іоанн Росцеллін, який, що примітно в контексті Платонівської алегорії печери та наведеної цитати з діалогу, писав про те, що «загальні поняття (ідеї чи універсалії) є лише *звуками, голосом, мовленням*»¹⁵.

Друга сфера, в якій розмежування є не настільки виразним, як між ідеалістами та матеріалістами у філософії, і на якій можна проілюструвати відмінність у підходах, лежить в межах *лінгвістики*, в площині дослідження процесів *номінації*, або називання явищ. Цим займаються дві галузі: *ономасіологія* та *семантика* (одна зі старих назв цієї дисципліни — семасіологія), перша з яких займається дослідженням процесу називання (номінації) певного явища (що закладено й у назві науки — *ὀνομαζω* грецькою означає «називати»), а друга — питанням про те, що позначає одиниця мови (що також відображено в назві науки: *σημα* — «знак», «відмітка»). Ці дві науки по різному ставлять дослідницькі питання, що можна проілюструвати на такому прикладі: з позицій ономасіології запитується: як називаються зображення, з використанням орнаменту, стилізованих тварин, інколи — з написами, які використовуються як символ держави, офіційно затверджений у відповідних документа? Щодо того самого об'єкту семасіологічне (семантичне) питання звучало би просто: що таке *державний герб*? Як видно з цієї ілюстрації, два питання пропонують шляхи, які ведуть до з'ясування суті концепту. Приміром, у такий спосіб можна запитатися, чи є *політика* абстрактною категорією, яку обґрунтовують на теоретичному рівні, чи все ж вона стосується низки

реальних явищ, сукупності складних відносин і взаємодій між групами людей, на позначення яких було «вигадано» концепт політики? Звісно, у випадку такої постановки питання ми наражаємося на небезпеку, озвучену в алегорії печери Платона: чи справді можливе якесь «втління» абстрактних ідей інакше як у вигляді тіні чи відлуння якихось ідей? Відповісти на це питання допоможуть приклади з іншої галузі знань.

У своїй науково-популярній праці «Таємне життя розуму: як ми мислимо, відчуваємо й вирішуємо» міжнародний експерт із когнітивних нейродосліджень у сфері навчання й ухвалення рішень М. Сігман, наводить багато цікавих прикладів, що стосуються безпосередньо формування понять у людини на ранніх етапах її життя. Наприклад, уже на початку книжки М. Сігман спростовує «міф» про те, що абстрактне та логічне мислення може з'явитися в дитини лише після того як вона опанує мову — експериментальні дослідження доводять, що «новонароджені вже в перші дні формують складні абстрактні концепти, мають математичні поняття...а кількомісячні діти демонструють складні логічні міркування»¹⁶. Одразу після викладу досліджень, які демонструють такі приголомшливі відкриття про природу людської психіки, науковець переходить до ще складнішого питання — наявності у немовлят поняття моралі. М. Сігман ілюструє за допомогою результатів експериментальних досліджень, в яких або абстрактні фігури у мультику поводитися нечемно (приміром, квадрат виштовхував трикутник), або у розіграній перед дитиною сцени лялька поводитися підло (крала щось в іншій ляльки), що немовляти здатні формувати складні моральні поняття, бо після показаного їм вони обирали фігурку чи ляльку, яка демонструвала не поводитися підло, а проявила свої «моральні якості»¹⁷. Відтак, ми безумовно можемо стверджувати, що такі концепти як *добро*, *зло*, *справедливість* є складними для визначення чи обґрунтування на рівні теорії (і цим питанням присвячено силу-силенну публікацій), проте ті властивості поведінки, які ми означаємо як «добрі» чи «злі» людина здатна вирізняти ще до оволодіння мовою, що й доводять експерименти за участі немовлят.

Отже, можемо нарешті перейти до розгляду питань про те, якою є природа концептів політичної науки, на прикладі самих концептів. Як уже зазначалося на самому початку статті, метаконцептом для політології є концепт *політика*. Попри те, що дослідник концептів, лінгвіст А. Приходько відносить *владу* до автохтонних концептів у своїй класифікації, безумовно, цей концепт є також вкрай важливим. Разом з *владою* до автохтонних концептів політичного дискурсу А. Приходько зараховує такі концепти як *партія*, *фракція*, *уряд*, *парламент*, *демократія*, *закон*, *народ*, *вибори*¹⁸. Існують концепти, важливі у контексті політичних ідеологій, зокрема: *свобода*, *рівність*, *власність*. У царині публічної політики та публічного адміністрування важливим концептом є *урядування*. На перетині між політологією та економікою знаходяться такі концепти, як *блага*, *вигоди*, *добробут*. Якщо подивитися на перелік цих концептів, то стає зрозумілим, що вони є досить різними: якщо *фракцію* можна чітко визначити і навести приклади з парламенту практично будь-якої електоральної демократії, так само, як і послатися на норми законів, в яких визначено, яку саме організацію чи структуру вважати *партією*, то зробити в такий спосіб з *демократією*, а тим більше — зі *свободою* чи *добробутом* ми не зможемо. Можна припустити, що концепти, які справді можна звести до чітко визначених понять-термінів, і які набагато легше проілюструвати на конкретних прикладах, репрезентують собою на ментальному рівні означень чіткі об'єкти. Декілька депутатів у парламенті країни, які об'єднуються у групу, або «групування всередині політичної партії, члени якого гуртуються на окремій платформі»¹⁹, як явище, що трапляється у демократичних (і не зовсім) країнах отримало назву *фракція*, так само, як і «добровільне об'єднання людей, що прагнуть домогтися здійснення цілей, які вони поділяють, задоволення спільних інтересів»²⁰ ми називаємо *партією*. Натомість можемо стверджувати, що *демократія* чи *свобода* є складнішими концептами саме тому, що вони опрацьовуються як певні ідеали, які, за самим визначенням ідеалу, спершу є абстрактною категорією, яка вже потім знаходить своє фізичне

втілення. Наприклад, нам може здаватися, що *свобода* є просто антиподом до, скажімо, *рабства* чи *несвободи*, але видатний філософ Е. Фромм у своїй книзі «Втеча від свободи» вже у першому розділі, який промовисто називається «Свобода — психологічна проблема?», ставить такі питання: «чим є свобода як людський досвід? Чи є жага свободи чимось закладеним у саму природу людини? Чи однаковий цей досвід у всіх культурах...? Чи є свобода лише відсутністю зовнішнього тиску, чи вона також є *наявністю* чогось, і якщо це так, то чого?» і так далі²¹. Отже, з виділених Е. Фроммом питань про *свободу як досвід* маємо теж питання про *свободу як ментальну репрезентацію особливого досвіду, і якщо свобода — це не відсутність тиску, то як теоретично можна обґрунтувати її змістовне наповнення*. Відповіді на питання про те, чим є свобода в межах класичного лібералізму матимуть мало значення в дискурсі, скажімо, консерваторів чи комуністів. В межах політичних ідеологій свобода теоретизується, обґрунтовується як *абстрактна категорія*ми з ідеальними формами свого втілення, яке й пропагують прибічники певної ідеології.

Отже, у відповідь на поставлене питання про суть і природу концептів політичної науки можемо дійти висновку про те, що частина з них становить ментальні репрезентації, інша ж є опрацюванням абстрактних категорій. У деяких випадках (приміром, *свобода*) розмежування між ними провести важко, оскільки є концепти, які можна аналізувати як досвід (приміром, Е. Фромм пише про свободу як психологічну проблему), що, водночас, можуть бути й абстрактним ідеалом, важливим для певної політичної ідеології (та ж *свобода*). Більшість автохтонних, за класифікацією та за прикладами А. Приходька, концептів політичної науки можна віднести до *терміносистеми* політичної науки як сукупності термінів, яка теж є одним із рівнів концептосфери.

На завершення статті та для окреслення *перспектив подальших досліджень* повернімося до філософії. Недоліки уже згаданих середньовічних учень реалістів та номіналістів, їхню односторонність намагався подолати видатний мислитель Середньовіччя

П'єр Абеляр, який сформулював формулу *universalia sunt in rebus*, що перекладається як «універсалії є в речах»²². Сформоване Абеляром вчення помірнього номіналізму згодом отримало назву *концептуалізм*²³, згідно з яким «універсалії не мають самостійного існування (реальності), реально існують лише окремі речі; однак універсалії набувають деякої реальності в сфері розуму як поняття. Вони є наслідком розумового абстрагування певних властивостей чи якостей речей» (24). Важко заперечувати, що ключові для політичної науки концепти є «абстрагуванням певних властивостей», і, можливо, подальші міждисциплінарні наукові дослідження дозволять з'ясувати механізми формування цих концептів або способів їх втілення як ментальних репрезентацій феноменів суспільно-політичного життя у концептосфері політичної науки.

1. Приходько А. Концепты и концептосистем. Днепропетровск, 2013. С. 201. 2. Там само. С. 202. 3. Там само. 4. Laurence S., Margolis E. Concepts and Cognitive Science / *Concepts: Core Readings*. MIT Press, 1999. С. 3. 5. Там само. 6. Там само С. 4. 7. Hay C. Political Analysis: A Critical Introduction. Palgrave MacMillan, 2002. Р. 168-187. 8. Платон. Держава / пер. Д. Коваль. Київ, 2000. С. 210-211. 9. История философии в кратком изложении / пер. с чеш. И. И. Богута. Москва: Мысль, 1991. С. 231. 10. Там же. С. 232. 11. Там же. 12. Там же. 13. Там же. 14. Там же. С. 233. 15. Там же. С. 235. 16. Сігман М. Таємне життя розуму: як ми мислимо, відчуваємо й вирішуємо / пер. з англ. Ю.Костюк. Харків: Віват, 2018. С. 37-39. 17. Там само. С. 40-42. 18. Приходько А. Концепты и концептосистем. Днепропетровск, 2013. С. 202. 19. Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. С. 237. 20. Там само. С. 164. 21. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. М. Яковлев. Харків: КСД, 2019. С. 18. 22. История философии в кратком изложении / пер. с чеш. И. И. Богута. Москва: Мысль, 1991. С. 237. 23. Там же. С. 238. 24. Концептуалізм. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наук. редакт.). Київ, 2002.

Yakovlyev Maksym. Mental representations and abstract concepts in the concepts' sphere of political science

As any social science, political science has a number of concepts that constitute the main field of research and form the framework for analysing

phenomena and processes that have particular importance for the scholars of this discipline. Political science has its core concepts like *politics* or *power*, many concepts that play crucial role in a number of disciplines like liberty or freedom, and practical concepts that can also be called terms like *political party* or *parliamentary faction*. However if one sees them not merely as terms that are listed and defined in dictionaries or text-books for students, but as full-fledged concepts, a new way of seeing them opens a door to a number of questions of other level of abstraction. One of the key questions in cognitive science can be formulated as a debate about the nature of *concepts*: are they mental representations or might they be abstract entities? This question can be compared to the classical philosophical debate between the *idealists* and *materialists* who have different views on the nature of ideas and reality. Another philosophical debate that correlates to the cognitivist issue about the nature of concepts is the medieval debate between *realists* and *nominalists* about the nature of *universals*. The *problem of universals* started with Aristotle's critiques of Plato's concept of ideas as universals (which is illustrated by the famous allegory of the cave), and famous medieval philosophers as the prominent proponent of nominalism Roscellinus, Guillaume de Champeaux as representative of realism, and Peter Abelard (who started from the nominalists' positions) as founder of the stream of thought aimed at overcoming the limitations of both approaches known as *conceptualism*, according to which there is indeed something as a *common* (universal), but that is a concept in the mind, rather than a real entity that exists independently of the mind. Another approach to the essence of concepts can be illustrated by two different ways of revealing the meanings of words in linguistics: *onomasiology* that asks how certain things or processes are being defined and *semantics* (also known as *semasiology*) that starts with a simple question of what a given word means.

It can be claimed that political science operates, at its core, with complex concepts that cannot be easily defined by simply denoting phenomena around us. A number of cognitivist and behavioural studies involving infants demonstrate that even before any mastery of language is achieved babies have some rather complicated moral notions and can distinguish between bad or evil behaviour and show their preference for toys or objects that were shown to behave well before the baby's eyes. If even small children have an understanding of a complex moral concepts, further studies into the core concepts of political science like *power* or *freedom* may show that they can be both mental representations of some experience (famous philosopher Erich Fromm asks exactly this questions in his seminal work «Escape from Freedom», chapter two, if freedom can be seen as some sort of human experience). It is suggested that some concepts of political science that e.g. Ukrainian linguist A. Prykhod'ko defines as *autochthonous* to politology, like *political party* or *faction*, can be treated as terms and definition rather than complex concepts, and further

studies into the nature of political concepts should take into account the *conceptualist's* approach of Peter Abelard who advocated the search for manifestation of universals as reflections upon some practical experience, because manifestations themselves have no independent existence but they become «real» as concepts in our minds.

Key words: political theory, concepts' sphere of political science, political concepts, interdisciplinary research, concepts' studies, cognitive science

УДК 316.324.8

О. В. САГАН

МЕДІА-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ У КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОМУ ПІДХОДІ

Розглядається феномен медіа-інформаційного тероризму як складного соціально-політичного явища епохи інформаційних технологій, розкриття якого потребує розгляду суміжних питань, що пов'язані з інформаційною сферою безпеки держави. На підставі вивчення трансформацій у способах ведення сучасних війн систематизовано досвід США і країн НАТО у переорієнтації боротьби в інформаційну сферу. Звертається увага на зв'язок медіа-тероризму з такими питаннями національної безпеки, як інформаційна сила, інформаційна війна, які сьогодні в системі міжнародних відносин і міждержавного протистояння є інструментарієм стратегії непрямих дій.

Ключові слова: сила, інформаційна сила, інформаційна війна, медіа-інформаційний тероризм, стратегія непрямих дій.

Sagan Olga. Media-information terrorism in cognitive-behavioral approach

This article seeks to consider the phenomenon of media-information terrorism as a complex socio-political phenomenon of the era of information technology, the disclosure of which requires consideration of related issues associated with the information sphere of state security. Based on the study of transformations in the methods of conducting modern wars, the experience of the United States and NATO countries in reorientation of the struggle to the information sphere is systematized. Attention is drawn to the connection of media terrorism with such issues of national security as information force, information war, which are tools of the strategy of indirect actions in the system of international relations and inter-State confrontation of today.

Key words: force, information force, information war, media-information terrorism, strategy of indirect actions.

Сучасний характер міжнародних відносин і міжнародної політики, які характеризуються зламом старого однополярного світу дає підстави говорити про зростання напруження у відносинах між країнами-лідерами світової політики і переходом у цій боротьбі до латентних форм її ведення, які б давали більший ефект з меншими витратами. Способом, що дозволяє досягати поставлених цілей виступає інформаційний тероризм як складова інформаційної війни і спосіб її ведення. Рубежем народження цього феномену вважаються 90-ті роки ХХ століття, коли інформаційні технології і «нові» ЗМІ (вислів Б. Хоффмана)¹ розширили комунікативні можливості людини.

Розмаїття підходів і поглядів щодо розуміння медіа-інформаційного тероризму свідчить, що небезпека цього соціально-політичного явища у вітчизняному політологічному дискурсі переважно розглядається у двох площинах: у площині правова і у площині соціально-психологічних наслідків. Проте, генезис цього феномену агресії надає нам приклади, що медіа-інформаційний тероризм має й інші відтінки. Йдеться про небезпеки для людської особистості більш глибинного характеру — стрімку зміну її когнітивно — поведінкової сфери, що відбувається під тиском нарощування інформаційної комунікації.

Знайомство з працями з зазначеної проблематики свідчать, що саме таку особливість медіа-інформаційного тероризму як «м'якої сили» — «soft power» й інструменту асиметричної дії у межах стратегії «непрямої дії» автори не торкаються. Одні зосереджуються на аналізі медіа-інформаційного тероризму як похідної впровадження у людську практику інформаційно-комунікативних технологій, другі розглядають медіа-інформаційний тероризм як складову інформаційно-психологічної війни. Щодо першого підходу, то тут слід звернути увагу на праці Д. Белла, А. Локера, Б. Накоса, А. Тоффлера, С. Хантінгтона. Щодо другого підходу — Г. Почепцова,

М. Ожевана, О. Дзьобаня, В. Циганова, Т. Єрохіної, К. Герасименко, Р. Банка, А. Ілляшенко, О. Глазова, Д. Кісова та інших.

Думки вищеназваних авторів, безумовно, є вірною постановкою питання. Але вірним є і те, що онтологія феномену медіа-інформаційного тероризму в умовах зростання міждержавного інформаційного протистояння потребує подальшого уточнення. Така постановка питання виходить з того, що зміна середовища, в якому перебуває людина та способу організації її життя, передусім, змінює саму людину — способи і культуру її мислення, пристрасті, смаки, а саме головне — її культурну ідентифікацію. Отже, об'єктом медіа-інформаційного тероризму, є стурбована людина, яка весь час перебуває у середовищі наростаючих життєвих проблем і небезпек. Це дає нам підстави розглянути це явище через когнітивно-поведінковий підхід і зв'язок з такими поняттями як «сила», «інформаційна сила», «м'яка сила» (soft force), «інформаційна війна», «стратегія непрямих дій». Звідси «медіа-інформаційний тероризм» пропонується розглянути як інтегральне поняття, у якому ресурс мас-медіа тісно пов'язується з контентом інформаційно-комунікативної сфери людини.

У першу чергу звернемося до такого поняття як «сила». Відомо, що «сила» — це головна категорія концепції «політичного реалізму» Г. Моргентау, яку він розглядав як інструмент боротьби за владу. Для засновника політичного реалізму сила в розумінні «power» означала власне воєнну силу, владу і могутність.

Чимало авторів намагалися визначити силу через складові гуманітарного спрямування. Так, А. Спідмен серед десяти факторів сили виділяє етнічну гомогенність, ступінь соціальної інтеграції суспільства, національний дух; Р. Штайнмец серед восьми факторів визначив моральні якості, ступінь поваги та приязного ставлення з боку чужоземців; Г. Моргентау — національний характер, національну мораль².

Локальні війни і конфлікти на рубежі ХХІ століття, стали фактором переоцінки розуміння «сили». У боротьбі національних характерів політики і військові звернули увагу і на інтенції

гуманітарного характеру. В етнічній гомогенності, ступені соціальної інтеграції, національному дусі, національному характеру, національній моралі тощо творці ефективності політичного впливу знайшли інструментарій, який або формує, або руйнує духовно-культурний й історичний пласт буття людини, який наповнений глибинними смислами. Це означало, що класичний вимір сили попередніх часів перейшов у свою протилежність — «м'яку силу» (soft force), яка пов'язана з Гегелівською сферою духу — культурою, історією, філософією, правом, релігією. Тобто, з внутрішнім світом людини і способом організації її життя. Це те, що А. Етзіоні вважав іншою силою, різновидом інтегрального звучання сили взагалі. Вона теж може бути позиціонована як сила у значенні «force». З цього приводу слушну думку висловив англійський історик Л. Гарт. Він вважав, що «при дослідженні фізичних факторів ми ніколи не маємо права нехтувати і факторами психологічними... Вільне глибоке розуміння того, що психологічне начало проникає у сферу фізичного і здійснює вирішальний вплив, має непряму цінність»³.

«М'яка сила» має індивідуальний і груповий виміри. Це особливий світ людини, завдяки якому вона відстоює своє особисте «Я» і колективне «МИ» та сприймає інший культурний простір. Специфіку організації цього світу визначає мова, наявні наративи (оповідання), символічна культура та цінності. Саме вони створюють основу буття людини і відображають специфіку її реакцій на події, які відбуваються навколо⁴. В руках політиків, — це інструмент творіння суспільного «МИ», що націлено на загальне добро і інструмент руйнування, за яким стоїть злий намір розколу і суспільного розбрату. «М'яку силу» можна позиціонувати і як стиль життя, що диктує певна культура. А. Тоффлер з цього приводу у «Футурошоці» пише: «Стиль життя розуміє не тільки зовнішні форми поведінки, але й цінності, які безумовно вплетені у цю поведінку, і ніхто не може змінити життєвий стиль іншого без змін у власному образі. Людиною майбутнього стане не «людина стилю», а «людина життєвого стилю»⁵.

Це підштовхує нас до визнання того факту, що «м'яка сила» (soft force) перетворюється у свою протилежність «тверду силу» (hard force) завдяки поєднанню політичної лінії урядів країн на інформаційне домінування з інформаційними технологіями як складовою інформаційної сили, які цю політику роблять ефективним ресурсом у досягненні проголошених і латентних цілей. Специфіку використання «м'якого ресурсу» ми можемо прослідкувати на такому інструменті політики як інформаційна війна.

У 80-90 і роки минулого століття в країнах Західної Європи та США вийшла низка праць, в яких зазначалося, що особа, потрапивши під вплив інформаційно-психологічної машини, не в змозі самостійно мислити. Замість неї «мислять» засоби масової інформації: підказують рішення, розвіюють сумніви, корелюють бажання, формують життєві цілі й інтереси. У першу чергу це стало можливим завдяки інформаційним технологіям й їх властивості вкрапляти у людську свідомість те, що вона хоче почути у даний час. А оскільки для інформаційної людини «найграндіозніші події сучасного світу відбуваються у віртуальній знаковій формі»⁶, то мозаїка значень подій і речей поступово формує «мозаїчну свідомість» (вислів А. Моля), яка запрограмована на певні цінності орієнтири, і яка реагує на ключові слова. Для будь-якої мозаїчної людини вони стають моральними постулатами, на основі яких формуються життєві цілі і здійснюються соціальні дії.

Контекст «демасифікації» і «мозаїзації» ми можемо знайти у Г. Почепцова у його праці «Інформаційні війни». Його визначення інформаційної війни досить чітко визначає об'єктно — цільові установки процесу цього явища. За Почепцовим, «інформаційну війну слід розглядати як комунікативну технологію щодо впливу на масову свідомість з довгостроковими і коротко строкowymi цілями. При цьому слово «комунікативний» підкреслює особливий статус аудиторії як об'єкту впливу, оскільки успішний вплив може спиратися тільки на інтереси, цінності, ідеали аудиторії, тобто мова йде про необхідність розмовляти з нею на одній мові у прямому і переносному змісті.

Цілями такого впливу на масову свідомість є внесення у когнітивну структуру потрібного контенту, щоб отримати відповідні зміни у поведінковій структурі. Базовий підхід в цій області може спиратися на мету істотної зміни картини світу, яка виходить за підсумками комунікативного впливу»⁷. Отже ключовими елементами визначення інформаційної війни є комунікація, ціль комунікації, маніпуляція, когнітивно-поведінкова структура, свідомість.

Фактично у визначенні головних складових інформаційної війни, якими є комунікація і когнітивно-поведінкова структура Г. Почепцов оперся на знайому в науці аутопойезисну концепцію інформаційної комунікації, яку у свій час розробили У. Матуран і Ф. Варела. У відповідності до їх поглядів зміст комунікації відображає процес де «кожен каже те, що каже, або чує, у відповідності зі своєю власною структурою детермінацій. З точки зору спостерігача в комунікативній взаємодії завжди існує невизначеність. Феномен комунікації залежить не від того, що передається, а від того, що відбувається з тим, хто приймає те, що передається, а це дещо надто відрізняється від «надісланої інформації»⁸. Тобто йдеться про поведінкові реакції двох сторін комунікації. Саме ця особливість інформаційної комунікації була покладена в оновлену стратегію інформаційної війни, яку проголосили США починаючи з 2006 року.

Медіа-інформаційний тероризм як різновид тероризму і як спосіб ведення інформаційної війни неможливо розглянути поза межею і такого поняття, як «стратегія непрямих дій». Саме вона дозволяє терористам залишатися у тіні світової мережі Інтернет, а головне уникати правової відповідальності за участь у «війні без війни»⁹.

Термин «стратегія непрямих дій» належить перу британському воєнному історичу Л. Гарту. В 1941 і 1946 роках у Великобританії двома виданнями вийшла його фундаментальна праця під назвою «Стратегія непрямих дій»¹⁰. Аналізуючи війни, починаючи з найдавніших часів і до початку XX сторіччя включно, автор доходить висновку, що непрямі дії є найефективнішим способом ведення війн. За висловом Л. Гарта,

метод непрямих дій є законом життя в усіх сферах. Його застосування є ключем до практичного розв'язання будь-якої проблеми, вирішальним фактором в якій є людина, коли протилежні інтереси можуть призвести до конфлікту. Ідея непрямих дій тісно пов'язана з усіма проблемами впливу одного розуму на інший¹¹. В контексті центральної ідеї, що «метод непрямих дій є ключем до практичного розв'язання будь-якої проблеми» головним інструментом цього впливу Л. Гарт вважав мистецтво інформаційної гри учасників комунікації, які втягнуті у боротьбу і де за видимими формами сконструйованої реальності прихований потаємний зміст.

Таким чином сучасний медіа-інформаційний тероризм слід розглядати як продукт набутих знаневих компетенцій і практик, які отримали суспільної ваги у результаті трьох революцій, у яких перебуває сучасне людство — інформаційної, яка змінила середовище життя людини, її психологію й когнітивно-поведінкову сферу; воєнної («революція у воєнній справі»), яка змінила способи ведення війни (боротьби) надавши переваги інформаційній складовій; й культурної глобалізації, яка запустила механізм зламу національно-культурної ідентичності і формування людини «життєвого стиля» (вислів А. Тоффлер)¹², яка керується знаково-символічними образами, що пропонує нова інформаційна реальність і культура.

У політичному лексиконі медіа-інформаційний тероризм закріпився з 2001 року після відомих подій у США, коли 11 вересня у Нью-Йорку в результаті терористичної атаки був знищений Всесвітній Торговельний Центр. Як зазначив М. Ожеван, це було не просто «тероризмом — масовим вбивством людей, а медіа-тероризмом — підривом символу США»¹³. Як ми вже констатували попередньо, само поняття «медіа-інформаційний тероризм» більшість аналітиків розглядають з двох позицій: психології і права. Представники першого підходу вважають його особливим різновидом психологічного терору (інфраструктурного), який характеризується зловживанням інформаційними системами, мережами та їх компонентами для здійснення терористичних актів та дій, які можуть бути

віднесені до подібних злочинів. Наприклад, необережна поведінка з рипостами, якими надмірно захоплюється Інтернет спільнота, не складаючи при цьому у цю дію злочинного наміру. Така поведінка може бути розцінена як пропаганда тероризму, або втягування у терористичну діяльність. В окремих країнах подібне тиражування інформації розглядається як злочин терористичного характеру. Такий підхід присутній і в законодавстві України¹⁴. Прихильники першого підходу виходять з того, що як феномен малої війни медіа-інформаційний тероризм поєднує у собі дві форми боротьби — силову — терористичні акції і м'яку — інформаційну. Як відомо метою будь-якого теракту є зовсім не сам факт здійснення того чи іншого злочину (вбивства, захоплення заручників, вибуху тощо), а насамперед психологічний вплив на якомога більшу аудиторію — залякування, привертання уваги громадськості, провокування до певних дій чи бездіяльності. Отже виходячи з такої мети — тероризм є засобом психологічного впливу. Його головний об'єкт — не ті, хто став жертвою, а ті, хто залишився живим. Жертва — інструмент, вбивство — метод¹⁵.

Прихильники правового підходу вважають, що тероризм узагалі, і духовний зокрема, являє собою діяльність, що виражається в залякуванні населення й органів влади з метою досягнення злочинних намірів. «Такий тероризм полягає також у спробах організації спеціальних медіа-кампаній, покликаних зруйнувати знаково-символьну інфраструктуру суспільства, створити у ньому атмосферу громадянської непокори, недовіри до дій та намірів влади й особливо — її силових структур, що мають захищати суспільний порядок, зумовити поширення ксенофобних настроїв й підозріле настановлення щодо «чужинців» (якими можуть виявитися представники будь-яких меншин)»¹⁶. Націленість медіа тероризму на руйнування знаково-символьної інфраструктури людини і суспільства можна розцінювати як злочин проти особистості, який пов'язаний з порушенням її конституційних прав та замахом на стан її морально-психологічного і соціального самопочуття в межах політики інформаційної безпеки особистості.

У попередньому аналізі таких понять як «сила», «інформаційна сила», «м'яка сила», «стратегія непрямих дій», «інформаційна війна» ми звернули увагу на складові, які сьогодні відносять до сфери гуманітарної безпеки. Тобто, на те, що у філософії розглядається як категорія «особливого». З одного боку, особливе дає точне уявлення про конкретний предмет/об'єкт, а з іншого, через категорію «всезагального» надає можливість систематизувати предмети на більш високому рівні. На наш погляд, таким «особливим», що міститься у вищеназваних поняттях є духовно-культурна сфера людини та її реакції на інформаційні впливи. Це дозволяє нам на рівні двох попередніх підходів (правового і психологічного), через які розглядають медіа-інформаційний тероризм виділити ще один підхід — когнітивно-поведінковий. Він спирається на особливості людської психіки формувати і сприймати світ інформаційних повідомлень, виходячи з досвіду предметно-практичної діяльності й інформаційної комунікації, де висловлюючись словами лінгвіста Ф. Соссюра спілкуються «мовні образи, що накопичені у всіх індивідів, що і створюють мову. Мова — це граматична система, яка існує в кожного у мозку, в цілій сукупності індивідів»¹⁷. Продовжуючи думку Ф. Соссюра можна сказати, що знання цієї «граматичної системи» дає нам можливість правильно орієнтуватися у знаково-символьній інфраструктурі суспільства, відчувати її тональності, відтінки та розуміти зміст.

Згідно М. Гайдеггеру мова — це дім буття. «Людина бачить світ не інакше як своїми очима, пізнає його не інакше як своєю думкою. Люди навчаються співставляти себе з світом, бачити своє буття як частку і продовження буття світу»¹⁸. Включення все більшої кількості людей у речове спілкування з одного боку ускладнює соціально-інформаційну систему, а з другого, в умовах інформаційного тиску і протистояння контенту повідомлень агресивне включення в цю систему сил зовні її фрагментує. Тут спрацьовує принцип ідентифікації, коли життєві пріоритети обирає не раціональна, а емоційна сфера психіки людини. З'являється феномен не «подвійної ідентичності, що живе

у кожній людині природно» (з одного боку — це мова, традиції, належність до етносу; з другого — це громадянство, територія) як це стверджує М. Степико у праці «Українська ідентичність: феномен і засади формування»¹⁹, а навіть потрійної. Її зміст визначає прихильність культурним зразкам певних груп Інтернет спільноти, яка керується етикою соціальних мереж і уявленнями про стиль життя, який там домінує. Завдяки такому механізму людина втрачає глибинні смисли свого буття і стає жертвою більш сильнішої культури, яка, на переконання Б. Парахонського має свою «відмінну мову»²⁰ і приховані політичні цілі.

Фактом сьогодення є те, що зміцнення і поширення медіа-інформаційного тероризму відбувається завдяки двом процесам — це глобалізації феноменів інформаційного суспільства та стрімкому розвитку глобальної комунікаційної системи, якої став Інтернет. Глобалізація звузила світ до розмірів «малого села» (вислів А. Тоффлера), а комп'ютерні технології й Інтернет зробили його відкритим і прозорим.

На думку експертної спільноти, розповсюдження і зміцнення медіа-інформаційного тероризму на початку нового століття стало можливим також і завдяки специфічним умовам, в яких функціонують соціальні мережі Інтернет. Відсутність географічних і культурних бар'єрів, анонімність комунікації, неформальна структура комунікації, домінування власного контенту тощо перетворили мережі не тільки у зручні площадки спілкування, алей у площадки масової маніпуляції свідомістю великої кількості людей. Медіа-тероризму це надало можливостей заявити про себе — бути почутим і побаченим.

Отже, медіа-тероризм являє собою особливий вид терористичної практики. Його характерною ознакою (критерієм) є цілеспрямоване використання групами терористичного або екстремістського спрямування мас-медійного ресурсу й інформаційних технологій. В їх руках вони перетворюються на зброю особливого характеру. Доступність, ефективність й просторові можливості роблять її універсальним засобом впливу на людську особистість, громадську думку і окремі соціальні групи.

1. Hoffman B. Inside Terrorism / Rev. and expanded ed. N.Y.: Columbia university Press, 2006. 432 p. 2. Кривожиha В. Й. Поняття «сила» в американських дослідженнях. *США: економіка, політика, ідеологія*. 1975. № 9. С. 114–120. 3. Гарт Л. Стратегія. Москва: Изд. иностранной литературы, 1957. С. 450–451. 4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. Санкт-Петербург, 1998. 5. Тоффлер А. Футурошок. Санкт-Петербург: Лань, 1997. С. 252. 6. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие. Москва: Логос, 2000. С. 237. 7. Почепцов Г.Г. Информационные войны [http](http://www.politnauka.org). С. 5. URL: [//www.politnauka.org](http://www.politnauka.org). 8. Шмерлина И. А., Матурана У., Варела Ф. Древо познания: биологические корни человеческого понимания / пер. с англ. Ю.А. Данилова. Москва: Прогресс-традиция, 2001. С. 173. 9. Снесарев А.Е. Философия войны. Москва: Финансовый контроль, 2003. С. 265. 10. Гарт Л. Цит. работа. 11. Там же. С. 450. 12. Тоффлер А. Футурошок. Санкт-Петербург: Лань, 1997. С. 252–253. 13. Ожеван М.А. Медіа-тероризм: тепер і в Україні? URL: <http://ru.telekritika.ua/lyudi/2002-05-21/444>. 14. Арманов М. Співвідношення антитерористичного законодавства з обставинами, що виключають злочинність діяння. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 27. 15. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) / Остроухов В.В., Петрик В.М., Присяжнюк М.М. та ін.; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. Київ: КНТ, 2010. С. 525. 16. Бабенко Ю. Інформаційний тероризм. URL: http://aratta-ukraine.com/text_ua.php/doc/text_ua.php?id=149. 17. Курс общей лингвистики / Ред. Ш. Балли и А. Сеше; пер. с франц. А. Сухотина. Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре; Примечания / пер. с франц. С.В. Чистяковой; под общ. ред. М.Э. Рут. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. С. 21. 18. Введение в философию. В 2-х ч. / под общ. ред. И.Т. Фролова. Москва: Политиздат 1989. С. 327. 19. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. С. С. 214. 20. Там само. С. 199.

Sagan Olga. Media-information terrorism in cognitive-behavioral approach

This article seeks to consider the phenomenon of media-information terrorism as a complex socio-political phenomenon of the era of information technology, the disclosure of which requires consideration of related issues associated with the information sphere of state security. Based on the study of transformations in the methods of conducting modern wars, the experience of the United States and NATO countries in reorientation of the struggle to the information sphere is systematized. Attention is drawn to the connection of media terrorism with such issues of national security as information force,

information war, which are tools of the strategy of indirect actions in the system of international relations and inter-State confrontation of today.

In order to expand the concept of «media-information terrorism», it is proposed to consider this phenomenon through a cognitive-behavioral approach in which media-information terrorism should be regarded as a product of the acquired knowledge competences and practices that gained public significance as a result of three revolutions that modern mankind is undergoing today. It is about informational revolution that has changed the environment of human life, its psychology and cognitive-behavioral sphere; military revolution («revolution in military affairs») that has changed methods of war (struggle) by giving preference to the information component; and cultural globalization that has launched the mechanism of breaking the national cultural identity and development of «Lifestyle» individual (A.Toffler) as well as sign and symbolic images offered by new information reality and culture.

It is concluded that, first, media terrorism is a special kind of terrorist practice. Its characteristic feature (criterion) is the purposeful use of mass media resources and information technologies by terrorist or extremist groups. Second, in a conflict of interest media terrorism can be regarded as instrument of destruction of «the soft power» of society, asymmetric actions in a hybrid war, way of conducting information war.

Key words: force, information force, information war, media-information terrorism, strategy of indirect actions.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 342.729:342.77:324

С. М. ДЕРЕВ'ЯНКО

ОБМЕЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ

Проаналізовані правові підстави та політичні мотиви введення в Україні воєнного стану.

Висловлені міркування щодо змісту політичних прав громадян та доцільності їх обмеження в новітніх українських реаліях.

Ключові слова: права людини, політичні права, воєнний стан, гібридна війна.

Derevianko Serhii. Restrictions of the political rights of citizens under conditions of martial law: political and legal grounds

The legal grounds and political motives of the introduction of martial law in Ukraine are analyzed.

The article highlights The stated arguments about the content of political rights of citizens and the expediency of their restriction in the latest Ukrainian realities.

Key words: human rights, political rights, martial law, hybrid war.

Загострення збройного конфлікту внаслідок нападу ВМС Російської Федерації на українські судна в Азовському морі стало приводом для введення в Україні воєнного стану. На пропозицію Військового кабінету Ради національної безпеки і

© ДЕРЕВ'ЯНКО Сергій Миронович — доктор політичних наук, професор кафедри політичних інститутів та процесів Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

оборони Президент України П. Порошенко 26 листопада видав Указ «Про введення воєнного стану в Україні»¹. Однак, фактично він введений 28 листопада після того, як Голова Верховної Ради України А. Парубій та Президент України П. Порошенко підписали прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»², він був опублікований в офіційній пресі та набрав чинності.

Подія ця неоднозначно сприйнята і політикумом і громадянами загалом. Думки полярні — від повної підтримки дій Глави держави до сприйняття введення воєнного стану як PR-акції влади чи прагнення відтермінувати проведення виборів Президента України, що згідно з Конституцією держави мають відбутись 31 березня 2019 року. Дорікають їй, що це слід було зробити раніше (у 2014 році), та й війна державою офіційно не оголошена. Це спонукає висловити міркування щодо правових підстав та мотивів політичного характеру, які об'єктивують функціонування режиму воєнного стану, що є метою даної статті.

Зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб визначає Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (прийнятий Верховною Радою України 12 травня 2015 року)³.

Стаття 1 цього Закону містить визначення воєнного стану, під яким законодавець розуміє «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернен-

ня загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень». Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, цей Закон та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України (стаття 2).

Із сукупності норм виокремимо тільки ті, які стосуються запровадження «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина», зокрема, політичних. Проблеми тут, вважаємо, радше морально-політичного, ніж правового характеру.

Вихідним є положення про те, що чинна Конституція України⁴ не тільки декларує політичні права громадян, але й визначає конкретний механізм їх реалізації, встановлює вичерпний перелік підстав їх обмеження. Показово, що їх формулювання в істотному збігаються із положеннями, які вписані у тесті «Загальної декларації прав людини», що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року⁵. Порівняльний аналіз положень обох документів дає підстави стверджувати про прагнення українських законотворців не тільки імплементувати апробовані загальноприйняті міжнародно-правові норми, але й розширити їх розуміння в новітніх умовах.

Показовими є норми Основного Закону, за якими «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» (частина перша статті 22). «Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» (частина друга статті 22). До того ж ця стаття містить застереження, що «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (частина третя статті 22).

З огляду на предмет дослідження важливими є норми обох документів, які стосуються обмеження прав і свобод громадян.

«При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» — передбачає частина друга статті 29 Декларації.

Певною мірою до новітніх українських реалій можуть бути використані і положення статті 2 Декларації про те, що «не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядуваною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті».

Конституція України містить приписи, за якими здійснення прав, передбачених частинами першою та другою статті 34, може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. (частина третя статті 34). Аналогічні застереження вписані у частині першій статті 36 щодо реалізації громадянами України права «на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації», а також у частині другій статті 39 щодо гарантованого частиною першою цієї ж статті права «збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації».

Воєнний стан як чинник обмеження конституційних прав і свобод названий у статті 64 чинної Конституції України. Статтею встановлено, що «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (частина перша). «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням стро-

ку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» (частина друга).

Наведені конституційні норми конкретизовані у названому чинному Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2016 року за № 389-VIII. Із сукупності його норм і приписів проблеми дослідження стосуються, зокрема, вимоги до змісту Указу Президента України про введення воєнного стану, у якому повинні бути зазначений «вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» (пункт 5 частини першої статті 6).

Принципово важливою є стаття 20 цього Закону, яка концептуально повторює зміст статті 64 Конституції України, а також застереження статті 22 Закону про «Неприпустимість використання правового режиму воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб». Закон передбачає також негайне інформування Генерального секретаря ООН та іноземних держав, які беруть участь у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права «про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення» (частина перша статті 24), дату їх припинення (частина друга) та зміни межі відхилень або строку дії обмежень прав і свобод та причини прийняття такого рішення (частина третя).

У статті 8 виписані «Заходи правового режиму воєнного стану», які можуть вживатися в Україні або в окремих її місцевостях «в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина». Серед них — «8) забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів» (пункт 8 частини першої статті 8),

а також «порушувати у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення» (пункт 9 частини першої статті 8).

Певною мірою може бути використано і припис пункту 12 частини першої цієї ж статті згідно з яким «у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку».

Виконання цих заходів покладено на «військове командування, військові адміністрації (у разі їх утворення), які діють самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування» (абзац перший частини першої статті 8). При цьому Закон зобов'язує громадян «сприяти діяльності військового командування та військових адміністрацій у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану на відповідній території» (частина перша статті 17).

Запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану провадиться відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях (частина третя статті 8). Такий план розроблений урядовцями та затверджений Постановою Кабінету Міністрів 22 липня 2015 року⁶. План чітко виокремлює заходи правового режиму воєнного стану; строки їх виконання; орган, відповідальний за запровадження та забезпечення заходу; та органи та органи, що залучаються до

запровадження забезпечення заходу. Так, до забезпечення «заборони проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів» залучаються «Служба безпеки України, Національна гвардія, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування» (пункт 8 цієї Постанови). СБУ та МВС залучаються до «порушення питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань», а виконавцями названі — військове командування військові адміністрації (у разі утворення) Мін'юст разом з Генеральною прокуратурою країни (пункт 9).

Заборону роботи приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та заборону на передачу інформації через комп'ютерні мережі повинні забезпечити Міністерство інформаційної політики України, МВС, Міністерство оборони України, СБУ, Адміністрація Держспецзв'язку, Нацрада України з питань телебачення і радіомовлення, Держкомтелерадіо та Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (пункт 11). На МВС, Національну гвардію, Адміністрацію Держприкордонслужби, Державну фіскальну службу, СБУ покладено забезпечення «вилучення у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційного обладнання, телевізійної, відео- і аудіоапаратури, комп'ютерів, а також у разі потреби інших технічних засобів зв'язку у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану» (пункт 12).

Обмежувальний характер має стаття 13 базового Закону, згідно з якою «Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, рішення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які стосуються прав і свобод людини і громадянина, що обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, тимчасово не застосовуються».

Аналізований Закон України містить статтю 19 «Гарантії законності в умовах воєнного стану», приписи якої прямо забороняють зміну Конституції України, зміну Конституції

Автономної Республіки Крим, «проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; проведення страйків, масових зібрань та акцій». До речі, у тексті Закону України «Про правовий режим воєнного стану», який був прийнятий 6 квітня 2000 року та втратив нині чинність не було заборони щодо «масових зібрань та акцій»⁷.

Обмеження в умовах воєнного стану виборчих прав громадян має наслідком й те, що «у разі закінчення строку повноважень Президента України під час дії воєнного стану його повноваження продовжуються до вступу на пост новообраного Президента України, обраного після скасування воєнного стану» (частина друга статті 11). Аналогічно «у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного стану» (частина друга статті 12).

Актуальним з огляду на здійснюваний процес децентралізації є припис частини другої статті 19, за яким «Верховна Рада України не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня припинення чи скасування воєнного стану, якщо чергові або позачергові вибори до відповідних органів мали бути проведені в період, на який було введено воєнний стан, приймає рішення про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих виборів».

Наведені норми Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» відображені в тексті Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», виданому 26 листопада 2018 року. Це, насамперед, припис про те, що «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах

та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (пункт 3). У названому в указі Президента України переліку статей Конституції України прямо обмеження політичних прав стосуються норми статті 34, якою «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань», а також статті 38, 39, 44. Акцентуємо увагу на використанні в названому Указі щодо цих статей формулювання «можуть обмежуватися».

26 грудня 2018 року дію воєнного стану в Україні — припинено. Аналізуючи його підсумки Президент України П. Порошенко стверджує, що «запровадження воєнного стану було вчасним і необхідним. Як показав останній місяць — і ефективним кроком ... дозволило здійснити цілу низку організаційних та мобілізаційних заходів, які підвищили рівень боєздатності Збройних Сил України та спроможність держави відповідати на загрозу повномасштабного російського вторгнення в нашу країну»⁸.

Обмеження ж конституційних прав громадян фактично не застосовувались. До причин політичного характеру віднесемо, зокрема, неоднозначне сприйняття значною громадян запровадження воєнного стану. Так, за результатами проведеного з 13 по 27 грудня 2018 року Соціологічною групою «Рейтинг» (на замовлення Міжнародного Республіканського Інституту) опитування по всій території України (крім окупованих територій Криму і Донбасу) — відповіді респондентів на запитання: «Наскільки ви підтримуєте чи не підтримуєте рішення влади запровадити воєнний стан терміном на 30 днів з 28 листопада 2018 року?» розподілились таким чином: «цілком підтримую» — 9%, «скоріше підтримую» — 14%, «скоріше не підтримую» — 27%, «зовсім не підтримую» — 37%, «важко відповісти/ немає відповіді» — 13%. Цікаво, що 56% респондентів з тих, які проти — це ті, хто не підтримує діяльність жодної політичної партії; цілком підтримує — 38% прихильників БПП

«Солідарність». 42% респондентів вважає, що рішення про введення воєнного стану — є політичним, прийнято для підвищення рейтингу окремих політиків. Розподіл голосів засвідчує певну динаміку зростання рейтингу провідних політиків. Однак, тільки 6% опитаних заявили, що прийняте рішення дуже негативно вплинуло на їх щоденне життя, на 62% — взагалі не вплинуло⁹.

За даними соціологічного дослідження, оприлюдненого 14 грудня 2018 року центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститут соціальних досліджень. Так, за даними дослідження, 64,9% опитаних не підтримують запровадження воєнного стану. 65,5% опитаних вважають, що запровадження воєнного стану може призвести до утисків свободи слова: закриття ЗМІ, заборони мітингів та акцій протесту. При тому, 56,6% опитаних вважають, що рішення П. Порошенка про оголошення воєнного стану є було викликано його бажанням відтермінувати дату президентських виборів. Лише 22,2% вважають, що президент дбав про безпеку країни¹⁰.

Наведені результати підтверджуються й даними інших аналітичних структур. Ситуація істотно не змінилась із припиненням воєнного стану та призначенням виборів Президента України на 31 березня 2019 року.

Тому, щоб уникнути таких спекуляцій у майбутньому, очевидно, доцільним було б при оновленні Основного Закону держави та у Виборчому кодексі, який сподіваємось все ж буде прийнятий, законодавчо закріпити застереження про неможливість заборони призначення виборів, навіть у випадку локальних конфліктів, як це прийнято в окремих державах.

Таким чином, запровадження воєнного стану, вважаємо, було не тільки відповіддю на події в Азовському морі, але стало показником незламного прагнення українського народу до захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, за право жити вільно на своїй землі. Чинне законодавство України створює загалом основу для функціонування режиму воєнного стану, встановлені законодавством України обмеження щодо реалізації громадянами конституційних, зокрема,

політичних прав, на наш погляд, є достатньо вичерпними. Внесення інших, крім названої, змін до оновленої Конституції України чи інших нормативно-правових актів щодо розширення цих обмежень прав громадян за умов нинішнього рівня політизації суспільства, досягнутих демократичних завоювань, вважаємо, було б недоцільним. Проблема в тому, щоб ці права були б не тільки правом, а й усвідомленим моральним обов'язком громадян. Саме на це повинна бути спрямована діяльність численних політичних партій та інших громадських об'єднань, органів державної влади і місцевого самоврядування.

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 26.11.2018 р. № 393/2018. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3932018-25594>.
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 26.11.2018 р. № 2630-VIII. *Голос України*. 2018. 28 листоп. № 226.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2016 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 28. Ст. 250; поточна редакція — Редакція від 26.05.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
4. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // *Верховна Рада України*. 1996. № 30. Ст. 141; поточна редакція — Редакція від 30.09.2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. (Док. ООН/PES/217 А). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
6. Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2015 р. № 544. *Офіційний вісник України*. 2015. № 62. Ст. 2018.
7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 06.04.2000 р. № 1647-III. ВВР. 2000. № 28. Ст. 224. [Закон втратив чинність 11..06.2015]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
8. Запровадження воєнного стану було вчасним і необхідним — Президент про підсумки дії воєнного стану. *Президент України Петро Порошенко*: Офіційне інтернет-представництво [26.12.2018]. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zaprovdzhennya-voennogo-stanu-bulo-vchasnim-i-neobhidnim-p-52294>].
9. Суспільно-політичні настрої населення України. 13-17 грудня 2018 року: Дослідження Соціологічної групи Рейтинг. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/national_survey_2018_12_ua.pdf.
10. Половина українців вважають, що за допомогою воєнного стану

Порошенко хотів відтермінувати вибори — опитування [УНІАН, 14.12.2018]. URL: <https://www.unian.ua/war/10377897-polovina-ukrajinciv-vvazhayut-shcho-za-dopomogoyu-voennogo-stanu-poroshenko-hotiv-vidterminuvati-vibori-opituvannya.html>.

Derevianko Serhii. Restrictions of the political rights of citizens under conditions of martial law: political and legal grounds

The article analyzed the legal grounds and political motives of the introduction of martial law in Ukraine. The reason for its introduction was the exacerbation of the armed conflict as a result of the attack of the NAVY of the Russian Federation on the Ukrainian ship in the sea of Azov 25.11. 2018.

The politicians and the population as a whole ambiguously apprehended this event. Opinions are quite different — from complete support to accept the imposition of martial law as a PR-Action power to a desire to defer holding elections of the President of Ukraine. Some people reproach that it should have been done earlier (in 2014), but the war in the country is not officially declared.

The content of the legal regime of martial law, the order of its introduction and cancellation, the legal framework for the activities of the bodies of the State power, the military command, the military administrations, local authorities, enterprises, institutions and organizations in the conditions of martial law, guarantees the rights and freedoms of man and citizen and the rights and legitimate interests of legal entities determines the law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law», adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine 12.05.2015, which is analysed in detail.

The current Constitution of Ukraine not only declares the political rights of citizens, but also determines the specific mechanism for their implementation, sets out a comprehensive list of reasons of their limitations that are analyzed in the article.

The author expresses the ideas as for the content of the political rights of citizens and the expediency of their restrictions in the latest Ukrainian realities. Martial law as a factor limiting the constitutional rights and freedoms is named in article 64 of the present Constitution and certain articles of the mentioned Act, the Decree of the President of Ukraine «On Introduction of Martial Law in Ukraine» (26.11.2018). The attention is emphasized on the usage of the words «may be limited».

However, the restriction of the constitutional rights of citizens were not actually applied. Among the reasons of a political nature is ambiguous perception of the majority of citizens the introduction of martial law. According to the data of sociological research 64.9 percent of the respondents do not support the introduction of martial law. 65.5 percent of the respondents believe that it could lead to the suppression of freedom of speech: closing the media, banning meetings and protests. 56.6 percent of the respondents consider that

P. Poroshenko's decision is caused by his desire to defer the date of presidential elections. His decision is political, made to increase the rating of individual politicians.

To avoid such speculations in the future, obviously, it would be appropriate to update the Basic Law of the State and in the electoral code, which we still hope to be adopted, legislatively fix the warning about inability to ban election, even in the case of local conflicts, as it is adopted in some countries.

Thus, the introduction of martial law, we believe, was not only a response to the events in the Azov Sea, but became the indicator of the great desire of the Ukrainian people to protect State sovereignty and territorial integrity, the right to live freely on their own land. The current legislation of Ukraine establishes the basis for the overall functioning of the regime of martial law, established by the legislation of Ukraine on implementation of the constitutional restriction of citizens, in particular political rights, in our view, is not expedient.

We believe that some other changes to the updated Constitution of Ukraine or other regulations to expand these restrictions of the rights of citizens under the conditions of the current level of politicizing society, achieved democratic conquests, would be inappropriate. The problem is that these rights would be not only a right, but also a conscious moral duty of citizens. The activities of numerous political parties and other public associations, bodies of State power and local self-government should be directed to this.

Key words: human rights, political rights, martial law, hybrid war.

УДК 323.2

**П. П. ШЛЯХТУН
Г. М. МАЛКІНА**

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ

Громадянське суспільство визначається як сфера недержавних суспільних інститутів і відносин, обґрунтовуються існування концепції громадянського суспільства в межах дихотомії «громадянське суспільство — держава»

© ШЛЯХТУН Петро Панасович — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© МАЛКІНА Ганна Миколаївна — доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ва» та недоцільність обмеження громадянського суспільства лише громадськими організаціями в концепції «третього сектора».

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, третій сектор, громадська організація.

Shliakhtun Petro, Malkina Ganna. The civil society and the state: problems of relationship

Civil society is defined as an areas of non-governmental public institutions and relations. Also it is justified that concept of civil society is possible within dichotomy «the civil society — the state» and that the civil society should not be limited to public organizations in concept of «third sector».

Key words: civil society, state, third sector, public organizations.

Розпад СРСР, соціалістичної системи загалом, перехід колишніх соціалістичних країн Центральної і Східної Європи і колишніх радянських республік до побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки, розбудови демократичної і правової державності актуалізували проблеми формування в них громадянського суспільства і його взаємодії з державою та необхідність їх наукового осмислення. Наукового аналізу потребує вже саме поняття громадянського суспільства, тим більше, що останнім часом з'явилися нові і, з нашого погляду, науково не завжди обгрунтовані його трактування. До них належать, зокрема, виведення за межі громадянського суспільства економічної сфери суспільного життя, ототожнення його з громадськими організаціями та ідеалізація у взаємодії з державою.

Для з'ясування наукової обгрунтованості таких трактувань передусім зазначимо, що в різні історичні часи в поняття «громадянське суспільство» вкладався неоднаковий зміст, відповідно, по-різному трактувалося співвідношення громадянського суспільства з державою.

В основі ідеї громадянського суспільства лежить проблема взаємовідносин людини з політичною владою, суспільства з державою. Розмежування політичної і неполітичної сфер суспільного життя знаходимо вже у Платона та Аристотеля. Однак саме поняття «громадянське суспільство» з'явилося значно пізніше — у XVII ст., зокрема у працях Т. Гоббса та Дж. Локка.

Т. Гоббс, вважаючи свободу природним станом, водночас обґрунтовував ідею підпорядкування владі держави нічим не обмеженої свободи людей, яка призводить до загальної ворожечі і насильства. Тим самим він протиставляв природне суспільство (*societas naturalis*), у якому ведеться «війна всіх проти всіх», суспільству одержавленому, громадянському (*societas civilis*) як сукупності його членів, підпорядкованих державі. За Т. Гоббсом, громадянське суспільство — це одержавлене суспільств, результат переходу від природного до державно-політичного стану.

Дж. Локк підтримав і розвинув ідею Т. Гоббса про одержавлене суспільство як суспільство громадянське. Він, зокрема, писав: «Ті, хто об'єднані в одне ціле і мають спільний встановлений закон і судову установу, куди можна звертатися і яка наділена владою вирішувати спори між ними й карати злочинців, ті перебувають у громадянському суспільстві; але ті, хто не мають такого спільного судилища, я маю на увазі — на землі, вони все ще перебувають у природному стані, за якого кожний, коли немає нікого іншого, сам є суддею і катом...»¹.

Однак на відміну від Т. Гоббса, Дж. Локк не ототожнював державу і суспільство, а визнавав за останнім певну автономію у вигляді природних прав, які належать людині від природи і не можуть бути відчужені державою. Такими є право людини на життя, на свободу і на власність. Засобами гарантування таких прав Дж. Локк вважав законність, яка повинна обмежувати свавілля не тільки громадянина, а й держави, поділ влади, оптимальну форму правління, право народу на опір насиллю влади та ін. Якщо більшість народу вирішує покласти кінець свавіллю правителів, котрі порушили суспільний договір, доводив Дж. Локк, то збройне народне повстання з метою повернути державу на шлях свободи й закону буде цілком правомірним.

Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 року, яка стала маніфестом становлення в країнах Західної Європи громадянського суспільства, серед природних і невідчужуваних прав людини поряд зі свободою, власністю, безпе-

кою назвала опір гнобленню: «Мета будь-якого політичного Союзу — забезпечення природних і невідчужуваних прав людини. Цими правами є свобода, власність, безпека і опір гнобленню»².

У подальшому певну автономію громадянського суспільства як його незалежність від держави обґрунтовували Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інші мислителі. Ще далі у розумінні співвідношення громадянського суспільства і держави пішов Г. Гегель. Він розглядав громадянське суспільство і державу як окремі, самостійні утворення. На його думку, громадянське суспільство існує не всередині держави, а поряд з нею. Воно є сферою матеріальних умов життя, в якій індивіди пов'язані інтересами. З соціального боку громадянське суспільство є сукупністю індивідів, які через працю задовольняють власні потреби та потреби інших. Економічною основою такої опосередкованої працею системи потреб є приватна власність, свобода якої виступає неодмінною умовою розвитку громадянського суспільства.

Перехід від громадянського суспільства до держави, за Г. Гегелем, відбувається тоді, коли окремі частини суспільства об'єднуються в органічну цілісність, якою є держава. У взаємовідносинах громадянського суспільства і держави філософ віддавав перевагу останній, вважаючи, що в державі представлена загальна воля громадян, тоді як громадянське суспільство є сферою реалізації часткових, приватних інтересів окремих індивідів. Ставлячи державу над громадянським суспільством, Г. Гегель виправдовував її втручання у сферу громадянських відносин³.

Слідом за Г. Гегелем К. Маркс розглядав громадянське суспільство передусім як сферу матеріального, економічного життя індивідів. Сутністю такого суспільства є сфера приватного існування, а його основою — приватна власність як гарантія відносної самостійності громадянського суспільства щодо держави. Однак на відміну від Г. Гегеля, К. Маркс вважав державу вторинною щодо громадянського суспільства, в кінцевому підсумку — щодо його економічної основи. Вторинність держави зумовлена

тим, що виробництво, обмін і споживання, сім'я, громадянське суспільство загалом становлять передумови держави. «Візьміть певний ступінь розвитку виробництва, обміну і споживання, — писав К. Маркс, — і ви матимете певний суспільний лад, певну організацію сім'ї, станів або класів, — словом, певне громадянське суспільство. Візьміть певне громадянське суспільство і ви матимете певний політичний лад, який є тільки офіційним вираженням громадянського суспільства»⁴.

Таким чином, ідея і розроблена на її основі концепція громадянського суспільства пройшли певну історичну еволюцію: від ототожнення держави і громадянського суспільства в одержавленому суспільстві (Т. Гоббс) через визнання певної автономії громадянського суспільства щодо держави (Дж. Локк) до чіткого їх розмежування з визнанням пріоритету держави над громадянським суспільством (Г. Гегель) і вторинності держави щодо громадянського суспільства (К. Маркс). Вже зі стислого огляду історії розвитку ідеї громадянського суспільства очевидно, що громадянське суспільство і держава є двома складовими суспільства як цілого. У складі суспільства держава як політичний інститут є системою органів та установ, що здійснюють управління суспільством на основі публічної влади, а громадянське суспільство — *сферою недержавних суспільних інститутів і відносин*.

Основними елементами структури держави як політичного інституту є органи державної влади: вищі — глава держави, парламент, уряд, верховний та інші вищі суди, центральні та місцеві органи виконавчої влади, місцеві та окружні суди тощо. Елементами структури громадянського суспільства як сфери недержавних суспільних інститутів і відносин є недержавна власність на засоби виробництва (приватна, комунальна, власність громадських організацій), соціальні спільноти (класові, етнічні, демографічні, професійні, територіальні, сім'я), недержавні політичні організації (політичні партії, громадські організації, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації), відокремлена від держави церква, недержавні культурно-освітні установи тощо.

Найважливішими політичними інститутами громадянського суспільства є політичні партії. Вони є добровільними об'єднаннями громадян, виконують у громадянському суспільстві низку важливих функцій: вираження соціальних інтересів, політичної соціалізації, формування громадської думки тощо. Водночас політичні партії є найважливішою ланкою, яка з'єднує громадянське суспільство з державою, завдяки партіям здійснюється представництво багатоманітних соціальних інтересів на державному рівні. У разі, якщо політична партія тією чи тією мірою оволодіває державною владою — представлена у парламенті, уряді, інших органах державної влади, то в цій частині вона є складовою держави, а не громадянського суспільства.

Крім політичних партій політичними інститутами громадянського суспільства, через які воно взаємодіє з державою, є органи місцевого самоврядування (така взаємодія відбувається переважно на місцевому рівні, зокрема між місцевими радами та місцевими органами державної виконавчої влади), громадські організації як групи тиску на органи державної влади, засоби масової інформації, які формують громадську думку щодо суб'єктів державної влади та їх дій.

У західноєвропейській політичній науці громадянське суспільство нерідко обмежується лише багатоманіттям громадських організацій, яке називають «третім сектором», що виокремлюється поряд з двома іншими «секторами» — державою і бізнесом. Так, німецький дипломат і науковець Д. Штюдемманн стверджує: «Поняття «цивільне або громадянське суспільство» позначає основний принцип демократії: під державою і суспільством мається на увазі співтовариство зрілих громадян, котрі самі спільно визначають свою долю. У вузькому сенсі громадянське суспільство визначається як демократична форма самоорганізації суспільства, незалежно від держави і поза ринком»; «У Федеративній Республіці Німеччині існує розмаїття діючих осіб і організацій, як представляють «не державу і не ринок», а належать до третього сектора, громадянського суспільства. Це — профспілки, церква,

вільні групи виборців, об'єднання захисту прав споживачів, а також спілка охорони прав квартиронаймачів, правоохоронні групи, організації сусідської взаємодопомоги, спортивні об'єднання, добровільна протипожежна служба, жіночі організації, організації самодопомоги для алкоголіків і наркоманів»⁵.

Таке безпідставне виведення громадянського суспільства за межі ринку позбавляє його економічної основи — приватної власності на засоби виробництва, а обмеження громадянського суспільства лише багатоманіттям громадських організацій залишає поза ним інші політичні інститути, зокрема політичні партії, які є найважливішими засобами впливу громадянського суспільства на державу, і призводить до перебільшення ролі громадських організацій у суспільстві. Сенс концепції громадянського суспільства, як свідчить вже сам історичний розвиток його ідеї, існує лише в межах дихотомії «громадянське суспільство — держава» і полягає в тому, щоб шляхом розмежування громадянського суспільства і держави доводити, що вони є соціальними партнерами, заперечувати як домінування держави над громадянським суспільством, яке має місце за недемократичних політичних режимів, так і підпорядкування держави громадянському суспільству, яке призводить до безвладдя і хаосу в країні.

У взаємодії громадянського суспільства і держави є дві крайнощі — анархізм і етатизм. Анархізм (грец. *anarchia* — безвладдя, від *a* — заперечна частка і *arche* — влада) у своїх крайніх формах заперечує державу загалом як орган примусу і насильства над людьми, проголошує заміну будь-яких форм примусової влади вільною і добровільною асоціацією громадян. На практиці анархізм призводить до ослаблення державної влади, впливу держави на суспільні відносини, дезорганізації суспільного життя, беззаконня і насильства. Етатизм (від фр. *état* — держава), навпаки, всіляко перебільшує роль держави в житті суспільства і означає засилля держави в економічному, соціальному, політичному й духовному житті суспільства. Процес етатизації суспільного життя веде до послаблення громадянського суспільства, його впливу на

державу, що, своєю чергою, негативно відбивається на самій державі, спричиняючи її занепад.

Етатизація суспільного життя і ослаблення громадянського суспільства найбільшою мірою відбувається за тоталітарного політичного режиму, який характеризується одержавленням не тільки суспільного життя, а й приватного життя громадян, всеосяжним (тотальним) контролем держави над суспільством і громадянами, який спирається на систематичне використання насильства. За тоталітаризму громадянське суспільство не справляє відчутного впливу на державу, вона фактично поглинає його. Відсутність розвинених інститутів громадянського суспільства — приватної власності, незалежних від держави політичних партій, громадських організацій, засобів масової інформації, зворотного впливу громадянського суспільства на державу призводить до деформації самої держави. Вона вдається до насилля, довільних експериментів над суспільством.

Перехід колишніх соціалістичних країн і пострадянських республік від тоталітаризму до демократії охоплює і формування в них громадянського суспільства, без якого неможливі ні ринкова економіка, ні політична демократія. Проте формування громадянського суспільства є спонтанним процесом і не може бути результатом цілеспрямованої діяльності ні самого суспільства, ні держави. Громадянське суспільство — це не стільки певна соціальна реальність, скільки наукове узагальнення. Воно не має юридичного виміру, всупереч уявленням деяких українських правознавців не може бути закріплене в яких-небудь правових актах, у тому числі в конституції держави. Держава може лише створювати умови для формування інститутів громадянського суспільства та їх функціонування.

Оскільки громадянське суспільство є противагою держави в суспільних відносинах, стримувальним чинником у можливому наступі держави на інтереси суспільства, за тоталітарного політичного режиму держава чинить насильство над громадянами, формування громадянського суспільства є одним із найважливіших напрямів посттоталітарних перетворень, то в постсоціалістичних країнах про нього склалось уявлення як про

щось суто позитивне, суспільство з високим рівнем свідомості й соціальної активності громадян. Члени громадських організацій, різного роду «громадські активісти» з гордістю проголошують себе представниками громадянського суспільства, претендують на якісь особливі права, зокрема щодо контролю діяльності органів державної влади, у чому їх всіляко підтримують засоби масової інформації.

Між тим громадянське суспільство — це не тільки сім'я, церква чи профспілки, а й такі негативні явища, як організована злочинність, масові заворушення, громадянська непокоря, народне повстання і навіть громадянська війна. Держава так само потребує захисту від громадянського суспільства, як і громадянське суспільство від держави.

Наслідками ідеалізації громадянського суспільства, особливо як «третього сектора», стали, зокрема, ідеалізація громадських організацій та перебільшення їх ролі в демократичному розвитку суспільства. Чомусь вважається, що вже громадський (добровільний) характер таких організацій є запорукою їх демократизму та корисності для суспільства, тоді як зазвичай вони обстоюють не загальносуспільні, а часткові інтереси, які далеко не завжди збігаються із загальносуспільними.

Особливо наочно це виявляється в Україні, де в роки незалежності було утворено тисячі громадських організацій, значна частина яких функціонує за кошти іноземних держав і міжнародних організацій та є провідниками інтересів тих, хто їх утримує, через що їх називають ще іноземними агентами.

У деяких країнах фінансовані з-за кордону громадські організації та їх співробітників офіційно реєструють як іноземних агентів і жорстко контролюють їх діяльність, особливо фінансову. Так, у США ще з 1938 року діє «Закон про реєстрацію іноземних агентів», який передбачає досить жорсткий адміністративний і фінансовий контроль діяльності фізичних осіб та їх об'єднань, що діють у сфері політики і фінансуються з-за кордону. Вони зобов'язані реєструватися в Міністерстві юстиції, звітувати про свою діяльність та її фінансування, несуть

адміністративну і кримінальну відповідальність за порушення цього закону⁶.

В Україні будь-які громадські організації не декларують своїх доходів і витрат і не зобов'язані звітувати з цього питання перед державою. Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2014 року Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» № 721-VII, який, зокрема, передбачав реєстрацію громадських організацій, що фінансуються з-за кордону, як іноземних агентів з відповідною фінансовою звітністю, тогочасна політична опозиція оголосила «диктаторським» і невдовзі він був скасований.

Коли під час першого електронного декларування майна і доходів народними депутатами й чиновниками в жовтні 2016 року «борці з корупцією» із фінансованих з-за кордону громадських організацій з особливим завзяттям «викривали корупціонерів», один із народних депутатів України все ж таки подав до Верховної Ради України законопроект, який передбачав декларування доходів також і такими громадськими активістами. Автор законопроекту заявив, що раз антикорупціонери беруть на себе обов'язки держави щодо боротьби з корупцією, то вони повинні заповнювати електронні декларації, як і державні службовці. Це викликало хвилю обурення як в «експертному середовищі», значна частина якого «експертує» за зарубіжні кошти, так і серед їх закордонних спонсорів. Законопроект тут же порівняли з «диктаторськими законами Януковича» і він не знайшов підтримки у парламенті.

І все ж 23 березня 2017 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб» № 1975-VIII, яким до Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII було внесено зміни, відповідно до яких електронне декларування стало обов'язковим також і для представників громадських організацій, які здійснюють діяльність, пов'язану з протидією

корупції⁷. Захід піддав гострій критиці цей закон ще на стадії його прийняття, проте 30 березня 2017 року він набрав чинності і продовжує діяти, а Захід продовжує наполягати на його скасуванні.

У демократичних країнах при багатьох органах державної влади створюються і діють громадські ради із представників різних громадських організацій. На Заході вважається, що такі ради є формою контролю держави громадянським суспільством, засобом його впливу на державну політику. В незалежній Україні такі ради стали, швидше, засобом лобювання часткових інтересів і джерелом політичної корупції. Відомий український політолог, народний депутат України третього-шостого скликань Верховної Ради України Тарас Чорновіл, наприклад, стверджує, що «громадські ради при міністерствах ... контролюють діяльність міністерства, контролюють кадрові дії в міністерстві, вони можуть впливати на певні рішення — тобто здобувати корупційні можливості. Насправді саме існування цих громадських рад — це щось таке гидотне, корупційне в своїй основі. В ці ради рвонулися десятки тисяч фейкових громадських організацій. До мене колись у 2004 р. підходив один чоловічок, який пропонував активну підтримку 5 тис. громадських організацій! Я запитав, як може одна людина впливати на позицію 5 тис. громадських організацій. На що мені відповіли, що всі вони створені саме цією особою!»⁸.

Наочним прикладом активного обстоювання громадською організацією часткових інтересів у супереч загальносуспільним може бути діяльність в Україні громадської організації «Всеукраїнська організація АВТО ЄВРО СИЛА». Сталося так, що через недосконалість українського митного законодавства до України в режимі тимчасового ввезення на іноземних номерах без розмитнення і відповідних платежів до державного бюджету громадянами України було ввезено декілька сотень тисяч легкових автомобілів (за деякими оцінками — до мільйона). Власники таких автомобілів з порушенням українського законодавства (відсутність реєстрації, прострочення терміну перебування в Україні, використання в комерційних цілях

тощо) користувалися ними в Україні. Намагання держави законодавчо врегулювати використання таких автомобілів з відповідними платежами до державного бюджету кожного разу наражалися на рішучий спротив їх власників: вони вимагали пільгового розмитнення автомобілів і блокували не тільки автодороги по всій Україні, а й вулиці в столиці, у тому числі в урядовому кварталі, палили автомобільні шини, намагалися блокувати роботу Верховної Ради України, очільник організації демонстративно спалив свій дорогий позашляховик. Врешті-решт Верховна Рада України прийняла закон, яким дозволила пільгові розмитнення і реєстрацію таких автомобілів, проте їх власники («євробляхери», як їх іронічно називають в Україні) не поспішають це робити, вважаючи і такі пільгові умови недостатньо сприятливими.

Це лише окремі факти, але вони мають застерегти нас від ідеалізації громадських організацій і ототожнення з ними громадянського суспільств. Було б помилкою вважати, що в країнах давньої і сталої демократії вже назавжди склалися гармонійні відносини між громадянським суспільством і державою. Баланс інтересів цих соціальних партнерів є досить хитким, порушується то в один бік, то в інший, відновлюється нерідко з використанням сили то з одного, то з іншого боку. Демократичні держави у цьому відношенні відрізняються від недемократичних хіба що тим, що намагаються не доводити суспільство до крайніх форм протистояння з державою (громадянської непокори, масових заворушень, народних повстань), йти на взаємні поступки, досягати компромісів тощо.

Таким чином, громадянське суспільство — це сфера недержавних суспільних інститутів і відносин. Сенс концепції громадянського суспільства існує лише в межах дихотомії «громадянське суспільство — держава» і полягає в тому, щоб шляхом розмежування громадянського суспільства і держави робити їх соціальними партнерами, заперечувати як домінування держави над громадянським суспільством, так і підпорядкування держави громадянському суспільству. Концептуальне зведення громадянського суспільства до «третього сектора», який ото-

тожнюється з громадськими організаціями, безпідставно вилучає з громадянського суспільства його економічну основу — приватну власність на засоби виробництва і призводить до невинного перебільшення ролі громадських організацій у суспільстві, тоді як їх діяльність далеко не завжди збігається із загальносуспільними інтересами. Партнерство держави і громадянського суспільства не є постійною реальністю, а досягається ними через розв'язання суперечностей, взаємні поступки і компроміси.

1. Локк Дж. О государственном правлении. *Избранные философские произведения*. В 2 т. Т. II. Москва: Изд-во соц.-экон. литературы, 1960. С. 50. 2. Конституция Французской Республики. *Конституции государств Европы*: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. С: НОРМА, 2001. Т. 3. С. 411-434. 3. Гегель Г. В. Ф. *Философия права* / пер. с нем. Москва: Мысль, 1990. 524 с. 4. Маркс К. Маркс — Павлу Васильовичу Анненкову в Париж, 28 грудня 1846 р. *Маркс К., Энгельс Ф. Твори*. Т. 27. С. 388. 5. Штюдемманн Д. Громадянське суспільство в Німеччині. Що таке громадянське суспільство і яку роль воно відіграє для нас, німців? *Дзеркало тижня*. 2002. 9 лютого. 6. URL: http://mhg-monitoring.org/sites/default/files/files/fara_rus.pdf. 7. Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб: Закон України від 23 березня 2017 року № 1975-VIII. *Голос України*. 2017. 29 березня. 8. Арутюнян С. Война серости с тускльостью. «2000». 2017. 31 марта — 6 апреля.

Shliakhtun Petro, Malkina Ganna. The Civil Society and The State: Problems of Relationship

Collapse of the USSR and socialistic system on the whole as well as passing of the former socialistic countries of Central and East Europe and former soviet republics to the construction of the social-oriented market economy, development of the democratic and rule-of-law state systems actualize the problems of forming in them of civil society and his co-operating with the state and necessity of scientific comprehension of this process. Concept of civil society is should be scientifically revised because recently the new definitions have been appeared and, from our point of view, they are not always scientifically justified. The main discussion point of these definition is leadingout of economic sphere outside of civil society as well as equation of him with public organizations and idealization relationship between the state and civil society.

Idea of civil society is based on problem of relationship between people and political power, society and the state. Differentiation between political and

nonpolitical spheres of public life we can find in Plato's and Aristotle's doctrines. However a self concept of «civil society» appeared later, in XVII century, in writings of Thomas Hobbes and John Locke and then in writings of Charles Louis Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Hegel, Karl Marx. K.Marx considered the civil society as a sphere of material, economic life of individuals. Essence of such society is a sphere of private life, based on private property that guarantees the relative independence of civil society in relation to the state. However unlike Hehel, Marx considered the state as a secondary part in relation with civil society and, in an eventual result, in relation to his economic basis.

Idea and concept of civil society passed a certain historical evolution: from equation of the state and civil society in «stated society» (Hobbes) through recognizing of part autonomy of civil society in relation to the state (Locke) to their clear differentiation with recognizing of priority of the state above civil society (Hehel) and then recognizing of secondary role of the state in relation to civil society (Marx). Short review of civil society idea development demonstrates that the civil society and the state are two parts of the whole society. The state as a component part of society is a system of bodies and authorities that manage society on the base of public authorities. Civil society is an area of non-governmental public institutes and relations.

In political science of the Western Europe the civil society is often limited by various public organizations named «the third sector» along with two other sectors — the state and business. This unfounded removal of civil society out of market deprives it of economic base (private ownership for means of production). Restriction of the civil society by variety of public organizations put out of it other political institutes like political parties, which are the main means of civil society influencing to the state. In results the role of public organizations is becoming exaggerated.

Based on historical development of civil society concept we are convinced that the sense of civil society concept can be found only in dichotomy «the civil society — the state». Dividing the state and civil society we can demonstrate that they should be social partners as well as we can refute the state domination (it takes place in non democratic political systems) and the state subordination (it leads to disorders and chaos in a country).

The result of civil society idealization, especially in meaning of «the third sector», is idealization of public organizations and exaggeration of their role in development of democratic society. It is considered for some reason that public (voluntarily) character of such organizations is the indicator of their democracy and utility for society, while usually they defend not national wide interests, but partial ones. Partnership between the state and civil society can be reached by solving the contradictions, mutual concessions and compromises.

Key words: civil society, state, third sector, public organizations.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

Розглядається фундаментальне значення єдності юридичних і етичних засад у парламентській діяльності, діалогізації парламентської комунікації, розвитку культури парламентаризму в Україні.

Ключові слова: парламент, парламентаризм, суспільство, держава, демократія, культура парламентаризму.

Pogorelova Alla. Topical issues of the parliamentary activity in the context of the culture of parliamentarianism in Ukraine

The article reviews fundamental significance of the unity of legal and ethical principles in parliamentary activity, dialogization of parliamentary communication, development of the culture of parliamentarianism in Ukraine.

Key words: parliament, parliamentarianism, society, state, democracy, culture of parliamentarianism.

Успішна реалізація демократичного, європейського вибору України, розбудова правової, соціальної незалежної держави пов'язана з якісними зрушеннями, насамперед у роботі Верховної Ради України.

На наше глибоке переконання, позитивні зміни в нашому житті можуть ставати відчутними для всіх громадян лише за умови розвитку співтворчості держави і суспільства на шляху демократичного врядування з визнанням морального імперативу і провідної ролі парламенту. Саме за такої умови ми можемо говорити про український парламентаризм, а не просто про парламент без парламентаризму.

Розглянемо низку принципово важливих, на нашу думку, проблем на цьому шляху, які потребують усвідомлення з боку

не лише депутатів, у т. ч. тих, що будуть обрані восени 2019 року, а й усіх громадян, усіх органів влади.

Свого часу один із найбільш переконаних прихильників інституту парламентаризму Дж. Стюарт Мілл глибоко підмітив, що представницьке правління може бути ефективним лише в тому разі, якщо всі його пори будуть пронизані «конституційною моральністю», яка свідчитиме про єдність юридичних і етичних засад у парламентській діяльності, про те, що всі гілки влади утримуються від крайнощів застосування своєї влади. Він підкреслював, що представницька форма правління слугує для урядової діяльності засобом скористатися загальним запасом розуму і чесності, що існують в країні, так само як і якостями кращих людей; вона надає їм набагато більше впливу в управлінні, ніж вони могли би мати за іншої організації, хоча й при всякій іншій формі правління вплив, яким користуються ці елементи, служить джерелом усього хорошого в уряді й гальмом для всього дурного¹.

Півтора століття потому ми змушені звернути увагу на те, що бракує саме зазначеної конституційної моральності в діяльності всіх гілок влади в Україні. Відомо, що теоретичний базис сучасної демократії становлять три ідеї — політичне представництво шляхом прямих виборів, поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову і свобода політичної діяльності. Але останнім часом дедалі гостріше виявляє себе складна проблема практичного переходу до демократії в посттоталітарних країнах, в т. ч. в Україні. Стає очевидним, що за роки нашої незалежності демократичні реформи за європейськими зразками не дають бажаних результатів, нерідко викликають роздратування людей. Самокритичний пошук причин такої ситуації має звернути нашу увагу в своїх міркуваннях на ту обставину, що і стартові умови, і шляхи розвитку різних суспільств до демократії значно відрізняються один від одного. Адже в Україні масова свідомість ще далека від правосвідомості громадян розвинених країн, недооцінюється урахування рівня культури на базі існуючої системи освіти, в умовах призабутості значення виховання, облагородження людини у процесі пла-

нування перспектив розвитку, що український парламент діє в культурному середовищі, яке має свої важливі особливості. Вітчизняні дослідники неодноразово відмічали, що «українському суспільству, на відміну від західного, належить одночасно здійснити на індивідуальному рівні подвійний перехід: від традиційності до сучасності і від сучасності до пост сучасності»². У нас більше часу, в т. ч. і в засобах масової інформації, соцмережах приділяється обговоренню дріб'язкових питань, формальних результатів голосувань, ми радіємо нерідко фейковим повідомленням представників владних структур там, де варто глибоко розібратися з політичними реаліями, долати вузьке розуміння природи прийняття рішень, в т. ч. парламентом, процесу підготовки законопроектів, їхнього прийняття, недооцінку організаційно-правової культури парламенту як специфічної організації для забезпечення успіхів у формуванні й реалізації стратегічних планів демократичного національного розвитку. Діалогізація парламентської комунікації — проблема з проблем парламентської діяльності.

Забезпечення правових передумов і ефективних організаційних форм діалогізації парламентської комунікації визначає сам зміст поняття «культура парламентаризму»³. Розвиток культури парламентаризму виявляє себе як надійний механізм збереження відносин солідарності й довіри в суспільстві. Запропоноване поняття виводить розгляд проблем розвитку самого парламенту і проблем розвитку суспільства за межі їхньої нібито окремішності. Адже лише на шляху розгляду їхньої взаємодії і взаємовпливу можна віднаходити резерви зміни на краще якісних характеристик як влади, так і суспільства.

Процеси, породжені на нашій планеті діяльністю людини, весь час ускладнюються. І хоча найбільш «модним» поняттям у соціальних науках стала глобалізація, в основу якої покладено ідею про процес економічної глобалізації, нам видається важливим взяти до уваги думки тих учених, у поглядах яких спостерігаємо перетинання скептицизму стосовно глобальних економічних процесів й оптимізму з приводу здійсненості

контролю міжнародної економіки та життєздатності національних політичних стратегій.

У сучасних умовах зростає значення світоглядних принципів політиків, політичної етики, що діють як своєрідний компас політичної поведінки людей, впливають на виконання ними політичних функцій, формування власної морально-політичної позиції. Саме влада, як відомо, є одночасно і ключовою метою, і засобом політичної діяльності, тому їй належить вирішувати різноманітні соціально-історичні проблеми, встановлюючи якісні межі моральності в політиці. Політики з чітко визначеною позицією виступають як найбільш стабільні суб'єкти політичної практики.

Моральний імператив у діяльності парламенту охоплює цілу низку взаємопов'язаних компонентів, що мають об'єктивний і суб'єктивний характер. Йдеться насамперед про об'єктивні парламентські орієнтації, що визначаються конституційними повноваженнями парламенту, дозволяють оцінити роботу парламенту на підставі довіри чи недовіри громадян до влади. Від суб'єктивних моральних цінностей, що притаманні представникам усіх основних підсистем такого складного організму, як парламент, використання ними парламентських технологій, що позитивно зарекомендували себе в європейській, світовій парламентській практиці, їхнього професійного рівня залежить підсилення чи гальмування досягнень тих результатів, на які розраховують виборці. Враховуючи, що сфера моральних аспектів діяльності людей у разі їхньої діяльності в парламенті привертає особливо пильну увагу з боку громадськості, в тому числі й завдяки засобам масової інформації, стає зрозумілим виняткове значення відкритості роботи парламенту, унеможливлення такого небезпечного соціального явища, як показна, подвійна мораль його представників, адже саме воно живить деформацію масової свідомості, виправдовує порушення законів пересічними громадянами. Внутрішньопарламентський діалог має демократизуватися під впливом розвитку діалогу з виборцями, за умови серйозного опрацювання законопроектів на

всіх стадіях законотворчої роботи за участі відповідних фахівців, громадських організацій.

У процесі обґрунтування провідних концептів проблеми розширення доступу громадян до законотворчого процесу ми виходимо з необхідності враховувати об'єктивний діалектичний взаємозв'язок демократичної держави і насамперед законодавчої влади й громадянського суспільства. Адже «демократична, правова держава покликана розв'язувати суперечності між загальнодержавним інтересом та інтересами різних суб'єктів громадянського суспільства, і навпаки: в процесі діяльності політичних партій, громадянських об'єднань, засобів масової інформації, асоціацій тощо інтереси громадянського суспільства повинні трансформуватися в інтереси держави»⁴.

Конституцію України 1996 року вітчизняні науковці називали «гігантським кроком на шляху демократизації суспільства та держави», результатом, якого було досягнуто «спільною відповідальною творчістю широкого кола людей»⁵.

Одночасно у вітчизняному науковому середовищі з першого дня прийняття Конституції спостерігалось розуміння того, що розвиток політичної системи, системи державної влади, а також всієї сукупності політико-правових відносин пов'язаний так чи інакше з конституційним процесом. Активізувалися наукові розвідки щодо пошуку визначеності та врегульованості у процесі політико-правової взаємодії різних гілок державної влади, структурної реорганізації діяльності парламенту, створення механізму чіткішої реалізації конституційного принципу народовладдя в Україні, підвищення працездатності парламенту.

Важливо зазначити, що сам історичний час є нині на боці демократії, але звернімо увагу на таку думку: «економічний розвиток робить демократію можливою, політичне керівництво робить її реальною»⁶. Слід погодитися з тим, що майбутні політичні еліти повинні мати широке мислення, вірити, що демократія — найменш погана форма правління і для їхніх суспільств, і для них самих. Вони мають володіти достатньою майстерністю, щоб здійснити перехід до демократії всупереч як радикалам, так і консерваторам, які будуть заважати їм.

Визначаючи перспективи демократичного розвитку України, виділимо два варіанти розвитку подій, які: 1) пов'язані з протидією маніпуляції свідомістю, яка має виявлятися з боку мислячих людей, що вчитимуться захищати свою духовну програму, бути відповідальним за те, щоб вистояти, не впасти в оману, яка артикулюється певними політиками, їхніми засобами масової інформації, професійними маніпуляторами, озброєними сучасними технологіями психічного впливу на людину, до якої вони ставляться не як до особистості, а як до об'єкта, до особливого роду речі; 2) пов'язані із успішними діями певної частини влади, «грошових мішків», які потребують маніпуляції суспільною свідомістю, використовують з цією метою авторитетних осіб, які погоджуються за певну винагороду брати участь у пропаганді фальшивих думок, фальшивих обіцянок, що особливо виявляється під час виборчих кампаній, у тому числі й в Україні. Як наслідок — здивування тих, хто голосує, з приводу того, чому, наприклад, до парламенту України потрапляють ті кандидати в депутати, які дбають лише про свій егоїстичний інтерес, забувають про дані обіцянки. У контексті нашого аналізу підкреслимо вкотре важливу роль відкритого діалогу на всіх рівнях, що допомагає не лише шукати істину, а й суттєво впливати на якість роботи всіх гілок влади. Не випадково сам зміст введеного нами поняття «культура парламентаризму» ми визначили в тому числі й як забезпечення правових передумов і ефективних організаційних форм діалогізації парламентської комунікації.

У разі, коли тенденція маніпулювання свідомістю з боку політичних гравців буде зміцнюватися, перспективи розвитку культури парламентаризму видаються вкрай несприятливими. Для того, щоб досягти єднання і національної еліти, і національного капіталу навколо ідеї дієвої демократії, слід, на наш погляд, сфокусувати зусилля держави і суспільства на утвердженні у свідомості й на практиці завдання загального успіху країни на шляху демократичної трансформації за рахунок спільних дій влади і суспільства на базі якісної освіти, професіоналізму на кожному робочому місці, якісних законів, якіс-

ної кадрової політики, сильної економічної і соціальної політики. Вся атмосфера в державі має визначатися розумінням, що лише покращивши якісні характеристики представників влади і кожного громадянина, ми можемо розраховувати на розуміння в сучасному світі. І насамперед це стосується обличчя парламенту, його активної співпраці із структурами громадянського суспільства.

Культура парламентаризму може виступати уособленням нової політичної культури в умовах глобалізації інформаційного простору. І тут слід привернути увагу до вкрай важливої, з нашої точки зору, обставини. Дедалі більше науковців схиляються до думки, що класове протистояння у XXI ст. відрізняється його обумовленістю соціопсихологічними параметрами; водночас воно характеризується небаченою відірваністю вищого класу від нижчих соціальних груп, існуванням певною мірою автономно ІТ-сфери від матеріального виробництва, праці в традиційному розумінні. Соціальний конфлікт, який заснований на відмінностях системи світоглядів і цінностей може створити більше проблем, ніж економічне протистояння минулих епох⁷.

Це відноситься і до вибору шляхів розвитку науки і техніки, які можуть вести як до добра, так і до зла, в тому числі до осмислення місця інформаційної революції в еволюції людини, проблем продовження життя людини, виховання дітей, які одержали назву дітей Індіго. Різні сценарії майбутнього, що пропонуються і певним чином обґрунтовуються, зайвий раз доводять важливість свідомої турботи про духовний рівень кожної людини, про створення умов для розвитку і реалізації творчого потенціалу кожного, а не лише тих, хто вважає саме себе вартими цього. Тобто йдеться не про майбутнє, яке прийде, а про майбутнє, яке вибере людство, яке слід вибудовувати, і тоді роль парламентів, у тому числі, можливо, колись і всепланетного парламенту, важко переоцінити.

Слід визнати абсолютно справедливою точку зору, відповідно до якої саме у взаємодії держави і суспільства може найбільш яскраво проявитися феномен синергії. Враховуючи

особливе місце парламенту в системі демократичної державної влади, маємо враховувати важливість удосконалення його роботи, у тому числі за рахунок розвитку культури парламентаризму як нової політичної культури майбутньої епохи ненасилля, якщо підходити до ненасильства, як до феномену, що несе в собі зародки нової історії⁸.

1. Дж. Стюарт Милль. Представительное правление. Санкт-Петербург, 1897. С. 21–57. 2. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. Київ: Генеза, 2006. С. 267. 3. Погорелова А. І. Розвиток культури парламентаризму в Україні: монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2012. 248 с. 4. Кресіна І. О. Громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку. Київ: Юридична думка, 2010. С. 87. 5. Шаповал В. М. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні у 1990–1996 роках). Харків: Фоліо, 2011. С. 5–6. 6. Хантингтон С. Третья волна демократии. *Соціологія політики: Хрестоматія*. У 2 т. Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2010–2010. Т. 1. Ч. 2. 2010. С. 245. 7. Иноземцев В. On modern inequality. Соціологічна природа противоречий XXI века. *Постчеловечество*. Москва: Алгоритм, 2006. С. 10–73. 8. Семлен Жак. Выход из насилия. *Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности*. Москва: Прогресс, 1990. С. 76–85.

Pogorelova Alla. Topical issues of the parliamentary activity in the context of the culture of parliamentarianism in Ukraine

The successful realization of Ukraine's democratic European choice, the building of a legal, socially independent state is associated with qualitative progress, especially in the work carried out by the Verkhovna Rada of Ukraine.

It is our strong belief, positive changes in our lives can become tangible for all citizens only in case of development of the co-creation of the state and society on the path of democratic governance combined with the recognition of the moral imperative and the leading role of the parliament. Scilicet under such conditions we can talk about Ukrainian parliamentarianism, and not just about a parliament without parliamentarianism.

At one time, one of the most enthusiastic adherents of the institution of parliamentarianism, J. Stewart Mill, rightly noted that representative government could only be effective if all its pores were permeated with «constitutional morality», which would testify to the unity of legal and ethical foundations in parliamentary activity, as well as that all the branches of government refrain from the extremes of the use of their power. He emphasized that the representative form of governing serves the government's activity as a

means to take advantage of the total stock of reason and honesty existing in the country.

Now, one and a half centuries later, we are forced to draw attention to the fact that in the activity of all branches of government in Ukraine there lacks the mentioned above constitutional morality. In recent times, the complex problem of the practical transition to democracy in post-totalitarian countries, including Ukraine, is becoming more and more acute. It becomes obvious that during the years of our independence, the European styled democratic reforms failed to yield the desired results and often caused people's irritation. Self-critical search for the reasons for such situation should draw our attention to the necessity of taking into consideration the fact that both the starting conditions and the ways of developing different societies towards democracy differ significantly from one another. After all, in Ukraine, the people's mass consciousness is still far from that of the citizens of the developed countries. In Ukrainian society there is underestimated the necessity of taking into account the level of culture based on the existing system of education, the importance of upbringing and improvement of person in the process of planning the prospects of development, as well as the fact that the Ukrainian parliament operates in a cultural environment that has its own important features. Ukrainian researchers have repeatedly noted that «Ukrainian society, unlike the Western one, must simultaneously implement a dual transition at the individual level: from tradition to modernity, and from modern times to postmodernity». Dialogization of parliamentary communication is a heart problem with parliamentary activity.

In defining the prospects for democratic development of Ukraine, we distinguish two variants of the development of events that are: 1) related to the counteraction to manipulation of consciousness, which must be manifested by those free thinkers, who will learn to defend their spiritual program, be responsible for surviving, not falling into delusion, which is articulated by certain politicians, their media, professional manipulators, armed with modern technologies of psychic influence on a person, who they treat not as an individual, but as an object, as a special kind of thing; 2) connected with the successful actions of a certain part of the power, the «money bags», who have need in manipulation of public consciousness, and use for this purpose heavyweights, who agree for a fee to participate in the promotion of false ideas, false promises, which is especially evident during the time of election campaigns, including in Ukraine.

One must admit a completely fair point of view, according to which the phenomenon of synergy can most clearly be manifested scilicet in the interaction of the state and society. Given the special place of parliament in the system of democratic state power, we must take into account the importance of improving its work, in particular through the development of the culture of

parliamentarianism as a new political culture of the future era of non-violence, if approaching non-violence as a phenomenon that carries the nuclei of a new history.

Key words: parliament, parliamentarianism, society, state, democracy, culture of parliamentarianism.

УДК 327.8: 15

Б. М. КАЛІНІЧЕНКО

ВИЗНАЧАЛЬНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ПРОТИСТОЯННЯ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІЙНИ

З'ясовано характерні особливості ведення інформаційної війни на сучасному етапі, а також сформульовано визначальні напрями формування стратегії протистояння її засобам. Наведено приклади удосконалення засобів інформаційної війни на рівні керівництва провідних країн світу. Показано специфіку деструктивного впливу інформаційних технологій в умовах анексії Криму та окупації частини Донбасу Російською Федерацією. Пролідовано можливості держави щодо зміцнення національної безпеки в умовах зовнішньої агресії, підкріпленої технологіями інформаційної війни.

Ключові слова: політична стратегія, інформаційна війна, асиметрична стратегія, національна безпека, інформаційний простір, інформаційні технології.

Kalinichenko Bogdan. Defining directions of the formation strategy of resisting the information war

The characteristic features of information warfare at the present stage have been elucidated, and the defining directions for the formation of a strategy to counter its means have been formulated. Examples of improving the means of information warfare at the leadership level of the leading countries of the world are given. The specificity of the destructive influence of information technologies in the context of the annexation of the crimea and the occupation of a part of donbass by the russian federation is shown. The possibilities of the state to strengthen national security in the conditions of external aggression, supported by information warfare technologies, are traced.

© КАЛІНІЧЕНКО Богдан Михайлович — кандидат політичних наук, доцент кафедри державної служби, публічного адміністрування та політології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Key words: political strategy, information war, asymmetric strategy, national security, information space, information technology.

Інформаційне протистояння як наукове поняття набуло поширення у середині 70-х років ХХ ст. Родоначальником терміна «інформаційна війна» вважають фізика Т. Рону, який у 1976 році у розпал «холодної війни» назвав інформацію найслабшою ланкою збройних сил. Уперше цей термін був ним використаний у звіті «Системи зброї та інформаційна війна», підготовленому в 1976 р. для компанії «Боїнг» й офіційно застосованому в директиві Міністра оборони США № 3600 від 21 грудня 1992 року.

Проблеми, пов'язані з осмисленням явища «інформаційної війни» досліджували такі західні вчені як Г. Екклз, Г. Самерз, М. Лібікі, Р. Шафранські та ін. Серед українських дослідників слід відзначити праці таких вчених, як О. Дубас, В. Недбай, М. Рижков, Г. Почепцов, М. Требін, Р. Павленко, О. Соснін, В. Хорошко, В. Смолянюк, В. Балабін, Н. Гнасевич, О. Рудакевич та ін. У працях зазначених вчених з'ясовано багато проблем, пов'язаних із застосуванням засобів ведення інформаційних воєн. Разом з тим, у зв'язку з мінливим характером об'єкта дослідження, інформаційна війна потребує постійної уваги, насамперед задля вироблення адекватних засобів забезпечення від її деструктивного впливу. Зважаючи на це, метою пропонованої статті є розгляд визначальних напрямів формування стратегії протистояння інформаційній війні.

Для більш глибокого розуміння сутності поняття «інформаційна війна» розглянемо визначення термінів «інформація» та «інформаційна війна». У Законі України «Про інформацію» (1992) дається таке визначення першого з вищезазначених термінів: «інформація — будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді». Інформаційна війна визначається в науковій літературі як комплекс заходів інформаційного забезпечення, інформаційної протидії та інформаційного захисту, які здійснюються за єдиним задумом і планом з метою отримання

інформаційної переваги над супротивником. Застосування потенціалу інформаційних воєн, як правило, означає «протисторова між державами в інформаційному просторі»¹. Поширення інформаційних воєн пояснюється можливістю забезпечення досягнення політичних цілей завдяки проведенню глобальних (стратегічних) політико-психологічних операцій з метою формування відповідної вигідної суб'єкту системи поглядів шляхом обробки населення країни (території) впливу та інших країн.

У більшості підходів до інформаційної війни зазвичай чітко визначена її складова, пов'язана з обороною. Поняття її початку і закінчення застосовується лише для окремих операцій, лінія фронту не визначена, а наступ описується окремими моделями. Успіх проведених інформаційних операцій не має прямого зв'язку зі співвідношенням військових потенціалів сторін. Забезпечення інформаційної безпеки у сфері державного та муніципального управління ґрунтується на детальному аналізі їх структури та змісту, а також інформаційних процесів і особливостей їх використання за допомогою відповідних технологій. При цьому визначальними чинниками при розробці засобів інформаційної зброї стають індивідуальні особливості людини та соціуму. Для того, щоб змодельювати поведінку людини (суспільства), необхідно знати саме ці особливості та переваги. Варто зазначити, що інформаційна боротьба стає тим чинником, що впливає на саму війну, її початок, хід і результат. Це підтверджується агресією Росії проти України. Виходячи з цього, розробка концепції системи інформаційно-аналітичного забезпечення в умовах міждержавного протистояння є актуальною проблемою для безпеки України.

Інформаційна війна проявляється у таких аспектах: 1) тенденційне викладення фактів, упереджене висвітлення певної інформації, що стосується тих чи інших подій за допомогою цілеспрямовано підібраних (зазвичай, вирваних із контексту) правдивих даних; при цьому спеціально сформована інформація подається дозовано, з урахуванням зростаючого напружен-

ня; 2) дезінформування «від зворотного», що відбувається шляхом надання правдивих відомостей спотвореному вигляді чи в ситуації, коли вони сприймаються об'єктом як неправдиві. Внаслідок ужиття подібних заходів виникає ситуація, коли об'єкт фактично знає правдиву інформацію про наміри чи конкретні дії протилежної сторони, але сприймає її неадекватно, не готовий протистояти негативному впливу; 3) термінологічне «мінування», яке полягає у викривленні первинної, правильної суті принципово важливих, базових термінів і тлумачень загальносвітоглядного та оперативно-прикладного характеру (йдеться, наприклад, про спотворення Росією, у зв'язку з анексією Криму та окупацією частини Донбасу, принципів міжнародного права, пов'язаних із застосуванням права вето, відшкодуванням заподіяної шкоди, ідентифікацією військовополонених, застосуванням миротворчих сил ООН та ін.); 4) «сіре» дезінформування, що передбачає використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією та «чорне» дезінформування, яке передбачає використання переважно неправдивої інформації.

Зазначені аспекти дають змогу зрозуміти, що політичні технології досить часто використовуються в сучасних реаліях у створенні інформаційно-політичного протиборства та інформаційних атак в геополітичному масштабі. При стратегічному веденні такої війни традиційні кордони розмиваються, лінія фронту відсутня (або, принаймні, не обмежується лінією зіткнення в рамках певної території, поширюючись на всю країну щодо якої застосовується агресія).

Мартін Лібікі — один із провідних теоретиків у інформаційній галузі — визначає 7 форм інформаційної війни: 1) командно-управлінська (націлена на знищення каналів зв'язку між командуванням і виконавцями); 2) розвідувальна (збір важливої і захист власної інформації); 3) психологічна (пропаганда, інформаційна обробка населення, деморалізація); 4) хакерська (диверсійні дії та атаки проти ворога шляхом створення спеціальних програм); 5) економічна (інформаційна блокада й інформаційний імперіалізм); 6) електронна (спрямована проти

засобів електронних комунікацій — радіозв'язку, радарів, комп'ютерних мереж); 7) кібервійна (Лібікі відокремив кібервійну від хакерської війни, вбачаючи в «кібервоїні» істоту, яка селиться в систему і живе в ній)².

Прикладом цілеспрямованого спотворення громадської думки є інформаційне супроводження агресії Росії проти України, що включає: дестабілізацію ситуації в державі чи її окремих регіонах; активізацію кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів різними міжнародними установами; формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України та про те, що хаотичні бойові дії призводять до невиправданих жертв серед сил АТО; поширення поглядів про те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва; ініціювання антидемпінгових кампаній та іншого роду скандальних судових процесів та ін. Тобто Росією в її інформаційній війні проти України застосовується широкий спектр засобів, які українські вчені В. В. Балабін, І. В. Замаруєва та І. В. Пампуха всебічно охарактеризували ще до початку конфлікту, аналізуючи необхідні складові воєнної безпеки держави³.

Зміна інформації з метою викривлення сприйняття реальності противником в умовах інформаційної війни досягається різними технологіями, включаючи комп'ютерні програми для редагування текстів, графіків, відео- і аудіоінформації з метою надання їм необхідної форми, яка буде представлена противнику. Поступ новітніх технологій дозволив розширити існуючі методи боротьби за політичний простір. Зазначені технології передбачають паралізування центрів управління протистояючої сторони з метою входження в системи прийняття рішень. Розвиток мережевих інформаційних структур та поява віртуального простору змусили переглянути організацію та захист політичного простору в сучасній геополітичній та інформаційній пропаганді. Театр ведення сучасної інформаційної війни прослідковується від секретного кабінету до домашнього комп'ютера, смартфона⁴.

Спростування, заперечення і знищення інформації — невід’ємні складові перешкоджання одержанню ворогом повної достовірної інформації. Щоб захиститися від інформаційної війни, необхідно застосовувати такі ж методики, які використовує противник: знати його інфраструктуру, знищувати її; забезпечувати належний захист інформації; попереджувати введення викривленої інформації в потоці правдивих фактів і даних; протидіяти спростуванню, запереченню і знищенню інформації і вчасно та якісно реагувати на всі прояви війни. Для цього необхідно насамперед мати національну концепцію інформаційної безпеки. В науковій літературі й політичній практиці зазначена протидія отримала назву «асиметричної стратегії», яка «в сучасних умовах означає постійний, активний системний тиск на «вразливі місця» супротивника, здатність організовувати свою діяльність і мислити відмінним від опонента чином задля максимізації власних переваг і використання вразливих місць, захоплення ініціативи чи забезпечення простору для маневрування»⁵.

Усі війни покликані змінити поведінку супротивника/опонента, але для цього в них є різний інструментарій. Кожен тип війни спрямований на власний тип простору. Звичайна війна — на фізичний, інформаційна — на інформаційний, смислова — на когнітивний. Сьогодні саме інформаційна війна найчастіше використовується і новини, які подаються в зумовленому її завданнями ракурсі, непросто відфільтрувати. Звідси необхідно на науковому і практичному рівнях виробити чіткі засоби протистояння пропаганді та технологіям, які ведуться проти суспільства. Розвинені країни саме на цьому останнім часом зосереджують свої зусилля. Так, у Великій Британії проблемами інформаційної боротьби займається департамент урядових комунікацій (The Government Communications Head-quarters). Під інформаційною боротьбою у цій країні розуміється цілеспрямована реалізація комплексу заходів щодо дезорганізації і встановлення контролю над системою державного та воєнного управління противника шляхом інформаційно-технічного й інформаційно-психологічного впливу на його інформаційні

ресурси, на суспільну та індивідуальну свідомість. Питаннями проведення інформаційних операцій у військовому відомстві займається група з координації військових інформаційних операцій, яка підпорядкована міністрові оборони. У Німеччині створений і активно функціонує Центр безпеки інформаційної техніки (штат 500 співробітників, річний бюджет 50 млн євро). За результатами його діяльності передбачається ведення наступальних і оборонних операцій інформаційної війни для досягнення національних цілей. Німецькі аналітики розглядають управління засобами масової інформації як дієвий елемент інформаційної війни. Крім того, вони окремо розглядають економічну інформаційну війну. Французькі експерти дотримуються концепції інформаційної війни, що складається з двох головних компонентів — військового та економічного (цивільного). Військова складова передбачає обмежену роль інформаційних операцій, оскільки інформаційна війна розглядається, головним чином, у контексті конфліктів малої інтенсивності або у миротворчих операціях. При такому підході союзники не можуть бути потенційними противниками. На думку американських політологів, технологія ведення інформаційних воєн несе основну загрозу для об'єкта впливу в тому, що країна-ціль може усвідомити цей вплив дуже пізно, а це дає певний вииграш тому, хто першим завдає удару. Звідси постає, що у ХХІ столітті фахівці з ведення інформаційного протиборства повинні бути зорієнтовані на створення фальшивої реальності. Бо, по суті, психологічні операції спрямовані на зміну ворожої орієнтації в короткому й довготривалому часових планах шляхом модифікування ворожого прийняття рішень та впливу на дії суперника.

Сучасні економічні відносини все більше набувають форми обміну знаннями, а не обміну товарами. За цих умов на чільне місце виступає доступ до інформаційних ресурсів, знань. Серйозну роль починають відігравати стратегічна розвідка, військові операції, дослідження і розробка нової інформаційної зброї. У розвинутих країнах здійснюється розробка засобів інформаційного протиборства з можливим противником як в

умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності, так і в мирний час на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях і в польових умовах з метою захисту національної інформаційної сфери від агресії і несанкціонованого втручання. У цих країнах концепція інформаційної війни є складовою воєнної доктрини, що обумовлює спеціальну підготовку особового складу і окремих підрозділів для проведення інформаційних операцій⁶.

Україна наразі має розробити стратегію інформаційної політики, якої немає і не було за всі роки незалежності, створити доктрину інформаційної безпеки та працювати над кібербезпекою. На сучасному етапі ефективна державотворча інформаційна політика у підсумку має сприяти вирішенню питання консолідації національного інформаційного простору України як інформаційної основи для розвитку українського народу, делегітимізації анексії Російською Федерацією суверенних українських територій та агресивних дій Росії щодо України. Необхідною умовою успішної реалізації зазначених напрямів є організація комплексу заходів у різних площинах — офіційній, дипломатичній, науковій, культурно-освітній, громадській.

Підґрунтям офіційного та дипломатичного рівнів інформаційної політики є науковий рівень, на якому для широкого загалу з наукових позицій обґрунтовується законність перебування вказаних територій у складі України, їх інтегрованість в українську історію, висвітлюються особливості й наслідки радянської та нинішньої імперської політики Росії стосовно України, розкривається специфіка суспільно-політичних процесів, пов'язаних з Революцією гідності та її наслідками для українського суспільства й держави. Результати таких наукових досліджень мають закласти фундамент для вироблення єдиного для українців концепту національної пам'яті, який стане основою для зміцнення національної свідомості й консолідації української нації.

Надзвичайно важливо в сучасних умовах звертати увагу на медіаграмотність в Україні. Ми живемо в добу інформації, яка поволі перетворюється в добу дезінформації. Зважаючи на інформаційний простір, який надає можливість оперативного

донесення інформації до користувача, потрібно вміти фільтрувати та грамотно визначати, що є важливим, а що ні, у що варто вірити, а що краще перевірити. Тому людині життєво необхідні критичне мислення і компетентність, що означає навички щодо перевірки сумнівної інформації. На національному рівні існує потреба забезпечення захисту національного інформаційного простору через ухвалення дієвих нормативно-правових актів, спрямованих на захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах. Потреба в цьому зумовлена поширенням інтернет-послуг, їх доступністю для надто великої кількості користувачів. Це пов'язано також і з тим, що останніми роками виробляється багато досить досконалих засобів безконтрольного зняття та поширення інформації. Робиться це також за допомогою новітніх інформаційних технологій, що потужно розвиваються і вдосконалюються.

Забезпечити інформаційну безпеку неможливо через тотальну утаємниченість чи певні обмеження. Варто застосовувати апробовані засоби координації роботи з інформаційної безпеки, методики захисту особистості, суспільства, держави в інформаційному середовищі. Найважливішим напрямом протидії інформаційній експансії геополітичних супротивників України є створення інформаційно-психологічних підрозділів для забезпечення психологічної безпеки особистості, суспільства, держави. Їх основне завдання — розробка і здійснення стратегічних та оперативних заходів із попередження і нейтралізації негативного інформаційно-психологічного впливу на державному, регіональному і місцевому рівнях.

Зростання впливу інформаційних чинників, що обумовлено інформатизацією суспільства, об'єктивно вимагає ефективного функціонування системи інформаційно-психологічного забезпечення національної безпеки, об'єктами впливу якої мають бути інформаційно-психологічне середовище суспільства, інформаційні ресурси, психіка і поведінка політичної еліти, системи формування суспільної свідомості й думки та прийняття політичних рішень. Така система забезпечить захист психіки населення і військовослужбовців України від деструк-

тивного інформаційно-психологічного впливу, протидіятиме спробам маніпулювати процесами сприйняття інформації з метою відстоювання національних інтересів України в інформаційному просторі. Політика цілеспрямованого впливу на суспільну думку передбачає знання настроїв широких народних мас, реального стану справ. Постійний моніторинг ставлення українського суспільства до найважливіших проблем національної безпеки дасть змогу захистити психіку населення від негативного інформаційно-психологічного впливу⁷.

Маніпуляція суспільною думкою є однією із серйозних проблем сучасного політичного життя. Розширення її масштабів веде до деградації суспільства. Від маніпуляції слід відрізнити цілеспрямоване управління суспільною думкою, особливо в умовах надзвичайних ситуацій, для того щоб уникнути паніки серед населення. Стратегія формування позитивної для України суспільної думки в умовах збройного конфлікту має стати довгостроковою програмою дій в інформаційному середовищі. Зазначена стратегія повинна включати: оперативне розповсюдження достовірної, повної та об'єктивної інформації; підготовку і розповсюдження у ЗМІ готових інформаційних, довідкових і роз'яснювальних матеріалів із метою цілеспрямованого просування інформації, в якій зацікавлені державна влада і силові структури; оцінку реакції суспільства на діяльність державної влади і силових відомств; соціальну взаємодію різних суб'єктів, що у своїх діях керуються визначеними державною стратегією принципами і стандартами.

Таким чином, інформаційна війна сама по собі є не менш складною, ніж традиційна війна. Вона передбачає застосування різних стратегій, засобів, зброї та оборонних технологій. Глобальна інформатизація веде до створення єдиного інформаційного простору. Наше життя повністю залежить від інтенсивності інформаційного обміну. Ще декілька років тому комп'ютерні мережі та мережі передачі даних вважалися полем битви майбутнього, тепер — це сьогодення⁸. Протидія інформаційній агресії, інформаційному терору стає можливою і результативною у разі використання насамперед таких важе-

лів, як: більш широке залучення усіх засобів масової інформації до боротьби з негативними проявами в суспільстві, особливо тими, що спричиняють загрози національній безпеці⁹; неухильне забезпечення прав громадян на свободу слова, доступ до інформації; попередження будь-якого, не передбаченого правом, втручання державних органів влади, органів місцевого самоврядування у діяльність засобів масової інформації, застереження від можливих дискримінацій в інформаційній сфері¹⁰; посилення інформаційного суверенітету України та забезпечення належного захисту національного інформаційного простору; удосконалення державного регулювання та встановлення цивілізованого контролю за діяльністю інформаційної сфери шляхом поліпшення політико-правових, фінансово-економічних та організаційних засад її функціонування.

1. Рижков М. Інформаційна війна. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповаленко (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. С. 298. 2. Libicki M. *Conquest in cyberspace. National security and information warfare*. Cambridge, 2007. P. 88; 3. Балабін В. В., Замаруєва І. В., Пампуха І. В. Концептуальні засади захисту системи інформаційно-аналітичного забезпечення завдань інформаційної боротьби як складової воєнної безпеки. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2009. № 22. С. 30–33. 4. Лібікі М. Що таке інформаційна війна? URL: <http://viysko.com.ua/technologie-vojen/martin-libiki> — shho-take-informacijna-vijna/. 5. Горбатенко В. Асиметрична стратегія як відповідь на виклики системі європейської безпеки. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 6. Житомир-Київ-Краків: Вид. О. О. Євенок, 2016. С. 62. 6. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ: НІСД, 2014. С. 45–51. 7. Хорошко В. О., Хохлячова Ю. Є., Чирков Д. В. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України № 387/2015. Київ: ПВП «Задруга», 2013. С. 15. 8. Медвідь Ф. М. Національна безпека України в умовах формування європейської системи колективної безпеки. *Україна в нових реаліях: політичні, економічні та правові орієнтири розвитку*: зб. наук. праць за мате-

ріалами II Міжнародної науково-практичної конференції, 17 травня 2011 року / Національний університет ДПС України, НДІ фінансового права. Київ: Алеута, 2011. С. 93. **9.** Смолянюк В. Ф. Національні інтереси України: еволюція в політичному часі. *Інститут президентства України в системі державної влади України: матеріали наукової конференції*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2014. С. 93. **10.** Гнасевич Н. В., Рудакевич О. М. Вплив політичної пропаганди в інформаційно-психологічних операціях: принципи, форми та засоби впливу. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Тернопіль, Тернопільський національний економічний університет, 21–22 квітня 2017р. Тернопіль: Економічна думка, 2017. С. 37.

Kalinichenko Bogdan. Defining directions of the formation strategy of resisting the information war

The characteristic features of information warfare at the present stage have been elucidated, and the defining directions for the formation of a strategy to counter its means have been formulated. Examples of improving the means of information warfare at the leadership level of the leading countries of the world are given. The specificity of the destructive influence of information technologies in the context of the annexation of the Crimea and the occupation of a part of Donbass by the Russian Federation is shown. The possibilities of the state to strengthen national security in the conditions of external aggression, supported by information warfare technologies, are traced.

The growth of the influence of informational factors caused by the informatization of society objectively requires the effective functioning of the information-psychological security of the national security, the objects of influence of which should be the information-psychological environment of society, information resources, the psyche and behavior of the political elite, the system of formation of social consciousness thinking and making political decisions. Such a system will ensure the protection of the mentality of the population and servicemen of Ukraine from destructive information and psychological influence, will counteract attempts to manipulate the processes of perception of information in order to defend the national interests of Ukraine in the information space. The policy of purposeful influence on public opinion involves knowledge of the mood of the broad masses of the people, the real state of affairs. Constant monitoring of the attitude of Ukrainian society towards the most important problems of national security will help protect the psyche of the population from negative informational and psychological influence.

Manipulation of public opinion is one of the serious problems of modern political life. Expansion of its scale leads to the degradation of society. From manipulation it is necessary to distinguish purposeful management of public

opinion, especially in conditions of emergency, in order to avoid panic among the population. The strategy of forming a positive public opinion for Ukraine in an armed conflict must become a long-term program of action in the information environment. The said strategy should include: prompt dissemination of reliable, complete and objective information; preparing and disseminating in the media of ready information, reference and explanatory materials for purposeful promotion of information in which interested state authorities and power structures; an assessment of the reaction of society to the activities of state power and law enforcement agencies; social interaction of different subjects, which in their actions are guided by certain principles and standards of the state strategy.

Thus, the information war itself is no less difficult than the traditional war. It involves the use of various strategies, weapons, weapons and defense technologies. Global informatization leads to the creation of a single information space. Our life depends entirely on the intensity of the information exchange. A few years ago, computer networks and data networks were considered the battlefield of the future, now it's a present. Countering informational aggression, information terror becomes possible and effective in case of use of such instruments as: wider involvement of all mass media in combating negative manifestations in society, especially those that pose threats to national security; the steady guarantee of citizens' rights to freedom of speech, access to information; prevention of any non-stipulated law, interference of state authorities, local governments in the activities of mass media, warnings against possible discrimination in the information sphere; strengthening the information sovereignty of Ukraine and ensuring the proper protection of the national information space; improvement of state regulation and establishment of civilized control over the activity of the information sphere by improving the political-legal, financial-economic and organizational principles of its functioning.

Key words: political strategy, information war, asymmetric strategy, national security, information space, information technology.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ЗАКОНОДАВЧИЙ АСПЕКТ

Розглядаються питання, пов'язані з формуванням інформаційного простору України на сучасному етапі. Проаналізовані наявні проблеми в інформаційному законодавстві України у сфері створення, поширення та використання інформації. Запропоновано можливі напрями його вдосконалення, зокрема шляхом затвердження змін до законів, прийняття нових законів, а також розробки Інформаційного кодексу України. Зроблено висновок про те, що саме систематизація законодавчої бази сприятиме розвитку інформаційного простору сучасної України. Він, у свою чергу, суттєво підвищить ефективність функціонування всіх гілок влади при управлінні суспільством та сприятиме інформаційній безпеці.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційне суспільство, державна інформаційна політика, інформаційне законодавство, держава.

Matviienkiv Svitlana. Information space of modern Ukraine: legislative aspect

The article deals with issues related to the formation of the information space of Ukraine at the present stage. The existing problems in the current information legislation of Ukraine in the field of creation, dissemination and use of information are analyzed. Possible ways of its improvement are proposed, in particular by approving changes to existing laws, adopting new laws, and also developing the Information Code of Ukraine. The conclusion is made that it is the systematization of the legislative framework that will contribute to the development of the information space of modern Ukraine. In turn, it will significantly increase the efficiency of the functioning of all branches of government in the management of society and promote information security.

Key words: information space, information society, state information policy, information law, state.

Прийдешню епоху називають ерою інформації або Інформаційним суспільством, що характеризується домінуючою роллю інформації та знань, створенням глобального інформа-

© МАТВИЄНКІВ Світлана Миколаївна — кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів факультету історії, політології і міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ційного простору, в якому завдяки високорозвинутим інформаційно-комунікативним мережам і технологіям забезпечується стале економічне та соціальне зростання, вільний доступ до світових інформаційних ресурсів, що дозволить людям повною мірою використовувати свій потенціал та реалізовувати власні прагнення. Основними ознаками нового суспільства Данієль Белл вважає перетворення теоретичних знань на джерело інновацій та визначальний фактор політики¹. Елвін Тоффлер зазначав, що новонароджувана цивілізація є одночасно і високотехнічною, і антиіндустріальною. Інформаційне суспільство («Третя Хвиля») породжує нові інститути, відносини і цінності². Інформаційне суспільство є реальністю, з якою держава має рахуватися тим більше, чим більше воно розвивається. Як ідеал, інформаційне суспільство є сподіванням на те, що швидкий доступ до інформації дасть змогу краще управляти³.

Методологічну основу досліджень зародження і розвитку інформаційного суспільства склали філософські та політологічні наукові розвідки, висвітлені у численних наукових працях відомих зарубіжних дослідників: Д. Белла, П. Бурдьє, М. Кастельса, Е. Тоффлера, З. Бжезінського, Ю. Габермаса, Н. Лумана, Д. Лайона, К. Крос, Р. Гакета, Д. Корню, П. Лазарфельда, Т. Парсонса та багато інших.

Дослідженню системи засобів масової комунікації та механізмів державної інформаційної політики у сфері ЗМК в Україні відведено значне місце в багатьох працях відомих українських учених та дослідників, зокрема І. Арістової, М. Бондаренка, В. Владимірова, В. Горбуліна, І. Михайлина, О. Зернецької, С. Квіта, А. Москаленка, Г. Почепцова, Т. Приступенка, Ю. Нестеряка, В. Карпенка, Ю. Бондара, А. Марушака та інших. У своїх роботах вони окреслили особливості становлення та проблеми формування інформаційного суспільства в Україні, визначили головні завдання і напрями державної інформаційної політики. Ця публікація має на меті проаналізувати суть, політичні перспективи і проблеми формування інформаційного простору сучасної України, зокрема у сфері законодавчого аспекту.

Інформаційний простір держави народжується разом із спілкуванням та комунікацією. Це досить великий і складний комплекс, який об'єднує територію країни (її кордони, акваторію і повітряний простір) та суб'єкти національного інформаційного простору: юридичні особи (інформаційні агентства; органи державної влади, установи, служби, центри, ЗМІ, видавництва, творчі об'єднання громадян та ін.) фізичні особи (громадяни України та інших країн, які здійснюють відповідно до законодавства України професійну творчу діяльність у галузі інформації індивідуально)⁴.

З розвитком та поширенням засобів накопичення, збереження та передачі інформаційних ресурсів інформаційний простір набуває нових рис та важливішого значення у формуванні громадської думки, вихованні, врешті, лояльності чи не підтримки діючого режиму. Звідси й випливає його величезне значення, особливо в суспільствах перехідного типу, до яких належить і Україна. Як вважає Збігнев Бжезінський, інформаційно-структурна складова є однією з трьох заporук могутності сучасної держави⁵. У зв'язку з цим визначилась і стратегічна мета інформаційної політики — це забезпечення переходу України до інформаційного суспільства, до світового цивілізованого розвитку. Це вимагає ефективного управління усіма видами інформаційних ресурсів та елементами інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, державної підтримки інформаційного виробництва, ринку інформаційних технологій, засобів, продуктів і послуг. Перехідні країни в глобальній світовій системі, до яких належить і Україна, не мають відповідних можливостей для входження на рівних в інформаційне суспільство. Для нашої країни в цьому процесі головне, якщо раніше було збереження національно-державної ідентичності та культурної самобутності⁶, то на сучасному етапі — територіальна цілісність та інформаційна безпека. Інформаційний простір є основою соціально-економічного, політичного розвитку і забезпечення безпеки та інтеграції України. Тому важливим є обґрунтоване визначення цього поняття. Так, українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра

Разумкова (УЦЕПД) у проєкті «Концепції (Основи державної політики) інформаційної безпеки України» пропонується таке визначення: «національний інформаційний простір України — сфера (об'ємний простір), у якій здійснюються інформаційні процеси і на яку поширюється юрисдикція України»⁷. Сучасні українські дослідники (О. Литвиненко, І. Бінько, В. Потіха) вважають, що «це сукупність інформаційних потоків як національного, так й іноземного походження, які доступні на території держави і які формує преса, електронні ЗМІ та інформаційні мережі»⁸. В. Карпенко вважає, що «національний інформаційний простір — надзвичайно важливе політичне поняття, яке у вартісній шкалі соціальних цінностей можна поставити на друге місце після державної незалежності. Держава зобов'язана забезпечити використання свого інформаційного поля в інтересах саме держави та її громадян. Якщо вона цього не зробить, то її інформаційний простір буде використаний проти неї самої»⁹. Автори роботи «Єдиний інформаційний простір України», пропонують спрямувати державну політику в галузі інформатизації на створення єдиного інформаційного простору (ЄІП) України та системи управління процесами в ньому. ЄІП — це організована та взаємопов'язана сукупність таких елементів, як інформаційна інфраструктура, інформаційне наповнення інфраструктури, суб'єкти ЄІП, які виробляють, одержують і використовують інформацію, процеси, під час яких накопичується, зберігається, актуалізується, розподіляється та використовується інформація¹⁰. Натомість Р. Калужний виділяє три сфери інформаційного простору: сферу єдиного інформаційного простору України; сферу інформаційної взаємодії України з іншими державами; сферу інформаційного простору, яка найбільшою мірою важлива для вирішення конкретних проблем в економічній, політичній і культурній взаємодії у міжнародному співробітництві¹¹. Виходячи з визначень, основними елементами інформаційного простору України є: інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура, інформаційно-телекомунікаційні структури, системи засобів масової інформації, ринок інформаційних технологій, система

взаємодії інформаційного простору України зі світовими відкритими мережами, система забезпечення інформаційного захисту (безпеки), система інформаційного законодавства.

Отже, інформаційний простір України пропонується визначити як сукупність національних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури, що дозволяють забезпечувати на основі єдиних принципів і загальних правил інформаційну взаємодію громадян, суспільства і держави з їх рівним правом доступу до відкритих інформаційних ресурсів та максимально повним задоволенням інформаційних потреб суб'єктів держави на всій її території з додержанням балансу інтересів на входження в світовий інформаційний простір та забезпечення інформаційної безпеки відповідно до Конституції і законодавства України та міжнародних правових норм. Ефективний інформаційний простір забезпечує побудову інформаційного суспільства в країні і входження її у світове інформаційне співтовариство. Зазначимо, що інформаційний простір також вважається ефективним, якщо він буде відкритим для суспільства. Це дозволить реалізовувати інтереси громадян, суспільства і держави на комплексній і системній основі. Ефективний інформаційний простір може бути створений і розвиватися на основі відповідної державної інформаційної політики, що забезпечує поступальний рух країни до побудови інформаційного суспільства. Такий рух повинен спиратися на новітні інформаційні, комп'ютерні, телекомунікаційні технології і технології зв'язку, розвиток яких призвів до появи відкритих інформаційних мереж, насамперед Інтернету. Це дає принципово нові можливості міжнародного інформаційного обміну і на його основі трансформації різних видів людської діяльності¹². Перехід України до нового типу економічного розвитку і правової держави породжує величезну суспільну потребу в інформації, що й обумовлює особливу роль ЗМІ в житті суспільства. При цьому повною мірою виявляються такі властивості ЗМІ, як масовість, тиражованість, періодичність, використання постійно поповнюваних інформаційних ресурсів, виконання ЗМІ функцій створення первинної інформації,

діючого засобу інформування суспільства про діяльність влади і його реакції на дії влади. Ці особливості роблять ЗМІ найважливішим соціальним інститутом, одним зі складових інформаційного простору України. Треба наголосити, що входження України у світовий інформаційний простір матиме позитивні наслідки лише за умов забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки, збереження національної самобутності. Тому трансформаційні перетворення належить організувати таким чином, щоб досягти максимальних результатів з найменшими соціальними та культурними втратами. Державна інформаційна політика має сприяти культурно-освітньому піднесенню, духовній і моральній інтеграції українського суспільства. У цьому контексті визначальну роль відіграють ЗМІ, незалежні та плюралістичні, що є важливим інструментом інформування суспільства, його розвитку і соціальної згуртованості. Для реалізації культурного і політичного потенціалу інформаційного суспільства громадяни мають користуватися україномовними електронними та друкованими ЗМІ, що відповідатимуть особливостям національної культури. У медійній сфері важливими є цифровізація та запровадження інших новітніх технологій, застосування жорсткого антимонопольного контролю, створення передумов для розвитку громадського телерадіомовлення.

Багато питань щодо національного інформаційного простору України було і залишається неврегульованими, невирішеними. Основними з них є: недостатня правова визначеність взаємовідносин держави і ЗМІ, між державними та приватними ЗМІ, новими засобами масової інформації (комунікації), між власниками і журналістськими колективами; слабка обґрунтованість відповідного захисту національного інформаційного простору.

У сучасній Україні також не вирішено ще багато проблем, пов'язаних з вільним доступом до інформації. Наприклад, повинні бути створені такі організаційні, правові, економічні і технологічні умови, за яких ЗМІ ефективно виконуватимуть функцію об'єктивного інформування населення, соціальних

інститутів і держави. Під цим кутом зору варто розглядати вже існуюче законодавство, інші нормативні акти й окремі правові норми, що стосуються ЗМІ¹³, адже основним аспектом державної інформаційної політики в розвитку України є законодавчий. Держава повинна виходити з принципу безумовної правової рівності всіх учасників у процесі інформаційної взаємодії, незалежно від їх політичного, соціального й економічного статусу. Інформаційне законодавство регулює велику частину інформаційних відносин, що дозволяє розвиватися інформаційному простору. Необхідні сьогодні якісні і кількісні параметри розвитку інформаційного простору України в межах європейського та міжнародного співтовариства вимагають його вдосконалення і розвитку. Для цього необхідні не лише політичні умови, а й належне правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства.

Початковим і важливим етапом на шляху формування єдиного інформаційного простору стало прийняття у 1992 році Закону України «Про інформацію», в якому були закріплені основні напрямки державної політики у цій сфері¹⁴. У 1998 році було прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації», зміни й доповнення до якого внесено 2016 року. Цей Закон визначив загальні засади формування, виконання та коригування Національної програми інформатизації, а також стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення¹⁵. У 2002 р. Держкомінформом України розроблено проект Концепції державної інформаційної політики як «стратегічний план розвитку української інформаційної сфери, що визначає основні напрями, засади та принципи національної інформаційної політики та механізми її реалізації»¹⁶. Метою проекту Концепції було створення умов для побудови в Україні розвиненого інформаційного суспільства як органічного сегмента глобального інформаційного співтовариства, забезпечення розвитку інформаційного простору.

Важливим правовим кроком у розвитку інформаційного суспільства стала постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства», у якій було рекомендовано Кабінету Міністрів України прийняти нормативно-правові акти, що стосуються питань розвитку інформаційного суспільства¹⁷. Прийнято також Закони України «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про телекомунікацію» та інші документи, що становлять комплекс взаємопов'язаних завдань (проектів) інформатизації, спрямованих на реалізацію пріоритетів створення сучасної інформаційної інфраструктури. Серед головних напрямів розвитку інформаційного суспільства особлива увага приділяється електронному врядуванню. Розроблено проект довгострокової державної програми «Електронна Україна» на 2005-2012 рр., що спрямована на розвиток інтернет-індустрії та створення на її базі «електронної держави»¹⁸. Функціонує єдиний веб-портал органів виконавчої влади. Одним із головних пріоритетів України згідно з положеннями Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, у якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними¹⁹. Прийнятий у 2011 р. Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначив порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації²⁰. У подальшому укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів (наприклад, Стратегія розвитку інформаційного суспільства від 15.05.2013 р. № 386) щодо різних аспектів діяльності ЗМІ вплинули на розвиток інформаційної сфери.

Можемо стверджувати, що в Україні в основному сформоване інформаційне законодавство, спрямоване на регулювання, захист та розвиток інформаційного простору держави і воно відповідає європейським нормам, проте відсутня єдина

державна інформаційна політика, зорієнтована на розбудову інформаційного суспільства. Незважаючи на значну кількість прийнятих різноманітних концепцій, доктрин, програм, спрямованих на впорядкування інформаційної політики та забезпечення національної безпеки України, вона позбавлена цілісної системи стратегічного характеру: прийняті нормативні акти — це в основному тактичні завдання, які не враховують сучасних об'єктивних умов. Тому новим етапом удосконалення українського інформаційного законодавства має стати його систематизація та кодифікація — розробка та прийняття Інформаційного кодексу України (Проект прийнято у 2012 р.), який би об'єднав «Концепцію національної інформаційної політики» та змінений відповідно до сучасних вимог суспільного розвитку Закон України «Про інформацію»²¹, що зробить можливим адаптувати національне інформаційне законодавство відповідно до міжнародно-правових актів та інтегрувати український інформаційний простір у світовий.

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Москва: Academia, 2004. 2. Тоффлер Е. Третья Хвиля. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 3. Нестеряк Ю. Державна інформаційна політика: теоретико-методологічні засади : монографія. Київ: НАДУ, 2014. 4. Москаленко А. Теорія журналістики. Київ: Експрес-об'ява, 1998. 5. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів-Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 6. Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О.С. Власюка. Київ: НІСД, 2002. 864 с. 7. Концепція (Основи державної політики) інформаційної безпеки України: Проект Концепції УЦЕПД ім. О. Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2001. № 1. С. 50-59. 8. Литвиненко О., Бінько І., Потіха В. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України: монографія. Київ: ІМВКУ ім. Т. Шевченка, 1998. 145 с. 9. Карпенко В. Інформаційна політика та безпека. Київ: НОРА-ДРУК, 2006. 10. Дешко А., Слівак А. Проблеми організації єдиного інформаційного простору України. *Науково-технічна інформація*. 2000. № 3. С. 14-18. 11. Основи інформаційного права України: навч. посіб. / В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калужного та П.В. Мельника. Київ: Знання, 2004. 274 с. 12. Пелепей Н. Формування інформаційного простору і державної інформаційної політики в Україні. *Науковий вісник*. Збірник наукових праць. 2005. №1(28). 13. Яременко О. Вплив держави на формування в

Україні інформаційного суспільства (організаційно-правовий аспект). *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні*. Матеріали наук.-практ. конф. Київ: Вид-во УАДУ, 2001. С. 70-73. **14.** Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650. **15.** Про Національну програму інформатизації. Із змінами й доповненнями, внесеними Законом України № 922-VIII від 25.12.2015, ВВР. № 9, 2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>. **16.** Про Концепцію національної інформаційної політики. Постанова Верховної Ради України від 3 квіт. 2003 р. № 687-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/687-15>. **17.** Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні. Постанова Верховної Ради України. Київ, 1 грудня 2005 року, № 3175-IV. **18.** Проект Закону про Загальнодержавну програму «Електронна Україна» на 2005-2012 роки №5414 від 15.04.2004. RL:<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2>. **19.** Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. **20.** Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939. *Правове регулювання журналістської діяльності в Україні*: матеріали тренінгу для журналістів. К.: ГО «Ін-т розвитку регіон. Преси», 2012. **21.** Проблеми інформаційного законодавства України в сфері створення, поширення та використання інформації та шляхи їх вирішення. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1189/>.

Matviienkiv Svitlana. Information space of modern Ukraine: legislative aspect

The article analyzes the essence and problems of formation of information space of modern Ukraine, in particular in the field of legislative aspect. It is noted that with the development and dissemination of means of accumulation, storage and transfer of information resources, the information space acquires new features and is important for the formation of public opinion, loyalty or lack of support for the current mode. Hence, its great significance, especially in societies of transitional type, to which Ukraine also belongs. In connection with this, the strategic goal of the information policy of modern Ukraine was determined — the transition to the information society, to the world civilized development. This requires efficient management of all types of information resources and elements of information and telecommunication infrastructure, state support of information production, information technology market, tools, products and services. For Ukraine, in this process, the main thing, if earlier it was preservation of national-state identity and cultural identity, then at the present stage — territorial integrity and information security. After all, the information space is the basis of socio-economic, political development and security and integration of Ukraine.

State information policy should promote cultural and educational uplift, spiritual and moral integration of Ukrainian society. In this context, the media play a decisive role, independent and pluralistic, which is an important tool for informing the society, its development and social cohesion. Digitalization and the introduction of other new technologies, the application of strict antimonopoly control, and the creation of prerequisites for the development of public service broadcasting are important in the media sphere. Many questions regarding the formation of Ukraine's national information space remain unsettled and unresolved, for example, the legislative aspect. In this publication it is proved that in Ukraine the information law is mainly formed, aimed at regulating, protecting and developing the information space of the state and it complies with European norms, but there is no single state information policy focused on the development of the information society.

Despite a large number of adopted various concepts, doctrines, programs aimed at streamlining information policy and ensuring Ukraine's national security, it is deprived of a coherent system of strategic nature: the adopted regulations are basically tactical tasks that do not take into account contemporary objective conditions. Therefore, we conclude that the new stage of improvement of the Ukrainian information legislation should be its systematization and codification — the development and adoption of the Information Code of Ukraine.

Key words: information space, information society, state information policy, information law, state.

УДК 323.2

В. Л. ЗГУРСЬКА

ІНЦІАТИВИ ІЗ САМООРГАНІЗАЦІЇ ЯК ФОРМА ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ

Розглянуто передумови посилення інтересу до процесів самоорганізації у суспільстві, які розглядаються як альтернатива державному регулюванню та стихійності вільного ринку. Визначено відмінності ініціатив із самоорганізації від інших форм участі. Розглянуто п'ять передумов успішності ініціатив із самоорганізації: мотивація, ресурси, мобілізації, інституціоналізація та очікування.

© ЗГУРСЬКА Валентина Леонідівна — кандидат політичних наук, доцент Київського національного університету будівництва і архітектури

Ключові слова: самоорганізація, участь, громадянське суспільство, держава, демократія, субсидіарність.

Zgurska Valentyna. Self-organizing initiatives as a form of civil participation

The preconditions of increasing interest in the processes of self-organization in society as an alternative to state regulation and spontaneity of the free market are considered. The features of initiatives on self-organization from other forms of civil participation are highlighted and analyzed. Five prerequisites for the success of self-organization initiatives are considered: motivation, resources, mobilization, institutionalization and expectations.

Key words: self-organization, participation, civil society, state, democracy, subsidiarity.

Інтерес до процесів самоорганізації громадян почав зростати протягом останніх десятиліть, паралельно із впровадженням у низці розвинених демократій додаткових інструментів участі громадян у прийнятті рішень як на місцевому, так і загальнонаціональному рівні. У цих дискусіях самоорганізація індивідів розглядається як ліки від неминучих недоліків представницької демократії. В умовах зниження явки на виборах та зменшення членства у політичних партіях ініціативи з самоорганізації (ІС) громадян розглядаються як реальна можливість для громадян брати активну участь у політичному та суспільному житті заради спільного блага. Більше того, самоорганізовані проекти можна вважати одним з шляхів модернізації держави загального добробуту, що домінувала у другій половині ХХ ст. У концепції «Великого суспільства» (Big Society)¹, розробленій у Великобританії, самоорганізація громади подається як альтернативний, «третій шлях» управління суспільством, позбавлений недоліків державного регулювання та стихійності вільного ринку.

Однак такий підхід має своїх критиків. На думку прихильників демократії, ІС разом з іншими формами політичної та громадської участі є надто вибірковими і охоплюють лише незначну частку населення. У результаті учасників таких проєктів не можна розглядати як представників усього суспільства з точки зору соціальних характеристик (стать, освіта, класова приналежність) та інтересів (уподобання, потреби). Більше

того, саме представники вищих прошарків населення мають достатньо ресурсів та часу, щоб брати участь у самоорганізованих проектах, що ставить під сумнів репрезентативність ІС.

Що стосується використання ІС для модернізації соціальної держави, то критики стверджують, що ідея великого суспільства є недостатнім виправданням різкого скорочення державних витрат на соціальне забезпечення та соціальні послуги. Більше того, ІС не слід розглядати як реальну альтернативу державі загального добробуту, оскільки ті групи та спільноти, які найбільше залежать від державної допомоги, найменше схильні до самоорганізації. Крім того, хоча ІС довели свою ефективність у вирішенні місцевих проблем у короткий період часу, однак їх спроможність сприяти вирішенню великих соціальних проблем, що потребують значних часових затрат, викликає обґрунтовані сумніви.

Нинішній інтерес до заохочення самоорганізації громадян зумовлений тим, що прихильники самоврядування виступають за посилення ролі громадянського суспільства (добровільних асоціацій, сім'ї) як основного інструменту модернізації соціальної держави. Крім того, їх ідеологічна база не обмежена консерватизмом (концепція Великого суспільства стала частиною виборчої програми Консервативної партії Великобританії у 2010 році), а й знаходить свій відгук у християнсько-демократичній політичній теорії, що містить принцип субсидіарності. Згідно з цією доктриною держава не повинна активно діяти у сферах, де сім'я чи громада можуть на власний розсуд адекватно задовольняти потреби своїх членів. Цей принцип був не лише сформульований у католицизмі, як це записано у папських енцикліках *Rerum Novarum*² (1891) і *Quadragesimo Anno*³ (1931), але також згадується і в політичній теорії протестантизму.

Як ідеальний тип ініціативи із самоорганізації громадян характеризуються наступними моментами: висуваються групою громадян, які мають спільні інтереси, на власний розсуд ставлять цілі й визначають способи їх досягнення, беруть активну участь у реалізації проекту.

Водночас у кількох ключових моментах вони відрізняються від інших форм участі громадян, коли органи публічної влади запрошують громадян взяти участь у розробці чи реалізації державних програм значно розширивши спектр таких можливостей, які уже не зводиться лише до голосування на виборах, а й включають такі інструменти як опитування громадян (у вигляді референдумів чи ініціатив), різноманітні консультації, обговорення та інтерактивне управління⁴.

Таблиця 1

Форми участі громадян

Вид участі	Актор	Мета	Тип рішення	Реалізація
Ініціативи з самоорганізації	Група	Спільний інтерес	Приватне: група	Група громадян
Колективний протест	Група	Спільний інтерес	Публічне: політико-адміністративне	Представники органів публічної влади
Індивідуальні звернення	Індивід	Особистий інтерес	Публічне: політико-адміністративне	Індивід
Референдуми, місцеві ініціативи	Група	Спільний інтерес	Публічне: голосування громадян	Представники органів публічної влади
Громадські слухання та інтерактивне урядування	Група	Спільний інтерес	Публічне: політико-адміністративне чи спільне рішення	Представники органів публічної влади

По-перше, на відміну від інших моделей політичної участі, в яких навіть якщо громадяни і можуть впливати на остаточне рішення, однак його реалізація здійснюється представниками органів публічної влади, в ІС громадяни самі досягають поставлених цілей.

По-друге, на відміну від таких дій, як голосування (на виборах чи референдумах), індивідуальні звернення до представників органів публічної влади, волонтерство, ІС — це колективна діяльність індивідів щодо досягнення спільних цілей.

По-третє, ІС є проявом справді громадського управління: його учасники відіграють провідну роль не лише в започаткуванні проектів, але також у формулюванні цілей та засобів їх досягнення, їх реалізації. Щоправда, практика свідчить, що на різних етапах життєвого циклу ІС залежать від зовнішньої підтримки з боку органів публічної влади: чи то на стадії ініціювання (стимулювання державою участі громадян у вирішенні місцевих проблем), чи то реалізації (видача дозволів, експертна і консультативна допомога, фінансова підтримка тощо).

Для з'ясування чинників успішності ІС доцільно скористатися напрацюваннями щодо залучення громадян до участі у соціально-політичних процесах. Модель громадського волонтерства (*civic voluntarism model*⁵) є синтезом різних підходів до пояснення участі громадян, що пропонує три ключових чинники, які визначають рівень активності громадян:

1) мотивація: чи хочуть люди брати участь?

2) ресурси: чи спроможні громадяни брати участь і чи мають необхідний капітал: фінансовий, людський (навички і знання учасників, їх час), соціальний?

3) мобілізація: яким чином громадяни залучені до ініціативи: самостійно чи у відповідь на запрошення органів публічної влади і громадських організацій.

Однак така модель є надто узагальненою і не враховує специфіки самоорганізованої діяльності, тому цей список варто доповнити інституціоналізацією та очікуваннями. Інституціоналізація означає наявність структурних передумов для успішної реалізації ініціатив громади: законодавчо закріплених доступних каналів участі та відповідних процедур. У науковій літературі ці структурні аспекти мобілізації часто розглядаються як структура політичних можливостей⁶. Під очікуваннями розуміються культурні передумови, зокрема впевненість громадян у тому, що їх ініціативи будуть всерйоз сприйняті і підтримані як іншими членами громади, так і органами публічної влади.

Однак навіть успішна реалізація самоорганізованих проектів не знімає питання щодо репрезентативності його учасни-

ків. Спроможність громадян брати активну участь залежить від того, як вони розпоряджаються наявними у них ресурсами: учасники потребують не лише тісних контактів між собою, а й відповідних навичок і знань, грошей та матеріальних ресурсів та часу. Як зазначають американські дослідники, ефективність розпорядження цими ресурсами залежить від соціально-економічного становища учасників (доходів, досвіду) і, відповідно, зумовлює відмінності між різними соціальними групами щодо їх здатності вирішити свої проблеми через ІС⁷. А на думку деяких дослідників, навіть можна говорити про формування так званої «учасницької еліти», до якої належать як правило чоловіки, добре освічені та з високим рівнем доходів, та появу «дипломної демократії»⁸.

Згідно соціологічних опитувань в Україні рівень участі громадян і, відповідно, їх здатність до самоорганізації є досить низькими. Так, у 2017 році лише 11% респондентів заявили, що вони за останній рік брали участь в заходах, організованих громадськими організаціями, майже стільки ж — 10% — коли-небудь брали участь у громадських слуханнях чи громадських радах при органах влади. При цьому третина (31%) готові об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх прав та інтересів, а 8,3% вважають, що вони залучені до активної громадської діяльності. Серед причин такої пасивності найчастіше вказувалася: нестача вільного часу; відсутність знань про способи і механізми участі; брак грошей та інших ресурсів; побоювання протидії з боку органів державної влади, керівництва; відсутність однодумців⁹. З огляду на високий рівень громадянської самосвідомості, який був продемонстрований в ході Помаранчевої революції та Революції гідності для підвищення успішності ІС в Україні найбільшу увагу слід звернути на мотивацію — стимулювати активність громадян для вирішення місцевих проблем шляхом надання їм більших можливостей, особливо в рамках децентралізаційної реформи, та виділення достатніх ресурсів, насамперед щодо покращення їх знань і навичок щодо взаємодії з органами публічної влади та іншими неурядовими організаціями.

Отже, відродження інтересу до процесів самоорганізації громадян зумовлене кризами представницької демократії та держави загального добробуту, появою нових можливостей для кооперації зусиль індивідів завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Широке розповсюдження практики ініціатив з самоорганізації громадян стримується насамперед проблемами масштабу і часу, оскільки вони довели свою ефективність лише на місцевому рівні та щодо короткострокових проєктів. Також досить серйозною проблемою є ступінь репрезентативності учасників таких проєктів. Передумовами успішної реалізації ініціатив з самоорганізації громадян є: мотивація учасників, наявні у них ресурси, спосіб їх мобілізації, інституціоналізація та очікування.

1. Big Society programme. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/big-society-programme> (дата звернення: 12.02.2019).
2. Енцикліка Папи Лева XIII «Нові речі» (Rerum Novarum). URL: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadagesimo-anno.html (дата звернення: 12.09.2018).
3. Encyclical of Pope Pius XI Quadragesimo Anno. URL: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadagesimo-anno.html (дата звернення: 12.09.2018).
4. Cain B.E., Dalton R.J., Scarrow S.E. *Democracy transformed? Expanding political opportunities in advanced industrial democracies*. Oxford: Oxford University Press, 2003. 309 p.
5. Verba S., Schlozman, K.L. Brady H.E. *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press, 1995. 640 p.
6. Meyer D.S. *Protest and political opportunities. Annual Review of Sociology*. 2004. Vol. 30. P. 125–145.
7. Schlozman K.L., Verba S., Brady H.E. *The unheavenly chorus: Unequal political voice and the broken promise of American democracy*. Princeton: Princeton University Press, 2012. 728 p.
8. Bovens M., Wille A. *Diploma democracy: The rise of political meritocracy*. Oxford: Oxford University Press, 2017. 256 p.
9. Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017 р. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf (дата звернення: 12.09.2018).

Zgurska Valentyna. Self-organizing initiatives as a form of civil participation

In recent discussions self-organization of individuals is seen as a cure for the inevitable shortcomings of representative democracy. In a context of lower

turnout and lower membership in political parties, self-organization initiatives are viewed as a real opportunity for citizens to take an active part in political and social life for the sake of the common good.

However, this approach has its critics. In the opinion of supporters of democracy, self-organization projects along with other forms of political and public participation, are too selective and cover only a small percentage of the population. As a result, participants in such projects cannot be considered as representatives of the whole society in terms of social characteristics (gender, education, class affiliation) and interests (preferences, demands). Moreover, it is the representatives of the upper strata of society who have enough resources and time to participate in self-organized projects, which calls into question their representativeness. The widespread practice of self-organizing initiatives is constrained primarily by problems of scale and time, since they have proved effective only at the local level and in terms of short-term projects. Also, a fairly serious problem is the degree of representativeness of participants in such projects. The prerequisites for the successful implementation of initiatives on self-organization of citizens are: motivation of participants, available resources, the way of mobilization, institutionalization and expectations.

Key words: self-organization, participation, civil society, state, democracy, subsidiarity.

УДК 323.2

Л. А. ПАНКУЛИЧ

ПІДСУМКИ ПЕРШОГО ЕТАПУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ І НЕВИРІШЕНІ ПИТАННЯ

Розглянуто питання реформування адміністративно-територіального устрою в контексті децентралізації. Визначено здобутки і проблемні аспекти, які потребують доопрацювання в ході подальшого реформування. Зроблено висновки про те, що реформа децентралізації в цілому відбувається успішно, оскільки має чіткі рамки і концептуальне наповнення. Водночас потребують вирішення такі питання, як соціально-економічна диференціація громад, формування дійових регіонального і субрегіонального управлінських рівнів, законодавче забезпечення їх ефективного функціонування.

© ПАНКУЛИЧ Лариса Анатоліївна — кандидат політичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та іноземних мов ПВНЗ «Європейський університет»

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, територіальна організація влади, територіальна громада, реформи місцевого самоврядування, добровільне об'єднання територіальних громад, субсидіарність.

Pankulych Larisa. The results of the first stage of decentralization in Ukraine: achievements and unresolved issues

The issue of reforming the administrative — territorial system in the context of decentralization is considered; defined the achievements and problems that need to be finalized in the course of further reform. It is concluded that decentralization reform in general is successful, since it has a clear framework and conceptual content. At the same time, there are issues that need to be further elaborated in the course of further reform — social and economic differentiation of communities, the formation of effective regional and subregional administrative levels and the adoption of appropriate legislation to ensure their effective functioning.

Key words: decentralization, local government, local governments, territorial organization of power, local community, local government reform, voluntary association of communities, subsidiarity.

Впродовж останніх років реформа адміністративно-територіального устрою нашої держави набирає обертів — об'єднання територіальних громад, міжмуніципальна консолідація, децентралізація фінансових потоків, прийняття відповідної законодавчої бази — усі ці аспекти потребують більш ґрунтовного дослідження в контексті визначення здобутків і проблемних аспектів, які потребують доопрацювання під час подальшого реформування. Проблеми реформування системи адміністративно-територіального устрою, місцевого самоврядування в Україні присвячено досить широке коло праць вітчизняних науковців, серед яких роботи: О. Бориславської, Р. Войтовича, В. Вакуленка, Ю. Ганущака, І. Заверухи, Н. Гончарук, В. Карпенка, В. Куйбіди, Н. Зіновчука, О. Коротича, І. Козюри, Я. Малика, А. Матвієнка, М. Пухтинського, А. Ткачука, Ю. Шарова та інших. Більшість з новітніх наукових праць присвячена обґрунтуванню перспектив імплементації європейських моделей організації діяльності органів публічної влади, заснованої на принципах децентралізації влади в контексті надання територіальним громадам і регіонам більших прав та

повноважень у вирішенні питань місцевого і регіонального соціально-економічного розвитку. Проте сьогодні бракує досліджень, які містять аналіз поточного стану впровадження реформ з визначенням позитивних аспектів реформування а також тих питань, які потребують доопрацювання в ході подальшого реформування.

За визначенням вітчизняних авторів І. Кресіної, І. Поліщук, О. Яроша децентралізація — процес інституційної реструктуризації, що має за мету передачу влади, ресурсів і відповідальності з вищих щаблів до нижчих¹. У контексті децентралізації в Україні одночасно проводиться декілька реформ у сфері державного управління: 1) реформа місцевого самоврядування; 2) реформа територіальної організації влади; 3) реформа регіональної політики.

Вагомим кроком у напрямі проведення реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади стало затвердження 1 квітня 2014 року Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні № 333-р. (далі Концепція). Серед іншого в Концепції йдеться про те, що сформована система місцевого самоврядування не задовольняє потреб суспільства, оскільки, починаючи з 1991 року чисельність сільського населення зменшилась 2,5 млн. осіб, а кількість сільських населених пунктів — на 348 одиниць. Разом з тим кількість сільських рад збільшилася на 1067 одиниць². Крім того, у більш як 6 тис. громад чисельність жителів становить менш як 3 тис. осіб, з яких у понад 1 тис. громадах — менше 500 осіб. У більшості з них відсутні виконавчі органи відповідних сільських рад, бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Особлива увага у Концепції зосереджується на дотаційності бюджетів місцевого самоврядування, де понад 5 тис. територіальних громад на 70% утримуються за рахунок коштів державного бюджету, а близько 500 — на 90%. Власне тому основним завданням Концепція визначає забезпечення доступності та якості публічних послуг (територіальної доступності), що передбачає надання послуг на території громади, де

проживає особа³. Іншими словами, Концепція виходить із принципу субсидіарності — повноваження мають належати тому рівню управління, який знаходиться найближче до людини і на якому можливе виконання відповідних повноважень з точки зору ефективності. Зокрема, на рівень громади передаються повноваження: початкова і середня освіта, первинна медицина, житлово-комунальне господарство, будівництво, місцеві дороги, інфраструктура тощо. На першому етапі втілення реформи (до кінця 2014 року) Концепцією передбачалось: — внесення необхідних змін до Конституції України; — створення законодавчої бази для об'єднання громад; — врегулювання нового адміністративно-територіального устрою; — надання фінансової підтримки щойно створеним громадам, чітке розмежування їх власних і делегованих повноважень; — створення необхідних матеріальних, фінансових і організаційних умов для виконання цих повноважень. На другому етапі (2015–2017 роки) планувалося уніфікувати стандарти надання послуг, реорганізувати місцеву владу на новій територіальній основі, провести вибори. За результатами реформи територіального устрою в Україні має бути сформовано три рівня місцевого самоврядування: область (або регіон), район і громада, що складається з декількох об'єднаних населених пунктів. Повноваження між трьома рівнями місцевого самоврядування мають бути чітко розмежовані. Концепцією передбачався також перехід виконавчої влади від місцевих адміністрацій до виконавчих комітетів місцевих рад; адміністративний контроль покладено на префектів, які замінять глав обласних державних адміністрацій.

Слід зазначити, що спроба внесення змін до Конституції до кінця 2014 року виявилася невдалою, оскільки Верховна Рада так і не розглянула законопроект, запропонований Президентом, і його було знято з розгляду.

Істотним напрацюванням в контексті формування спроможного базового рівня місцевого самоврядування, передачі більшості важливих для людини повноважень став Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» № 157-VIII,

прийнятий Верховною Радою України 5 лютого 2015 року. Закон «регулює відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад (принципи, основні умови, порядок підготовки проектів рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад)⁴.

За результатами об'єднання: з 2015 по 2018 роки в Україні створено 878 об'єднані територіальні громади (ОТГ); до складу який увійшли більше 4 тисяч колишніх місцевих рад. Нині в об'єднаних територіальних громадах проживають близько 9 млн осіб. У 2016 році об'єднані територіальні громади реалізували понад 1300 проектів розвитку — отримали у комунальну власність майже 1.5 млн га земель сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів. Закон також запровадив інститут старост в ОТГ, які представляють інтереси сільських мешканців в раді громади.

Важливим кроком у напрямку формування спроможних громад стало їх співробітництво, основні форми і принципи якого знайшли своє втілення у Законі «Про співробітництво територіальних громад» № 1508-VII від 17 червня 2014 року. Де-факто Законом визначено механізми вирішення спільних проблем громад — утилізація та переробка сміття, розвиток спільної інфраструктури тощо⁵. Слід зазначити, що на початкових етапах реформи територіальні громади досить обережно ставились до механізму співпраці. Так, станом на червень 2017 року було укладено 84 договори про співробітництво між територіальними громадами України. Зачасту ці договори стосувались локальних проектів співробітництва, хоча були і більш масштабні — проекти про створення та утримання спільного полігону для твердих побутових відходів. Проте вже на кінець 2018 року укладено близько трьохсот договорів про співробітництво. Загалом цим механізмом скористались понад тисячу громад. Згідно даних Департаменту з питань місцевого самоврядування та територіальної організації влади, найактивніше в контексті співробітництва територіальні громади спів-

працюють у Хмельницькій, Чернігівській, Полтавській та Вінницькій областях.

На децентралізацію фінансових потоків був спрямований Закон «Про внесення змін до бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» № 1789-VIII від 20 грудня 2014 року⁶. Революційний крок, на який Україна не наважувалась протягом багатьох років було здійснено. Відбувся перехід від системи вирівнювання місцевих бюджетів «за видатками» до системи вирівнювання «за доходами». Ця система передбачає надання територіальним громадам міст обласного значення та об'єднаним територіальним громадам можливість для стимулювання власного економічного розвитку. Якщо раніше у фінансово спроможних територіальних громадах залишався необхідний мінімум, який необхідний був на їхні видатки, а тих, у кого було мало коштів держава, де-факто дотувала, то нині ситуація кардинально змінилась: вирівнювання між територіальними громадами відбувається не по видатках, а по доходах — надходжень від податку на доходи громадян на 1 особу. Якщо в об'єднаній територіальній громаді рівень такого доходу значно вищий середньо українського показника, то вилучається лише 50% від сум, що перевищують 110% середньо українського показника. Якщо надходження менші, то держава надає 80% коштів, яких не вистачає до 90% від середньо українського показника. За підсумками фінансової децентралізації позитивний аспект полягає у зростанні місцевих бюджетів впродовж останніх років: з 68.6 млрд у 2014 році до 234 у 2018 році, загалом — на 165.4 млрд грн.

Досвід європейських країн свідчить про те, що успішна реалізація процесів децентралізації має логічне завершення у формуванні ефективної системи регіонального управління. В цьому контексті Верховною Радою України 5 лютого 2015 року прийнято Закон № 156-VIII «Про засади державної регіональної політики», що визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики, а також її пріоритетні напрями : 1) стимулювання та підтримка місцевих ініціатив

щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей; 2) зменшення територіальної диференціації за індексом регіонального людського розвитку; 3) формування конкурентоспроможності регіонів шляхом розроблення та реалізації програм і проєктів підвищення конкурентоспроможності територій; 4) стимулювання міжрегіональної інтеграції, інтеграції регіональних економічних, інформаційних, освітніх просторів у єдиний загальноукраїнський простір, подолання міжрегіонального відчуження; 5) визначення проблемних територій у регіонах та реалізація державних заходів щодо вирішення проблем; 6) створення ефективної системи охорони навколишнього природного середовища шляхом врахування екологічної складової у стратегіях регіонального розвитку, оцінювання, вирівнювання та зниження техногенно-екологічного навантаження на довкілля у регіонах; 7) формування з урахуванням документів Ради Європи та Європейського Союзу нормативно-правової бази, необхідної для реалізації державної регіональної політики, визначеної цим Законом та інші⁷.

На регіональному рівні пропонується забезпечити функціонування 27 регіонів (включаючи відновлення влади на тимчасово окупованих територіях), на субрегіональному — укрупнення районів орієнтовно до 100 одиниць. Серед нових завдань, поставлених урядом В. Гройсмана на початку 2019 року — «затвердити нову територіальну основу країни — 100 спроможних районів і 1600-1800 спроможних громад, закріпити фінансову самодостатність місцевого самоврядування, сформувати ефективну систему управління, упорядкувати систему державного контролю, а також уникнути дублювання функцій»⁸. Слід зазначити, що широкий спектр можливостей для інтенсифікації взаємодії між Україною та ЄС у сфері регіональної політики, розвитку транскордонного співробітництва та сільських територій передбачено Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року. Деякі дослідники відзначають, що «першочерговим завданням держави на шляху регіо-

нальної інтеграції повинен стати пошук раціонального балансу між децентралізацією управління та концентрацією всієї повноти влади в єдиному центрі. З огляду на це, саме держава має взяти на себе функцію гармонізації регіональних, міжрегіональних та загальнодержавних інтересів з урахуванням передового світового досвіду, насамперед щодо запровадження принципу субсидіарності, рівних прав та обопільної відповідальності центру і регіонів за соціально-економічний розвиток держави⁹. Водночас інші досить слушно зауважують, що роль держави щодо забезпечення розвитку регіонів у сучасному світі не обмежується лише регуляторними функціями стимулювання економічного зростання, раціонального використання трудового потенціалу. Головною метою державного управління регіональним розвитком стає «забезпечення економічної й соціальної стабільності, захист вітчизняних виробників на світових ринках, правовий перерозподіл доходів громадян, гармонізація майнових відносин, зміцнення існуючого ладу, демократизація управління, інтеграція держави в європейські та євроатлантичні структури¹⁰. Вищезазначені міркування є досить слушними, оскільки кожен з державних інструментів, що їх застосовує держава з метою впливу на регіональний розвиток — нормативно-правове регулювання, пряме державне інвестування, перерозподіл бюджетних ресурсів, встановлення прямих інституційних відносин між центральними органами влади та органами місцевого самоврядування за сучасних умов потребує перегляду, доцільності та масштабів застосування з метою пошуку оптимального балансу «держава — регіон — громада». Крім того, Закон України № 156-VIII від 5 лютого 2015 року «Про засади державної регіональної політики» також виходить із вищезазначених аспектів.

Слід зазначити, що серед населення переважає підтримка кроків влади щодо децентралізації. Зокрема, таку підтримку висловили 43% опитаних (в червні 2017 року — 42%), тоді як негативно до діяльності влади у цій сфері ставиться 22% (у 2017 році — 27%). Прихильники реформи децентралізації переважають у всіх макрорегіонах, за винятком Сходу (тут

рівень підтримки становить лише 24%, а негативне ставлення задекларували 29%). Найбільшою ж підтримка політики децентралізації є на Заході (53%)¹¹. Водночас більшість українців, не відчуває змін від використання додаткових коштів, які місцеві бюджети отримали протягом останніх років — таку позицію висловили 61% (в червні 2017 року — 55%). Частка тих, хто відчув зміни на краще внаслідок збільшення місцевих бюджетів, досить невелика (18%), і лише трохи вища за частку тих, хто побачив зміни на гірше (останніх 14%). Серед тих, хто помітив позитивні зміни, найчастіше згадувалося покращення ситуації з благоустроєм, санітарним станом біля будинків (46%), покращення роботи ЖКХ (22%) та міського транспорту (21%)¹².

За підсумком першого етапу проведення реформи децентралізації доходимо висновку про те, що в цілому цей процес проходить успішно:

1) впродовж останніх років прийнято основний пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг: Закон України «Про співробітництво територіальних громад від 17 червня 2014 року; Закон України «Про внесення змін до бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» від 20 грудня 2014 року; Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року. Нове законодавство дозволило делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг (реєстрація місця проживання, державна реєстрація юридичних та фізичних осіб, підприємств, об'єднань громадян тощо);

2) на основі нової законодавчої бази посилилась мотивація до міжмуніципальної консолідації в країні, створено належні правові умови та механізми для формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднують свої зусилля у вирішенні нагальних проблем. Водночас, за умови якщо громада не займатиметься власним розвитком, стимулюванням місцевого бізнесу, її бюджетні можливості будуть зменшуватись у порівнянні з більш успішними громадами;

3) децентралізація створює умови для формування незалежних громад, наділених необхідними ресурсами, передусім, фінансовими на реалізацію своїх повноважень. Якщо раніше і повноваження і ресурси були сконцентровані в центрі та розподілялися по виконавчій вертикалі, то нині основна частина зароблених коштів залишається в громаді, і її члени самі приймають рішення, на що ці гроші витратити;

4) поступово трансформуються відносини між центром та об'єднаними громадами від підпорядкування до партнерства; ці відносини набувають більш прагматичного характеру.

Питання, які потребують доопрацювання в ході подальшого реформування:

1) в процесі реформи децентралізації та об'єднання громад змінилися відносини з центром, нові об'єднані громади отримали повноваження і ресурси, прямі субвенції на здійснення проектів. Водночас виникають труднощі адміністрування цих ресурсів і забезпечення інфраструктури в об'єднаних громадах. Зокрема, бракує ресурсів для підготовки тендерної документації, належної звітності. Щоб стати ефективними і конкурентними, об'єднаним громадам необхідні навички і вміння не тільки більш ефективно використовувати кошти, перерозподілені на місцевий рівень, а й залучати додаткові кошти від донорів, агентств Державного фонду регіонального розвитку, розробляти нові конкурентні проекти;

2) під час втілення реформи виникає ризик соціально-економічної диференціації на заможні і бідніші громади. Цей ризик зростає з надходженням ресурсів у щойно об'єднані громади, що залишає далеко позаду ті громади, котрі зволікають з об'єднанням. Досвід об'єднання громад у 2018 році свідчить про те, що кількість громад, котрі претендують на отримання коштів збільшується. Відповідно, ті, хто зволікають з об'єднанням, отримуватимуть меншу підтримку. Такий ризик можна усунути за допомогою підвищення ефективності діяльності місцевого самоврядування, розробки проектів, залучення додаткових державних і донорських ресурсів для розвитку потенціалу громади;

3) утворення ОТГ у районах веде до ослаблення економічних та управлінських можливостей району, а відтак до конфліктів між районним рівнем управління та головами об'єднаних територіальних громад, тому основні зусилля держави потрібно спрямувати на впорядкування планування та фінансування регіонального розвитку, виокремлення найбільш проблемним з точки зору розвитку територій та визначення інструментів для підтримки їх розвитку. В цьому контексті першочергового прийняття потребують низка важливих законів: «Про засади адміністративно-територіального устрою України» (визначає засади, на яких має ґрунтуватися адміністративно-територіальний устрій України, види населених пунктів, систему адміністративно-територіальних одиниць, повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування, порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адмінтеродиниць та населених пунктів тощо); «Про внесення змін до закону «Про регулювання містобудівної діяльності» (усуне існуючі недоліки регулювання містобудівної діяльності, унеможливить нецільове використання та розподіл земель; закон «Про місцевий референдум»;

4) хоча серед населення і переважає підтримка кроків влади щодо децентралізації (підтримку висловили 43% опитаних респондентів), проте, основною перешкодою залишається низька активність громадян, відсутність бажання брати відповідальність на себе і приймати рішення, що обумовлено історичним спадком нашої держави. Такі моделі поведінки були закладені при Радянському Союзі і на сьогодні вимагають серйозної роботи з населенням. Низька активність громад слугує підґрунтям для управління процесом децентралізації «зверху» (негативним аспект). Для просування реформи потрібно пояснювати переваги нового устрою не тільки представникам влади, а й самим членам громад.

Реформа децентралізації передбачає конкретні кроки щодо підвищення якості життя в громадах, вона має чіткі рамки і концептуальне наповнення. В процесі децентралізації реалізується низка реформ — місцевого самоврядування, територіаль-

ної організації влади та регіональної політики. Досягненнями реформи є поліпшення структури управління, зменшення рівня потенційної політичної корупції завдяки прямим міжбюджетним відносинам між центром і громадами. Реформу децентралізації в Україні нині підтримують десятки міжнародних програм та проектів. Ключовими донорами виступають США, ЄС, які діють через проекти DOBRE, PULS, U-LEAD. Проте для успішного завершення цього процесу визначальними є як активність громадян, так і політична єдність правлячої коаліції.

1. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / І.Я. Вдовичин, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.; за заг. Ред. Н.М. Хоми. Львів: «Новий світ — 2000», 2015. С. 101. 2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> 3. Там само. 4. Про об'єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII від 5 лютого 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-viii>. 5. Про співробітництво територіальних громад: Закон України № 1508-VII від 17 червня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> 6. Про внесення змін до бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України № 1789-VIII від 20 грудня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-19> 7. Про засади державної регіональної політики»: Закон України № 156-VIII від 5 лютого 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>. 8. Уряд затвердив план дій другого етапу децентралізації. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/uryad-zatverdyyv-plan-diy-drugogo-etapu-decentralizaciyi> 9. Лопушинський І.П. Формування та реалізація державної регіональної політики України в контексті євроінтеграційних процесів. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2009. №1. С. 10. 10. Сьоміч М.І. Поняття регіональної політики в економічному розвитку держави. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=131> 11. Презентація результатів соціологічного дослідження Ради Європи щодо впровадження реформи децентралізації у 2017 році. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2410757-vprovadzenna-reformi-decentralizacii-rezultati-socdoslidzenna-prezentuutennadij-zubko-ta-predstavniki-radi-evropi.html>. 12. Там само.

Pankulych Larisa. The results of the first stage of decentralization in Ukraine: achievements and unresolved issues

In recent years, the reform of the administrative-territorial structure of our state is gaining momentum. According to the results of its first stage, we arrive at the conclusion that in the whole this process is successful — in recent years the main package of laws has been adopted to extend the powers of local self-government bodies and optimize the provision of administrative services. Based on the new legislative framework, the motivation to inter-municipal consolidation has increased, appropriate legal conditions and financial mechanisms have been created for the formation of capable territorial communities of villages, settlements, cities, which unite their efforts in solving urgent problems. The achievements of the reform are to improve the governance structure, reduce the level of potential political corruption through direct intergovernmental relations between the center and the communities. At the same time, there is a risk of socio-economic differentiation for wealthy and poorer communities. At present, regional and subregional levels of governance are at the top of the agenda. Among the outstanding issues remains low activity of citizens, lack of desire to take responsibility for themselves and make decisions. To advance the reform, it is necessary to explain the advantages of the new system not only to the authorities, but also to the members of the communities themselves.

Key words: decentralization, local government, local governments, territorial organization of power, local community, local government reform, voluntary association of communities, subsidiarity.

УДК 327.8: 15

А. П. ДЕМАРТИНО

**ОСОБЛИВОСТІ ВТРУЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
У ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Розкриваються сутність та причини організації втручання Росії у внутрішньополітичні процеси країн Європейського Союзу. Розглядаються основні інструменти впливу на політику країн ЄС. Виокремлюються особливості їхнього застосування.

Ключові слова: втручання, вплив, інструменти втручання.

© **ДЕМАРТИНО Андрій Павлович** — кандидат історичних наук, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Demartyno Andrii. Features of the Russian Federation's interference in the internal political processes of the countries of the European Union

The article reveals the essence and causes of the organization of Russia's interference in the internal political processes of the countries of the European Union. The main influence instruments on EU countries policy are considered. The features of their application are singled out.

Key words: *interference, influence, interference instruments.*

Питанню втручання Росії у внутрішні справи країн ЄС почали приділяти належну увагу лише з 2014 р. Пов'язано це з анексією Кримського півострову та окупацією частини Донецької та Луганської областей. У цей час у ЗМІ стає популярним поняття «гібридна війна». Водночас спостерігається зростання зацікавленості даним явищем серед науковців ряду соціальних наук. Але, слід розуміти, поняття «гібридна війна» є настільки широким і комплексним, що вимагає серії детальних досліджень, починаючи від з'ясування сутності ведення такого типу конфлікту, закінчуючи напрямками завдання ударів та інструментами, які використовуються для цього. Досвід Росії демонструє, що її керівництво найбільш ґрунтовно підійшло до питання розширення меж гібридної війни. Мова йде про інтернаціоналізацію та фактичне розв'язування конфлікту в усіх площинах та на всіх можливих фронтах. Відповідно, говорячи про безпосередні воєнні дії на тимчасово окупованій території України, варто розуміти, що паралельно з ними Росія розгортає не менш важливу боротьбу на просторах ЄС, а саме — цілеспрямовано організовуючи та здійснюючи вплив на внутрішньополітичні процеси як на його загальні інститути, так і на окремо взяті країни. Ця проблема й покладається у дане дослідження.

Перш за все варто звернути увагу на те, що серйозних напрацювань із даного питання досі немає. Пояснюється це як новизною, так і плинністю даного процесу. Відповідно, фактична база постійно поповнюється, що й унеможливорює комплексне дослідження. На сьогодні більшість розробок проблеми втручання РФ у внутрішню політику країн ЄС здійснюється на рівні наукових статей. Причому не лише в галузі політології, а

й у галузі юриспруденції. У даному контексті варто згадати напрацювання, перш за все, західних вчених — таких як М. Оренштейн, Д. Келемен, К. Чіввіс і К. Штельценмюллер. Ці дослідники чітко окреслили напрями впливу Росії на країни ЄС та розкрили окремі аспекти його дієвості. Для розуміння російських претензій до Заходу та специфіки обґрунтування втручання у справи ЄС доцільно звернутися також до досліджень С. Перегудова, А. Уткіна, С. Костяєва, С. Дікаєва, А. Сергуніна, Л. Косікової, Д. Шестакова, А. Кошкіна, А. Новікова, А. Торкунова, В. Стальнової та І. Гулієва. Як бачимо, цей список представлений виключно російськими вченими. При цьому їхні напрацювання, не дивлячись на часті випадки упередженості та заангажованості, загалом дозволяють осягнути сутність російського впливу на країни ЄС. Говорячи про вітчизняні розробки даного питання, варто зауважити, що вони, здебільшого, сконцентровані на загальній проблематиці гібридної війни. Відповідно, згадки щодо впливу РФ на внутрішньополітичні процеси країн ЄС є незначними. Не можна сказати, що вище наведений перелік вчених є вичерпним, але у контексті розробки даної проблеми він є досить точним та практичним.

Починаючи розгляд російського впливу на внутрішньополітичні процеси у країнах ЄС, доцільно окреслити його базове розуміння. Очевидно, що під впливом у даному випадку варто розуміти здійснення маніпуляцій з метою зміни поведінки об'єкта на свою користь. Відповідно, російський вплив на внутрішньополітичні процеси у країнах ЄС слід розцінювати як комплекс дій прямого та прихованого характеру, спрямованих на зміну політичної позиції останніх задля отримання бажаного результату.

Сформувавши коротке визначення та окресливши дане явище, варто перейти до природи та причин його виникнення. У даному випадку доцільно говорити про символічну та практичну площину. Перша полягає в тому, що для росіян не існує поняття власного кордону, він є мінливим, непостійним, що й зумовлює активну зовнішню політику Кремля. Перш за все, на

пострадянському просторі, який розцінюється як зона відповідальності Росії. Наприклад, А. Сергунін говорить про те, що ЄС, започаткувавши програму Східне партнерство, пішов на підрич політичної монополії РФ у Східній Європі¹. Дослідниця Косікова звертає увагу на те, що відбувається це через перетворення даного регіону на буферну зону². В. Стальнова наголошує на тому, що вплив РФ на процеси в ЄС має оборонний характер і є реакцією на намагання Брюсселю нав'язати Москві свій порядок денний³. Мова йде про те, що в такий спосіб Росія охороняє власний кордон, який не співпадає з її міжнародно визнаними межами. До символічної площини також варто віднести твердження про те, що Кремль, впливаючи на сусідні держави, демонструє власну силу та висловлює претензії на світове лідерство. Таку ідею обстоює дослідник А. Торкунов. Він вважає, що Росія в даному випадку діє виключно через м'яку силу, визначаючи її як здатність держав залучати інших на свою сторону, домагаючись підтримки власного порядку денного в міжнародних відносинах шляхом демонстрації своїх культурно-моральнісних цінностей, привабливості політичного курсу і ефективності політичних інститутів⁴. Варто зауважити, що дане визначення підпадає в цілому під розуміння впливу однієї держави на іншу (або її громадян). Але воно є громіздким, оскільки прагне охопити можливі інструменти здійснення маніпуляцій та цілі. Проте, виходячи із сутності самого явища гібридної війни, це некоректно. Повертаючись до символічної площини розуміння природи російського впливу на країни ЄС, варто згадати позицію Д. Шестакова, який взагалі говорить про так звану глобальну змову проти Росії^{5,6}. Незважаючи на абсурдність даної думки та конспірологічний і псевдонауковий підтекст, її існування та просування покликане відігравати роль певного культурного тла для виправдання політичних амбіцій Кремля. Також суттєвим є момент віри російського суспільства в такого роду «змову».

З практичної точки зору російський вплив на внутрішньополітичні процеси інших країн обґрунтовується західними

вченими. К. Чіввіс вважає, що Москва здійснює маніпуляції по відношенню до країн Європи з метою отримання доступу на європейські ринки на своїх умовах⁷. Дослідники М. Оренштейн та Д. Келемен звертають увагу на продаж енергоносіїв, мореплавство та постачання ядерного палива⁸. У свою чергу російські вчені С. Перегудов, А. Уткін та С. Костяєв обумовлюють таку ситуацію процесами глобалізації, наголошуючи на взаємному проникненні капіталів⁹. Окрему увагу вони зосереджують на твердженні, що санкції все ж завдають ударів російській економіці, а тому й має місце приховане лобіювання у структурах ЄС¹⁰. Тобто, мова йде суто про економічний фактор. За такою логікою, Росія впливає на ЄС виключно з метою отримання матеріальної вигоди. У той же час, якби Москва керувалася суто економічними мотивами, не було б потреби продукувати конфлікти, здійснювати кібер-атаки і т. ін. Відповідно, напрошується додаткове обґрунтування. М. Оренштейн і Д. Келемен, окрім згадки про енергоносії і т. ін., звертають увагу на те, що Росія здійснює вплив на країни ЄС задля отримання політичних дивідендів. Перша спроба організації даного процесу спостерігалася в 2006 р. у зв'язку з газовою війною проти України¹¹. Водночас, К. Чіввіс наголошує на тому, що стратегії впливу Росії продовжують традицію з часів СРСР, але актуалізовані та пристосовані до реалій XXI століття¹².

Отже, говорячи про природу російського впливу на внутрішньополітичні процеси країн ЄС, варто притримуватися комбінованого підходу. Важливою є як символічна, так і практична площини. Очевидним є те, що економічні та політичні мотиви є реальним тлом, яке намагається втілити російське керівництво, а культурно-духовна підводка слугує обґрунтуванням такої підривної діяльності і претензій Москви як на регіональне, так і на міжнародне лідерство.

Доцільно також звернути увагу на пояснення здатності Росії здійснювати вплив на країни ЄС. Дослідники М. Оренштейн і Д. Келемен вважають, що така можливість Москви зумовлюється слабкістю інститутів ЄС та проблемою біженців¹³. Дану думку варто уточнити. Доречно зауважити, що в цьому випадку мова йде

виключно про загальнонаціональні інститути ЄС наприклад, Європарламент. Але не згадуються уряди окремих країн. Проте логіка вказує на те, що саме через слабкість загальнонаціональних інститутів ЄС, керівництво конкретних держав дозволяє собі проводити політичний курс, який йде у розріз із генеральною позицією. Поряд з цим проблема російського впливу на внутрішньополітичні процеси країн ЄС криється в них самих. Розширюючись при збереженні старих правил гри, ЄС фактично самостійно запускає до своїх лав умовних «троянських коней» і, враховуючи принцип консенсусного прийняття рішень, ускладнює цей процес на процедурному рівні. Це й дозволяє Росії, отримавши прихильність однієї країни, фактично блокувати певні не вигідні для себе рішення. Звідси у контексті даної проблеми варто розглядати як вплив Росії на ЄС у цілому, на рівні загальнонаціональних органів, так і на окремо взяті країни. Проте, як можна зрозуміти, ці два процеси є взаємопов'язаними.

Раніше згадувалося про те, що Росія фактично продовжила традицію втручання у внутрішні справи певних держав з боку СРСР. І вперше свій інструментарій вона застосувала проти ЄС у 2006 р. Але про організацію потужного впливу доцільно говорити з 2009 р., коли Москва на офіційному рівні визнала у Брюсселі суперника¹⁴. Повноцінно фактор втручання у внутрішні справи країн ЄС став помітний з 2014 р., паралельно з анексією Криму та веденням бойових дій на Сході України. Також варто звернути увагу на те, що раніше, починаючи з 2006 р., економічний інструментарій організації впливу переважав над політичним. Нині ситуація демонструє зворотне — фінансові та ресурсні (наприклад, енергоносії) важелі слугують виключно для досягнення політичних цілей. Причому такий тренд спостерігається з 2008 р. — після війни з Грузією. Водночас, доцільно звернути увагу на відносну пасивність ЄС у даному питанні. Можна вважати, що в подальшому це й зумовило більш активні дії Росії щодо нарощування власного впливу в ЄС у довгостроковій перспективі.

Відповідно, варто перейти до характеристики конкретних інструментів і шляхів організації втручання Росії у внутріш-

ньополітичні процеси країн ЄС. Звернемось до виокремлених К. Чіввісом й, відповідно, спробуємо їх прокоментувати:

— *інформаційні операції* — використання інформаційних комунікативних каналів з метою поширення власних політичних нарративів. Для цього залучаються такі інформаційні ресурси як Russia Today (нині RT) та Sputnik. Одночасно здійснюється фінансування «фабрик думок», поширення інтернет-тролів та ботів і створення ферм фейкових новин. Основна мета таких операцій — сіяння сумнівів, продукування декількох правд, спрямування політичних дискусій у потрібне русло. У даному контексті варто згадати ситуацію навколо референдуму в Нідерландах щодо асоціації між ЄС та Україною 6 квітня 2016 р. Перед його проведенням спостерігалася активна інформаційна кампанія інспірована Росією проти підписання угоди;

— *кібер-атаки* — проведення хакерських дій задля отримання цінної інформації, яку можна використати з метою впливу на волевиявлення громадян. Також це стосується незаконного доступу до систем електронного урядування задля маніпуляцій з терміном прийняття політичних рішень. Останній напрям кібер-атак є гіпотетичним;

— *проксі* — використання груп симпатиків російського політичного курсу. Це можуть бути вихідці з самої Росії, які поширюють потрібні їй ідеї на Заході, або безпосередньо представники російської національної меншини. У даному контексті активними є діаспори в Латвії, Естонії та Німеччині. Діяльність проксі була успішною й під час кампанії навколо вище згаданого референдуму в Нідерландах щодо асоціації між Україною та ЄС;

— *економічний вплив* — фактично його можна вважати найбільш явним і водночас реальним засобом забезпечення російського впливу на внутрішньополітичні процеси країн ЄС. Перш за все, мова йде про постачання енергоносіїв. Другорядну роль виконує виведення капіталів у офшорні зони. Умовно економічний вплив можна поділити на прямий і непрямий. Перший стосується України. Його реалізацію було продемонстровано в 2006 і 2009 рр. шляхом зупинки постачання природ-

ного газу. У той же час це засвідчило непрямий вплив на ряд країн ЄС, коли європейські уряди боялися зриву постачань природного газу і, відповідно, продемонстрували енергетичну залежність своїх країн від Росії. Згадуючи російські капітали, варто зазначити про їхню важливість для економіки Кіпру. Будь-яке виведення значного обсягу з них загрожуватиме серйозним втратам аж до економічної кризи для цієї країни;

— *підпільні заходи* — даною категорією об'єднується ціла низка заходів за допомогою яких Росія здійснює таргетований вплив. Тут варто виокремити шпигунство, хабарництво, вимагання, інфільтрацію агентів. Прикладом застосування першого є справа депутата Європарламенту Бели Ковача в 2014–2015 рр. — його було звинувачено у шпигунстві на користь Росії¹⁵. Факти хабарництва з боку Росії є менш розповсюдженими та підтвердженими. Водночас, варто згадати скандал із підкупом групи депутатів ПАРЄ. Основним фігурантом справи вважається Азербайджан, але у загальному звіті присутні згадки про діяльність Росії в даному напрямку. Найбільш показовою і, зокрема, провальною інфільтрацією агентів стала спроба здійснення державного перевороту в Чорногорії 16 жовтня 2016 р. Не дивлячись на те, що Чорногорія не є членом ЄС, цей і наступні скандали у даній країні, які продовжує інспірувати Росія, опосередковано підривають позиції Брюсселю на Балканах. Дослідник С. Дікаєв, говорячи про можливості впливу ЄС на Росію через відправку спостерігачів, фактично розкриває зворотну ситуацію¹⁶. Справа в тому, що Москва також успішно використовує своїх людей, відправляючи їх «спостерігати» за виборами в ряді країн ЄС;

— *політичний вплив* — є традиційною формою втручання Москви у внутрішньополітичні процеси країн ЄС. У даному контексті доречно говорити як про дипломатичні засоби та канали, так і фінансування та надання підтримки проросійським партіям і організаціям та навіть окремим політикам. Тут варто згадати такі з них, як Національний Фронт (Франція), Лігу Півночі (Італія), Йоббік (Угорщина), Згода (Латвія), Альтернатива для Німеччини (Німеччина), Золотий світанок

(Греція) та ряд інших. Окремо варто звернути увагу на політиків, які відверто висловлюють прихильне ставлення до Росії, що часто йде врозріз з офіційною політикою держави їхнього походження. До таких належать Ніл Ушаков (мер Риги), Мілош Земан (президент Чехії), Віктор Орбан (прем'єр-міністр Угорщини), Роберт Фіцо (екс-прем'єр-міністр Словаччини), Герхард Шрьодер (екс-канцлер Німеччини), Румен Радев (президент Болгарії), Бойко Борисов (прем'єр-міністр Болгарії)¹⁷.

Таким чином, можна побачити, що Росія володіє широким арсеналом інструментів, за допомогою яких вона здійснює втручання у внутрішньополітичні процеси країн ЄС. При цьому дослідники М. Оренштейн і Д. Келеман визнають, що наразі Росія продовжує нарощувати свою присутність в ЄС¹⁸. Відповідно, цілком імовірно, що Москва почне розвивати згадані гіпотетичні напрями кібер-атак. Водночас відбуватиметься концентрація на втручаннях у виборчі процеси. Фактично програмою максимум для Москви є зняття санкцій, визнання Криму за нею та затвердження свого домінування в ряді регіонів. Проте найбільш очевидним є рух у бік створення більш-менш комфортного ставлення (у тому числі пасивного) ЄС до свого політичного курсу. Неодноразово згадувані М. Оренштейн та Д. Келеман звертають увагу на те, що Франція та Німеччина починають ставитися до Росії швидше як до партнера. Перша має традиційно сильні історичні стосунки з Москвою, прихильність другої зумовлюється взаємними економічними інтересами.

Проте, говорячи про конкретних «троянських коней» у складі ЄС, Росія наразі не може цілеспрямовано впливати на Францію та Німеччину. Вони схиляються до партнерства. Повноцінний вплив можна спостерігати у наступних державах: Кіпр, Угорщина, Греція, Болгарія, Італія. Як уже зазначалося, для Кіпру важливим питанням є збереження російських капіталів у власних банках, також раніше Росія активно використовувала місцеві порти для власних суден. Угорщина зацікавлена як у російському газі, так і в допомозі щодо розвитку

ядерної енергетики (будівництво атомних електростанцій Пакш-5 і Пакш-6). Італія і Болгарія вважаються проросійськими з огляду на своє керівництво, водночас вони продовжують притримуватися загального курсу ЄС. Але Болгарія, як і Греція, зацікавлені в російському газі й активно підтримують будівництво Турецького потоку. До того ж, нарощення впливу в першій важливе для Кремля в контексті розширення ЄС і НАТО на Західних Балканах.

Відповідно, варто виокремити наступні особливості втручання Росії у внутрішньополітичні процеси країн ЄС. Таке втручання має символічний і практичний характер; економічна складова повністю підпорядковується політичній; має місце використання широкого спектру інструментів; вплив на ЄС здійснюється як безпосередньо, так і через треті країни Європи, Центральної Азії і Закавказзя (перш за все, за допомогою газового питання); зазвичай воно подається як всеосяжне та всеохоплююче, але на практиці не завжди є ефективним.

Отже, підсумовуючи, варто зауважити, що Росія, організовуючи втручання у внутрішньополітичні процеси країн ЄС, керується, перш за все, політичними мотивами. Про це свідчать не лише спрямованість всіх інструментів впливу на обслуговування політичного курсу, а й факт того, що активізація Росії на даному напрямку корелюється із агресією на Сході України. Економічні вигоди у цьому випадку коректніше вважати бонусом для Москви. Причому політичні мотиви мають як внутрішній, так і зовнішній характер. В умовах наявних соціально-економічних проблем будь-який успіх Росії на міжнародній арені супроводжується неабиякою підтримкою В. Путіна з боку громадян. Водночас постійне підживлення образу ЄС, як головного політичного й культурного ворога Росії, сприяє внутрішньому символічному обґрунтуванню зовнішньої політики Кремля. Варто звернути увагу, що стосується це не лише Східної Європи, а й тієї ж Центральної Азії. За великим рахунком, Росія висвітлюється як жертва нападу ЄС і, відповідно, бореться з ним його ж методами (доречно згадати тезу про використання спостерігачів на виборах як агентів

впливу). У той же час, незважаючи на розмаїту кількість інструментів та значний обсяг впливу, «рука Кремля» не є всеосяжною. Як зазначає дослідник К. Чіввіс, не всюди гібридні заходи Росії є ефективними¹⁹. Відповідно, це змушує Росію врівноважувати свої поразки як зміною напрямків ударів, так і їх інтенсивності. Тому потенційними цілями для втручання Москви є вибори до Європарламенту, Балкани і Центральна Європа.

1. Сергунин А. А. «Восточное партнерство»: вызов российской дипломатии в Восточной Европе. *Вестник ВГУ*. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. Воронеж, 2010. № 1. С. 207. 2. Косикова Л. С. Восточное партнерство Евросоюза со странами СНГ и интересы России. Россия и современный мир. Москва, 2012. № 1. С. 188. 3. Стальнова В. А. Иностранное вмешательство в избирательный процесс суверенного государства: криминологический анализ. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. Санкт-Петербург, 2012. № 2 (25). С. 19–25. 4. Торкунов А. В. Образование как инструмент «мягкой силы» во внешней политике России. *От древней Руси к Российской Федерации: история российской государственности*. Материалы международной научной конференции 28–29 сентября 2012 г. Москва, 2012. С. 85. 5. Шестаков Д. А. Преступное вмешательство в политику суверенного государства: криминологические вопросы. *Причины вмешательства в политику суверенного государства*. Материалы круглого стола от 2 марта 2012 года. Санкт-Петербург, 2012. С. 12–17. 6. Шестаков Д. А. Вмешательство во внутреннюю политику: криминологическая оценка. *Криминологический журнал БГУЭП*. Иркутск, 2012. № 2 (20). С. 93–97. 7. Chivvis Ch. Understanding Russian «Hybrid Warfare» and what can be done about it. Published by RAND Corporation, Santa Monica, 2017. С. 1. 8. Orenstein M., Kelemen D. Trojan horses in EU foreign policy. *Journal of Common Market Studies*. New York, 2017. Vol. 55, № 1. С. 87. 9. Перегудов С. П., Уткин А. И., Костяев С. С. Лоббизм российского бизнеса в США и ЕС: эволюция и перспективы. Москва: ИСКРАН, 2009. С. 16–17. 10. Там же. С. 26. 11. Orenstein M., Kelemen D. Trojan horses in EU foreign policy. *Journal of Common Market Studies*. New York, 2017. Vol. 55. №1. С. 91. 12. Chivvis Ch. Understanding Russian «Hybrid Warfare» and what can be done about it. Published by RAND Corporation, Santa Monica, 2017. С. 7. 13. Orenstein M., Kelemen D. Trojan horses in EU foreign policy. *Journal of Common Market Studies*. New York, 2017. Vol. 55, № 1. С. 89. 14. Ibid. С. 91. 15. Ibid. С. 92. 16. Дикаев С. У. Юридическая оценка иностранного вмешательства в избирательный процесс суверенного государства. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*.

Санкт-Петербург, 2012. № 3 (26). 17. Chivvis Ch. Understanding Russian «Hybrid Warfare» and what can be done about it. Published by RAND Corporation, Santa Monica, 2017. C. 3. 18. Orenstein M., Kelemen D. Trojan horses in EU foreign policy. *Journal of Common Market Studies*. New York, 2017. Vol. 55, № 1. C. 97. 19. Chivvis Ch. Understanding Russian «Hybrid Warfare» and what can be done about it. Published by RAND Corporation, Santa Monica, 2017. C. 1.

Demartyno Andrii. Features of the Russian Federation's interference in the internal political processes of the countries of the European Union

The question of Russia's interference in the internal affairs of the EU countries began to pay due attention only from 2014. It relates to the annexation of the Crimean Peninsula and the occupation of part of Donetsk and Luhansk oblasts. Currently, the concept of «hybrid war» is becoming popular in the media. At the same time, there is growing interest in this phenomenon among scholars in a number of social sciences. But one should understand that the concept of «hybrid war» is so wide and complex that it requires a series of detailed research. For example, starting with finding out the nature of the conduct of this type of conflict, ending with the directions of the strike task and the tools used for this. The experience of Russia shows that its leadership has most thoroughly approached the question of expanding the boundaries of the hybrid war. We are talking about the internationalization and actual resolution of the conflict in all directions and on all possible fronts. Accordingly, speaking about direct military actions in the temporarily occupied territory of Ukraine, one should understand that along with them, Russia unfolds no less important struggle in the EU's expanses, namely, by deliberately organizing and exercising influence on internal political processes both on its general institutes and on individual countries. This problem lies in this study.

Russia's influence on domestic political processes in the EU countries should be regarded as a complex of actions of direct and covert nature, aimed at changing the political position of the latter in order to obtain the desired result. Speaking about the nature of Russia's influence on the internal political processes of the EU, it is worth pursuing a combined approach. Important is both symbolic and practical plane. It is obvious that economic and political motives are a real background that seeks to embody Russian leadership, while the cultural and spiritual lynchpin serves as the basis for such subversion and Moscow's claims to regional as well as international leadership.

Key words: interference, influence, interference instruments.

В. В. ОПАНАСЮК**КЛАСИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ:
ТРАДИЦІЙНІ ПІДСТАВИ В ЗМІНЕНИХ УМОВАХ**

Характеристики сучасного суспільства та його головних інститутів змінилися під впливом глобалізації та в умовах формування інформаційного суспільства. Змінюється також держава як основний інститут, який функціонує в політичній сфері, впливає на всі інші сфери суспільного життя та забезпечує політичну стабільність. У науковому співтоваристві не припиняється дискусія про майбутнє держави, динаміку її місця, ролі, значення та функцій у змінених умовах. Усе це тягне за собою необхідність перегляду загальноприйнятих класифікацій функцій держави, оскільки від їх систематизації залежать структура державного механізму, методи впливу на суспільство, стійкість держави у світовому порядку. Традиційні класифікації функцій держави, що склалися в правознавстві та відобразилися в політичній науці, стали загальноприйнятими. Дане дослідження називає теоретичні та прикладні проблеми використання традиційних класифікацій функцій держави, виявляє та аналізує їх модифікації. З'ясовано фактори змін і їх відображення в сучасних спробах перегляду загальноприйнятих класифікацій функцій держави.

Ключові слова: функції держави, класифікація, підстава класифікації, глобалізація, інформаційне суспільство.

Opanasiuk Valentyna. Classification of functions of the state: traditional bases in changed conditions

Characteristics of modern society and its main institutes have changed under the influence of globalization and under the conditions of information society formation. The state as the main institute functioning in the political sphere, influencing all other spheres of public life and providing political stability also changes. The future of the state, dynamics of the place, the role, importance and functions of the state in modern conditions are still under discussion in the scientific community. All this leads to review the traditional classifications of functions of the state because the structure of the state mechanism, the methods of influence on the society, the stability of the state in the world order depend on their systematization. Traditional classifications of functions of the state, formed in juridical sciences and reflected in political science, are considered as the standard. This research

© ОПАНАСЮК Валентина Володимирівна — кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету

designates theoretical and applied problems in use of traditional classifications of functions of the state, reveals and analyzes modifications of traditional classifications in political science. Factors of changes and how they are displayed in modern attempts for revision of the traditional classifications of functions of the state is identified.

Key words: *functions of the state, classification, bases of classification, globalization, information society*

Сучасне суспільство під впливом глобалізації та інформаційно-комунікаційних технологій трансформується в нову якість, якій усе частіше приписують ознаки інформаційного суспільства. Серед таких ознак перелічимо формування нових соціальних груп, які володіють інформацією та знаннями, змінюють соціальну структуру суспільства внаслідок соціальної мобільності, міграцію робочої сили до центрів економічного зростання, зокрема, міграцію менеджерів вищої управлінської ланки та спеціалістів у галузі інформаційних та інформаційно-комунікаційних технологій (ІТ та ІКТ-спеціалістів), формування професійних груп віддаленого доступу, поляризацію соціальних груп за рівнем доходів, мережевість, зміщення акцентів із суб'єктів взаємодії на їх комунікації тощо. Водночас змінюється держава як базовий інститут політичної системи, наділений владою, щоб реагувати на сучасні виклики внутрішнього та зовнішнього середовища.

Традиційні класифікації функцій держави склалися в 60-70-х роках ХХ ст.¹ У цей час сформувався теорія функцій соціалістичної держави, зародження якої пов'язують із ім'ям М. В. Черноголовкіна². В основі структурування механізму держави та форм реалізації функцій держави до цього часу лежать саме ці підходи до класифікації, що знайшло відображення в конституційному праві та галузевому законодавстві.

Поодинокі правознавчі дослідження, пов'язані з класифікаціями функцій держави в останнє десятиліття здійснені О. О. Джураєвою³ та М. В. Дзевелюк⁴. Проте інтерес до проблеми залишається як у напрямі обґрунтування оптимальної методології дослідження функцій держави, так і вужче, — їх класифікації, пошуку універсальних об'єктивних підстав для цього.

Політологічні дослідження поки що занадто широкі в охопленні предметного поля, зосереджують увагу на впливові інформаційного суспільства на окремі елементи політичної сфери та публічну політику, а також впливові глобалізації на трансформацію національної держави. У цьому зв'язку проблема функціональних змін виникає, переважно, як побічний продукт державознавчих досліджень.

Так, політолог І. В. Алексеєнко констатує, що зі створенням нових структур у світовому порядку порушилися принципи та завдання функціонування вже існуючих інститутів⁵. В іншому своєму дослідженні серед функцій національної держави, які в добу глобалізації за нею залишаються, хоч і зазнають трансформації, дослідниця називає територіальну та економічну функції⁶. Таким чином, згадки про функції держави в цих дослідженнях носять побіжний характер, є тільки натяком на окреслення проблеми.

Інший ракурс проблеми висвітлює Н. М. Хома, яка розглядає функції держави в контексті віртуалізації глобального простору⁷. Однак, відсутність достатньої емпіричної бази, неусталені понятійно-категоріальний апарат і методологічні підходи відобразилося на якості дослідження.

Із огляду на це, зазначимо, що заслугою згаданих політологів є те, що вони підняли проблему в актуальному дослідницькому полі, заявили про необхідність глибокого комплексного аналізу функціональних змін основного політичного інституту сучасного суспільства в змінених умовах. Усе це зумовлює необхідність повернення до проблеми з врахуванням особливостей попередніх досліджень.

Суть проблеми полягає в незадоволеності взаємопов'язаних потреб сучасного суспільства в теоретичних знаннях про трансформацію і класифікацію функцій держави, з одного боку, та практичним їх здійсненням у змінених суспільних умовах, із іншого. В Україні це знаходить вираження в невідповідності законодавчого закріплення пріоритетних сфер діяльності держави та здійснюваної публічної політики, відсутності виважених і обґрунтованих підходів, методів і засобів здійснення дер-

жавної політики, неефективності функціонування державного механізму, залежності внутрішньої та зовнішньої політики держави від факторів суб'єктивного характеру.

Традиційні класифікації функцій держави, як з'ясовано в історіографічних і правознавчих дослідженнях, сформувалися в радянські часи, отримали міжнародне визнання та застосування. Базуються ці класифікації на діяльнісному (праксеологічному) підході (тобто, виявляють і описують функції через діяльність держави) та відображають її класову сутність і соціальне призначення⁸. Відомими прихильниками цього підходу були радянські науковці-юристи М. Й. Байтін⁹ і вже згадуваний нами М. В. Черноголовкін.

Із позицій діяльнісного підходу, в загальному вигляді «функції держави — це основні напрями (сторони, види) діяльності держави»¹⁰.

У сучасних умовах цей підхід не втратив своєї актуальності, хоч державознавці зауважують необхідність його перегляду. Аргументи на підтвердження тези про перегляд класифікацій функцій держави виявляються як у праві, так само й у політиці. У праві постає необхідність регулювання діяльності держави, змін у структурі законодавства у зв'язку з виникненням нових функцій, наприклад, регулювання інформаційного простору та захисту прав людини в цьому просторі. У політиці — це, зокрема, застосування політичної влади для забезпечення стабільності та безпеки суспільства, зміцнення позицій держави у сучасному світовому порядку.

Таким чином, перегляд традиційних класифікацій функцій держави зумовлений, по-перше, застарілими підходами та методологічною недбалістю в розробленні або уточненні окремих сучасних варіантів класифікацій; по-друге, об'єктивними причинами зміни умов функціонування держави, що пов'язані з глобалізацією та формуванням інформаційного суспільства.

Розпочнемо з огляду різновидів традиційних класифікацій, щоб на цій основі проаналізувати рівень і якість їх наукового осмислення.

Правознавці та політологи загальноприйнятою, традиційною, класичною вважають класифікацію функцій держави на підставі об'єктів (видів) її діяльності. Цю класифікацію ще називають об'єктною. Жоден із проаналізованих нами варіантів об'єктної класифікації не оминає економічну функцію держави. Більшість державознавців поряд із економічною функцією до цієї класифікації вносять соціальну, культурну та політичну функції держави. Проте, у сучасних варіантах класифікації на підставі об'єктів діяльності держави існують розбіжності, пов'язані з іншими членами (елементами) поділу. Так, окремі дослідники звертають увагу на формування екологічної функції¹¹. Інші класифікації додають ідеологічну та інформаційну функції держави¹².

Крім того, спостерігаємо подрібнення окремих функцій держави та виділення з них вузких за своїм сутнісним значенням, але на думку авторів цих класифікацій, рівнопорядкових функцій. Так, наприклад, поряд із культурно-виховною в один ряд потрапляє освітня функція¹³, із економічною — функція оподаткування, боргова функція¹⁴. Такі розбіжності виявляють змінність середовища існування держави, динаміку місця та значення окремих потреб усього суспільства чи його складових частин, щоб оптимально забезпечити їх задоволення засобами, якими володіє держава як політичний і правовий інститут.

Зустрічаємо в окремих сучасних варіантах цієї традиційної класифікації невідповідність порядку при дробленні правової функції на функцію захисту прав і свобод громадян і функцію забезпечення законності та правопорядку¹⁵, нормотворчу та правоохоронну функції¹⁶. Таким чином, згадані класифікації підмінюють функції держави формами їх здійснення.

Окремо звернемо увагу на варіанти класифікації на підставі об'єктів (видів) діяльності, в які поряд із економічною функцією внесено організаторську¹⁷ або адміністративно-управлінську¹⁸ функції.

Дійсно, держава здійснює ці види діяльності, проте занесення їх до аналізованої тут класифікації видається безпідставним. Критики традиційно закидають прихильникам такого

підходу два аргументи. Суть одного з них полягає в тому, що дані функції є частиною економічної функції держави, а не самостійними функціями. Другий аргумент про те, що ці види діяльності характерні для державного механізму, вужче — державного апарату або ще вужче — уряду, а не держави в цілому.

Розуміючи логіку міркування прихильників такої класифікації, все ж не можемо погодитися з цими аргументами, оскільки держава виявляє ці функції в усіх видах діяльності, а не тільки в економіці чи державному управлінні. Крім того, перелік управлінських функцій держави значно ширший, ніж зазначені вище. Тому в подальшому доцільно їх виявити та класифікувати, що дозволить глибше розкрити зміст діяльності держави. Акцент на управлінських функціях характерний для трактування держави як організації. Усвідомлюючи обмеженість такого трактування в політологічних дослідженнях, змушені констатувати, що в умовах глобалізації економіки він набирає все ширшого застосування, і може бути врахованим тільки з огляду на відповідні застереження.

Класифікація функцій держави на підставі об'єктів (видів) діяльності часто суміщена з класифікацією функцій на підставі сфер (напрямок) її діяльності. Традиційно вирізняють дві сфери реалізації функцій держави — внутрішню та зовнішню. Перелічені вище функції відносять до внутрішніх, оскільки вони реалізуються у внутрішній політиці. Зовнішні функції знаходяться у сфері діяльності держави як суб'єкта міжнародної політики. У цій сфері держава реалізує оборонну, дипломатичну функції та функцію співробітництва з іншими державами.

Водночас, частина сучасних правознавців схильна відмовитися від поділу функцій держави на внутрішні та зовнішні. Причиною перегляду є тенденція до розмивання меж між зовнішньою та внутрішньою діяльністю держави. Так, автори колективної монографії «Загальна теорія права: історія та сучасний стан» на підставі сфер здійснення функцій держави класифікують їх на політичні, ідеологічні, соціальні та економічні¹⁹. Усі внутрішні функції, вважає В. Ю. Дронов, мають зовнішній вияв, тому пропонує «узагальнюючий підхід», який дозволяє

йому виділити такі функції держави: економічну, політичну та безпеки, соціальну, ідеологічну, екологічну та освітню. Новими функціями сучасної держави він вважає функцію забезпечення національної безпеки, інформаційну, міжнародної інтеграції, митну, податкову, екологічну функції²⁰. Оскільки виникає сумнів щодо віднесення усіх цих функцій до нових, вважаємо за необхідне в подальших дослідженнях здійснити історичний екскурс у становлення держави як політичного та правового інституту. Метою такого екскурсу має стати розмежування традиційних і нових видів діяльності сучасної держави, зокрема, в умовах інформаційного суспільства.

Традиційною, проте дискусійною державознавці вважають класифікацію функцій держави на підставі їх значимості (ступеня важливості) для суспільства. У цій класифікації функції держави поділяють на основні та неосновні (додаткові, допоміжні)²¹.

Наукова суперечка про можливість і необхідність такої класифікації розпочалася ще в 1960-і рр., проте донині кардинально протилежні підходи не вичерпали своїх аргументів. Так, одні теоретики держави та права дотримуються висновку про бажаність і виправданість такої класифікації, оскільки в дійсності функції держави нерівнозначні. Свій висновок ілюструють прикладами змінюваності значення тієї чи іншої функції в конкретно-історичний період. Особливо яскраво це виявляється в кризових умовах воєнного часу, екологічних катастроф тощо. Тоді на перший план виходять оборонна та екологічна функції держави відповідно²².

Інший висновок обґрунтовує С. М. Туманов, який заперечує наукове значення класифікації функцій на основні та неосновні. Достатню аргументацією такого висновку дослідник вбачає в опорі на наукові авторитети та не розробленість об'єктивних критеріїв, на підставі яких можна виміряти значимість конкретної функції. Відтак, проблему основних і неосновних функцій він пропонує вирішити шляхом застосування системного підходу та структурного аналізу. Виявлення змісту та практичної реалізації функцій держави дозволить всі функції

відобразити системно, тобто, позначити як відносно самостійні елементи в структурі основних видів діяльності держави, конкретизувавши та доповнивши знання про них у межах ширших за обсягом сфер. Такий підхід видається більш евристичним у порівнянні з класифікацією²³.

Розглянувши змістовне наповнення традиційних класифікацій у їх сучасних варіантах, зупинимося на дотриманні правил класифікації.

Виходимо з тези М. В. Дзевелюк, яка слушно зазначає, що «відсутня єдина думка щодо універсальної класифікації функцій сучасної держави»²⁴. Це, в першу чергу, пов'язано з дотриманням правил класифікації. Зупинимося на цьому детальніше.

Класифікація як формально-логічний метод дослідження може здійснюватися або на об'єктивній, або на суб'єктивній основі. Вибір основи, значною мірою, залежить від мети та завдань застосування даного методу.

Враховуючи результати найсучасніших досліджень, нам вдалося виявити більше десятка підстав, що використані в різноманітних варіантах класифікацій функцій держави. Різноваріантність класифікацій відображає ступінь їх осмисленості, що спонукає окремих дослідників вважати умовною будь-яку класифікацію функцій держави. У цьому зв'язку С. М. Туманов, уточнюючи тезу М. І. Піскотіна про недопустимість абсолютизації класифікаційних переліків, цілком слушно зазначає що, з одного боку, застосування класифікацій на основі різноманітних підстав дозволяє глибше зрозуміти внутрішню сутність держави, побудувати внутрішньо-системні зв'язки при здійсненні систематизації. Із іншого боку, категоричність у прийнятті такої тези ставить перепони самій можливості подальшого пошуку єдиної об'єктивної підстави класифікації функцій держави, на основі якої можливий цінний для науки результат²⁵.

Цілком переконані, що проблема класифікації функцій, по суті своїй, є проблемою пошуку єдиної об'єктивної підстави класифікації. Якщо визнати, що функції держави є об'єктивними по своїй природі, то знаходження такої підстави дозво-

лить передбачати наявність і виявляти функції, що є латентними на певному етапі розвитку держави та на цій основі упереджувати виникнення проблем суспільного розвитку політичними та правовими засобами.

Важливо, що класифікація здійснюється тільки на підставі одного критерія (ознаки). Крім єдиної підстави класифікації, враховують правило однопорядковості її членів.

Якщо використовують два або більше критерії, що знаходяться в ситуації підпорядкування, то ця формально-логічна операція є частиною складнішого методу систематизації. Проаналізовані нами класифікації на підставі об'єктів (сфер) діяльності держави, переважно, є спробами систематизації, а не класифікації функцій держави. Однак, у сучасних змінених умовах такий поділ не тільки виявляє вади з відображення зв'язків між його елементами, що залишилося з традиційного підходу, але, як правило, ставить під сумнів існування залежностей між сферами та об'єктами діяльності держави. Пояснюється це тим, що держава виконує більшість об'єктних функцій як у сфері зовнішніх, так само внутрішніх відносин. Зовнішні функції є продовженням внутрішніх і тільки окремі з них, як то дипломатична, зовнішнього співробітництва задля збереження та забезпечення міжнародного порядку тощо, відображають винятково зовнішній напрям діяльності держави.

Однією з головних умов правильної класифікації є вичерпання обсягу поняття, яке підлягає поділу (правило співвимірності). У результаті аналізу наявних класифікацій вдалося виявити як помилки неповного поділу, так і помилки поділу з надлишковими членами.

Зустрічаємо ще одну помилку в класифікаціях функцій держави пов'язана з порушенням правила взаємного виключення членів поділу. Дотримання цього правила означає, що кожен окремий предмет має знаходитися тільки в межах одного члена поділу та не входити до об'єму іншого члена поділу, здійсненого на одній підставі²⁶. Проте, в осучаснених варіантах традиційної класифікації функцій держави за об'єктами діяльності виділяють як видові, наприклад, культурно-виховну та освітню

функції. Згадані поняття перетинаються, що ставить під сумнів науковість такого варіанту класифікації.

Отже, окремі дослідники небезпідставно вбачають зв'язок між напрямками та видами діяльності держави. Із одного боку, такий варіант поділу виявляє спробу систематизувати та структурувати традиційні функції, хоч і без зазначення зв'язків, із іншого, є тяжінням до ототожнення функцій держави з її діяльністю. Саме останню особливість критики підходу з поєднання підстав частіше за все називають вразливою. Поєднання підстав у цій традиційній класифікації часто відображає суб'єктивність у виділенні функцій, що посилюється, якщо дослідник в один логічний ряд ставить різнорівневі функції або поєднує функції держави та органів державного управління.

Інша традиційна класифікація функцій на основні та неосновні (допоміжні), фактично, другорядні, також не витримує критики через надмірний суб'єктивізм. У змінених умовах суспільного життя, посилення внутрішніх і зовнішніх ризиків визначення пріоритетних функцій все ж необхідне. Тому пошук об'єктивних критеріїв має бути продовжений. Поряд із цим, необхідно шукати оптимальну методологію, результати використання якої знімуть існуючі суперечності.

Порушення підстав класифікації, їх підміна, різнопорядковість членів та інші виявлені нами помилки класифікації ще раз підтверджують, що дійсність значно складніша за будь-які спроби обмежити її певними рамками та вичерпно структурувати. Все ж класифікації не втрачають свого пізнавального значення, оскільки дозволяють глибше пізнавати дійсність шляхом упорядкування емпіричного матеріалу та систематизувати елементи та зв'язки між ними з практичною метою.

1. Пожарский Д. В. Становление теории функций государства в отечественной юридической науке: историографический очерк. *Труды Академии управления МВД России*. 2010. № 4 (20). С. 9. 2. Черноголовкин Н. В. Вопросы теории функций социалистического государства: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук: 710. Москва, 1971. 34 с.; Черноголовкин Н. В. Теория функций социалистического государства. Москва: Юрид. лит., 1970. 215 с. 3. Джурасева О. О.

Класифікація функцій сучасної держави. *Актульні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 140–145; Джураєва О. О. Функції сучасної держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2006. 15 с. **4.** Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2017. 209 с. **5.** Алексєєнко І. В. Інститут національної держави в умовах глобалізації світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.02. Київ, 2006. С. 20–21. **6.** Алексєєнко І. Національна держава: імператив трансформації. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 133. **7.** Хома Н. М. Віртуалізація держави: зміна функцій в добу цифро модернізму. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Київ, 2015. Вип. 16. С. 64–69. **8.** Пожарский Д. В. Цит. работа. С. 10. **9.** Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979. 301 с. **10.** Общая теория права: история и современное состояние (к 110-летию А. И. Денисова) / отв. ред. М. Н. Марченко. Москва: Проспект, 2018. 416 с. **11.** Власенко Н. А. Теория государства и права: науч.-практ. пособие. Москва: Юриспруденция, 2009. С. 55; Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики: навч. посіб. Київ: Кондор, 2017. 226 с.; Наливайко Л. Р. Державний лад України: поняття, система, гарантії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.01 Харків, 2010. С. 25; Погорілко В. Ф. Функції держави. *Політологічний енциклопедичний словник* / упор. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 701–702; Політологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ: Академія, 2003. 528 с. **12.** Общая теория права: история и современное состояние (к 110-летию А. И. Денисова); Політологія: навч. посіб. / Перегуда Є. В. та ін. Київ: КНУБА, 2011. С. 47; Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекций. Санкт-Петербург: С.-Петерб. гос. ун-т, 2004. С. 549, 552. **13.** Семке Н. М., Доля І. М. Політологія: конспект лекцій для студ. усіх спец. денної форми навч. Харків: НТУ «ХПІ», 2017. С. 64–65; Юрій М. Ф. Політологія: навч. посіб. Київ: Дакор; КНТ, 2006. 416. **14.** Власенко Н. А. Цит. работа. С. 55; Федоров В. А. Боргова функція сучасної держави. Одеса: Гельветика, 2017. С. 22–23. **15.** Власенко Н. А. Цит. работа. С. 55. **16.** Вегеш М. М. Політологія: підручник. Київ: Знання, 2008. 384 с. **17.** Мухаев Р. Т. Политология: учебник. Москва: Проспект, 2010. С. 204–205. **18.** Вегеш М. М. Цит. праця. **19.** Общая теория права: история и современное состояние (к 110-летию А. И. Денисова). **20.** Дронов В. Ю. Освітня функція сучасної держави та особливості її реалізації приватни-

ми вищими навчальними закладами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2018. С. 6–7. **21.** Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 143; Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2017. 22 с. **22.** Общая теория права: история и современное состояние (к 110-летию А. И. Денисова). **23.** Туманов С. Н. Неосновные функции государства — самостоятельный вид или структурная единица? *Теория государства и права*. 2012. № 12. С. 7–8. **24.** Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2017. С. 63. **25.** Пискотин М. И. К вопросу о функциях Советского государства в современный период. *Советское государство и право*. 1958. № 1. С. 91; Туманов С. Н. Цит. работа. **26.** Ивин А. А. Логика: учеб. пособ. для студ. вузов. Москва: ООО «Изд-во Оникс», ООО «Мир и Образование», 2008. С. 137.

Opanasiuk Valentyna. Classification of functions of the state: traditional bases in changed conditions

Characteristics of modern society and its main institutes have changed under the influence of globalization and under the conditions of information society formation. The state as the main institute functioning in the political sphere, influencing all other spheres of public life and providing political stability also changes. The future of the state, dynamics of the place, the role, importance and functions of the state in modern conditions are still under discussion in the scientific community. All this leads to review the traditional classifications of functions of the state because the structure of the state mechanism, the methods of influence on the society, the stability of the state in the world order depend on their systematization.

The purpose of the study is to find out the relevance of the traditional classifications of the functions of the state to the changed conditions of social life under the influence of globalization and caused by the current state of the development of the information society.

The essence of the problem is the dissatisfaction of the interrelated needs of modern society in theoretical knowledge about the transformation of the state functions and its classification, on the one hand, and its practical implementation in changed social conditions, on the other hand.

Traditional classifications of functions of the state, formed in juridical sciences and reflected in political science, are considered as the standard.

They were formed in the 60's and 70's of the last century, although they gained international recognition. In juridical and political sciences, law-making practice, these classifications are used till now in modified versions.

This study points out the theoretical and applied problems of using traditional classifications of the state functions, identifies and analyzes its modifications.

As a result of the study, it was found that the traditional classification of the functions of the state proceeds from the activity approach, according to which functions of the state are the main directions of its activity. Traditionally, the functions of the state are classified on the basis of the objects (types) of the state's activity, therefore this classification is also called object. The economic function of the state is included in all object classifications. Most scientists studying the state also include social, cultural and political functions into this classification. In modernized variants, we identify ecological, ideological and informational functions that are associated with globalization and the peculiarities of the dissemination and the use of information in the information society.

Classification of state functions based on objects (types) of activity is often combined with the classification of functions based on the spheres (directions) of its activities. Traditionally, two areas of implementation of the state functions — internal and external — are distinguished. At the same time, some modern jurists tend to reject this classification. The reason for the revision is the tendency to blurring the boundaries between the external and internal activities of the state.

The fundamentally opposite views are revealed for one more traditional classification, the basis of which is the significance (degree of importance) of the state functions. Supporters of one of them believe that such a classification is desirable and justified; others have doubts about its heuristic meaning. Within this classification, the main and non-core (additional, auxiliary) functions of the state are distinguished. There is a doubt due to the lack of an objective criterion for measurement.

Having analyzed the logical mistakes in the existing versions of the traditional classifications, we arrive at the conclusions about the complexity of reflecting the reality in the changed conditions of the information society and the necessity to revise existing methodological approaches to classification of functions of the state.

Key words: functions of the state, classification, bases of classification, globalization, information society

ПРАВОВИЙ СУПРОВІД ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

Інформаційна безпека сучасного суспільства є певним феноменом та ґрунтується на державній інформаційній політиці та законах, які врегулюють наявні суперечності, гарантують інформаційну свободу громадян та їх доступ до інформації в національному інформаційному просторі. Проте чимало питань, що виникають у галузі правничих наук у контексті правового супроводу інформаційної безпеки сучасного суспільства, ще не отримали належного розгляду. Зокрема, мають бути більш чітко визначені правові засади інформаційної безпеки, її структури та механізмів дії. А правові проблеми інформаційної безпеки повинні розглядатися не лише крізь призму інформаційних відносин, а й з огляду на систему державно-управлінської діяльності. Розглядається науково-правові дослідження, які не виробили загальноприйнятого механізму визначення та структуризації забезпечення інформаційної безпеки, але для виокремлення складових її загальної структури найчастіше використовуються такі конструкції, як «напрями», «механізми» та «шляхи» забезпечення. Низка нормативних актів у тій чи іншій частині розглядають питання конкретних дій при інформаційній діяльності у зазначеній сфері, питання створення, збору, використання спеціфічної податкової, митної інформації, процеси, окремі нюанси розповсюдження інформації та забезпечення безпеки регулюють адміністративне, карне та цивільне кодифіковане законодавство тощо. Одночасно у відповідних законах має бути визначений категорійно-понятійний апарат правового супроводу інформаційної безпеки, так само як і безпосередня компетенція конкретних суб'єктів реалізації державної політики у цій сфері.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційна свобода, інформаційна безпека, інформаційне право.

Zakharenko Kostantyn. Legal support of information security of the society

The information security of the society is a certain phenomenon and is based on the state information policy and laws which regulate the existing contradictions, guarantee the information freedom of citizens and their access to information in the national information space. However, a number of issues that arise in the field of law sciences in the context of legal support to the information security of society have not yet received due consideration. In particular, the legal problems for information

security, its structure and mechanisms of action should be more clearly defined. And the legal problems of information security should be considered not only through the prism of information relations, but also in view of the system of public management activities. Unfortunately, Ukraine has not yet developed an effective model of system security of information security of the state, society and person, although such a necessity is fixed at the constitutional level. Therefore, it is very important today to develop a holistic codification document that would comprehensively cover various aspects of the formation of state policy in the field of national security, as well as determine the concrete tools for its implementation. For effective implementation of information security programs, the state should provide the necessary material resources to train professionals to develop a legislative framework. Taking this into account in the Ukrainian legislation specifies the governmental structures that are subject to national security. Priority directions of development of the national information policy and information security in our country formulated a national information security doctrine of Ukraine and enshrined in various laws. But the legislation on important issues of information security is still haphazard, and functions to ensure the information security policy and state dissipated among various entities is not conducive to their sustainable implementation. Thus, the functions and powers of government agencies to implement the information security should be provided with sufficient clarity and certainty.

Key words: *information space, information freedom, information security, information.*

Проблематика інформаційного права в цілому та його безпекових аспектів зокрема набуває останнім часом неабиякої актуальності в контексті глобалізації та інформаційного суспільства, як нової ери існування людства, а також з огляду на появу нового типу відносин, що пов'язані із використанням та обігом інформації. За умов глобальної інтеграції та жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різновекторних національних інтересів стає інформаційний простір. Сучасні інформаційні технології дають можливість досягти реалізації власних інтересів без застосування воєнного інструментарію, послабити або навіть зруйнувати конкуруючу державу, не застосовуючи сили, за умови якщо ця держава не усвідомить реальних та потенційних загроз негативних інформаційних впливів і не створить дієвої системи захисту і протидії цим загрозам. Інформаційний простір, інформаційні ресур-

си, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології значною мірою визначають рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку держави¹.

Крім того, події в Україні протягом останнього року роблять тему інформаційної політики держави, її безпеки та протидії інформаційним загрозам не просто актуальною, а й життєво-значущою. Тому не дивно, що питання інформаційного права і безпеки стає об'єктом наукових розвідок вітчизняних та західних вчених, однак ця тематика залишає ще велике поле для аналізу, зважаючи на відносну новітність у політичній та правовій науці, постійну еволюцію правової регламентації, а також шалену швидкість практичних змін у сфері інформаційних технологій. Важливим підґрунтям для розроблення та вивчення теми державної інформаційної політики стали роботи провідних наукових шкіл із інформаційного права, основними представниками яких виступають І. Арістова, О. Баранов, Л. Задорожня, Р. Калюжний, В. Ліпкан, В. Олійник, А. Пазюк, І. Сопілко, В. Цимбалюк, та М. Швець. Вивченням ролі держави у формуванні інформаційного суспільства та забезпеченні інформаційної безпеки займаються такі вчені як, Г. Почепцов, Ф. Медвідь, О. Литвиненко, Д. Лук'яненко, І. Рамоне, О. Соснін та ін.

Виокремлення правових засад інформаційної безпеки (так само, як і їх вироблення та застосування) ґрунтується на правовому та науковому визначенні самого цього поняття. Аналізуючи не лише дефініції, що відображенні у науковій, науково-методичній та енциклопедичній літературі, а й у правових документах (міжнародного та національного масштабів), ми побачимо величезну кількість визначень інформаційної безпеки, які відображають багатоаспектність та складність цього поняття. Одні правничі наукові школи зосередженні на розумінні та правозастосуванні інформаційної безпеки як частини інформаційних відносин, інший підхід апелює до безпекових студій та військової науки, розглядаючи інформаційну безпеку як частину загальної безпеки держави.

Представляючи перший підхід, В. Цимбалюк характеризує інформаційну безпеку як стан інформації, в якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації², а Р. Калюжний вважає, що інформаційна безпека — це вид суспільних інформаційних правовідносин щодо створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства і держави безпечних умов життєдіяльності³. Дослідники Л. Задорожня, М. Коваль В. Брижко, наголошуючи на актуальності проблеми законодавчого врегулювання питань інформаційної безпеки визначають: «Інформаційну безпеку можна розуміти, з одного боку, як безпосередньо захист інформації, і особливо — захист таємниці, комерційної інформації, інформації з обмеженим доступом, персональних даних тощо, з іншого — як захист інформаційних систем, які фактично є засобом передачі інформації»⁴.

На противагу ним Л. Харченко, В. Ліпкан, О. Логінов визначають, що інформаційна безпека — це «складова національної безпеки, процес управління загрозами та небезпеками державними і недержавними інституціями, окремими громадянами, за якого забезпечується інформаційний суверенітет України»⁵. Інформаційна безпека України, згідно тотожної позиції І. Громико та Т. Саханчук, також виступає, як захищеність державних інтересів, за якої забезпечується запобігання, виявлення і нейтралізація внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз, збереження інформаційного суверенітету держави і безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва⁶.

Прибічники широкого розуміння проблем інформаційної безпеки розглядають цю сферу діяльності не тільки крізь призму інформаційних відносин, а і через систему державно-управлінської діяльності. Так, В. Ліпкан в процесі аналізу системи забезпечення інформаційної безпеки наголошує: «Основу даної системи складають органи, сили та засоби забезпечення інформаційної безпеки, які використовують систему адміністративно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських та інших заходів, спрямованих на забезпе-

чення стійкого функціонування системи державного управління»⁷. А. Нашінець-Наумова також зауважує, що «інформаційна безпека українського суспільства як важлива складова національної безпеки передбачає системну превентивну діяльність органів державної влади по наданню гарантій інформаційної безпеки особі, соціальним групам і суспільству в цілому і спрямована на досягнення достатнього для розвитку державності та соціального прогресу рівня духовного та інтелектуального потенціалу країни»⁸. М. Дмитренко, як і багато інших дослідників сучасної держави, звертає увагу на те, що нині жодна сфера життя не тільки окремих суспільств і держав, але і усього світового співтовариства не може функціонувати без розвинутої інформаційної структури, що в процесі формування інформаційного суспільства, яке є не тільки основою процвітання а також, що саме через інформаційне середовище здійснюються загрози національній безпеці в різних сферах діяльності держави. Зазначається, що ефективно протистояти інформаційним загрозам у сучасних умовах може лише добре організована державна система забезпечення інформаційної безпеки, що повинна здійснюватися при повній взаємодії всіх державних органів, недержавних структур і громадян⁹.

Науково-правові дослідження не виробили загальноприйнятого механізму визначення та структуризації забезпечення інформаційної безпеки. Для виокремлення складових її загальної структури найчастіше використовуються такі конструкції, як «напрями», «механізми» та «шляхи» забезпечення. Однак, на думку О. Тихомирова, саме розуміння забезпечення інформаційної безпеки як комплексного виду діяльності дозволяє гармонізувати термінологію і здійснювати не лише структурний, а й глибокий змістовний аналіз, повною мірою застосовуючи потенціал діяльнісного підходу¹⁰.

Юридична енциклопедія за редакцією Ю. Шемшученка представляє подібний агрегований синтетичний підхід до інформаційної безпеки, визначаючи її «як один із видів національної безпеки, важлива функція держави, яка означає: законодавче формування державної інформаційної політики; ство-

рення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні; гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України; всебічний розвиток інформаційної структури; підтримку розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей духовно-культурного життя народу України; створення і впровадження безпечних інформаційних технологій; захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України; збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України; охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом; створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом; захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції; встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів з іноземними державами; законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України»¹¹.

Отже, інформаційна безпека є феноменом, що одночасно належить до сфери правової регламентації державної інформаційної політики (ДІП) та сфери нормативного регулювання політики в галузі безпеки держави. Із правової точки зору державна інформаційна політика України ґрунтується на засадах правової демократичної держави і впроваджується шляхом розробки та реалізації відповідних національних доктрин, стратегій, концепцій та програм згідно із чинним законодавством¹².

Тому інформаційна безпека як об'єкт правового регулювання та охорони конституційних прав і законних інтересів зазна-

чених суб'єктів спрямована на одночасне забезпечення: конституційних прав і свобод людини, громадянина, єдності їх прав і обов'язків; і на захист духовних, морально-етичних, культурних, історичних, інтелектуальних та матеріальних цінностей суспільства, його інформаційного і природного середовища; конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності держави; політичної, економічної, соціокультурної науково-технологічної, оборонної і державної безпеки, екологічної, власне інформаційної сфер тощо складових національної безпеки¹³.

Необхідність забезпечення інформаційної безпеки зумовлюється, по-перше, потребою забезпечення національної безпеки України в цілому, по-друге, існуванням таких загроз інформаційній сфері країни, які можуть завдавати значної шкоди загальним національним інтересам, по-третє, врахуванням того, що за допомогою інформації можна впливати на зміну свідомості і поведінку людей. Завдання інформаційної безпеки — це створення системи протидії інформаційним загрозам та захист власного інформаційного простору, інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів держави¹⁴.

Забезпечення інформаційної безпеки визначене нормами ч. 1 ст. 17 Конституції України як «найважливіша функція держави» і саме остання виступає головним суб'єктом політики інформаційної безпеки. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про основи національної безпеки України», правову основу в сфері національної безпеки в цілому України становлять Конституція України, Конституція України, Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закон України «Про основи національної безпеки України», міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (наприклад, ратифіковані або парафоровані Україною Договір про безпеку і співробітництво у Європі, Договір «Відкрите небо», Угода про партнерство та співробітництво між Європейським співтовариством і Україною, Додатковий протокол до Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства), які зобов'язують країни-учасниці здійснювати

багатосторонній обмін інформацією, потребують створення загальнодержавних механізмів зберігання та споживання отриманої інформації в національних інтересах.

Основні правила щодо здійснення діяльності в інформаційній сфері, тобто створення, отримання, використання, поширення та зберігання інформації і захисту прав суб'єктів інформаційних відносин містяться у 32 і 34 а також низка інших (10, 15, 17, 23, 28, 29, 31, 32, 40, 50, 53, 54, 55, 57) статей Конституції України. Крім того, основу галузевого законодавства складають більш ніж п'ятнадцять базових законів і значний корпус пов'язаних нормативних актів. За підрахунками фахівців, кількість тільки Законів України, яких регулюються суспільні інформаційні відносини, досягла більш ніж 300. Серед найважливіших з них: «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про звернення громадян», «Про державну таємницю», «Про засади запобігання і протидії корупції», «Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність» та деяких інших. Крім того, ціла низка нормативних актів у тій чи іншій частині розглядають питання конкретних дій при інформаційній діяльності в зазначеній сфері, наприклад, Податковий та Митний кодекси України, розглядають питання створення, збору, використання специфічної податкової, митної інформації, процеси окремі нюанси розповсюдження інформації та забезпечення безпеки регулюють адміністративне, карне та цивільне кодифіковане законодавство тощо.

Важливим правовим підґрунтям інформаційної безпеки є концептуальні державні документи — Концепції, Стратегії, Доктрини. Зокрема була розроблена Стратегія національної безпеки України, Доктрина інформаційної безпеки, Концепція розвитку інформаційного суспільства в Україні. В таких актах зазначаються базові пріоритети розвитку певної сфери, вони є підґрунтям для прийняття нових норм та усунення колій в

існуючих. Щодо Доктрини інформаційної безпеки, то І. Сопілко зазначає, що в ній мають бути викладені концептуальні підходи реалізації державної інформаційної політики через ефективну реалізацію політики національної безпеки в інформаційній сфері, або ж державної політики інформаційної безпеки. Доктрина інформаційної безпеки має виражати систему офіційних позицій на мету, завдання, функції, принципи та методи, основні напрями державної політики, заходи контролю у сфері реалізації державної політики інформаційної безпеки. Ще одним моментом, на який звертає увагу І. Сопілко, аналізуючи досвід та перспективи прийняття Доктрини інформаційної безпеки, є той, що категорійно-понятійний апарат має бути визначений у відповідних законах, так само як і безпосередня компетенція конкретних суб'єктів реалізації державної політики інформаційної безпеки. У розвиток Доктрини мають розроблятися документи наступного рівня: закони, програми за певними напрямками, які мають загалом скласти систему правового регулювання у сфері¹⁵.

1. Нашинець-Наумова А.Ю. Теоретико-правові основи забезпечення інформаційної безпеки українського суспільства. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 4. С. 124. 2. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики): монографія. Київ: Освіта України, 2010. С. 204. 3. Калужний Р.А. и др. Інформаційне право України: концептуальні основи формування. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 3(6). С. 234-244. 4. Задорожня Л.М., Коваль М.І., Брижко В.М. Питання вдосконалення законодавства України у сфері інформації та інформатизації. *Додаток до наук. журналу «Правова інформатика»*. Київ: Академія правових наук, 2005. С. 27. 5. Харченко Л.С., Ліпкан В.А., Логінов О.В. Інформаційна безпека України: Глосарій. Київ: Текст, 2004. С. 65. 6. Громико І., Саханчук Т. Державна домінантність визначення інформаційної безпеки України в умовах протидії загрозам. *Право України*. 2008. № 8. С. 130-134. 7. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навч. посібн. 2-ге вид. Київ: КНТ, 2009. С. 219-220. 8. Нашинець-Наумова А.Ю. Теоретико-правові основи забезпечення інформаційної безпеки українського суспільства. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право.

2013. № 4. С. 125. **9.** Дмитренко М.А. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції: монографія. 2-е вид. Київ: Університет «Україна», 2011. С. 391. **10.** Тихомиров О.О. Класифікації забезпечення інформаційної безпеки. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія Юридичні науки. 2011. № 1. С. 165. **11.** Кравець Є.Я. Інформаційна безпека держави. Юридична енциклопедія: У 6 т. / Ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. Енцикл., 1998. 1999. Т. 2. С. 714-715. **12.** Наливайко Л.Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. Серія Юридичні науки. 2003. № 1. **13.** Олійник О.В. Адміністративно-правові засади інформаційної безпеки. Європейські перспективи. 2012. № 4. Ч. 1. С. 65. **14.** Наливайко Л. Р. Цит. праця. **15.** Сопілко І.М. Роль доктрини інформаційної безпеки України в реалізації державної інформаційної політики України. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 2. С. 37.

Zakharenko Kostantyn. Legal support of information security of the society

The information security of the society is a certain phenomenon and is based on the state information policy and laws which regulate the existing contradictions, guarantee the information freedom of citizens and their access to information in the national information space. However, a number of issues that arise in the field of law sciences in the context of legal support to the information security of society have not yet received due consideration. In particular, the legal problems for information security, its structure and mechanisms of action should be more clearly defined. And the legal problems of information security should be considered not only through the prism of information relations, but also in view of the system of public management activities. Unfortunately, Ukraine has not yet developed an effective model of system security of information security of the state, society and person, although such a necessity is fixed at the constitutional level. Therefore, it is very important today to develop a holistic codification document that would comprehensively cover various aspects of the formation of state policy in the field of national security, as well as determine the concrete tools for its implementation. The investigate scientific research that has not developed a common mechanism for identifying and structuring the provision of information security, but for designating the components of its overall structure, the following designs are most often used: «directions», «mechanisms» and «ways» of provision. A number of normative acts in one part or another consider the issues of specific actions for the creation, collection, use of specific tax, customs information, processes, certain nuances of information dissemination and security regulate administrative, criminal and civil codified legislation, etc. Simultaneously, in the relevant laws, the categorical and conceptual framework

of legal support of information security should be defined, as well as the direct competence of the specific subjects of the implementation of state policy in this area. The activities of all involved in the field of information security of state structures should be wellcoordinated within the framework of common programs and plans, as well as certain functions. For effective implementation of information security programs, the state should provide the necessary material resources to train professionals to develop a legislative framework. Taking this into account in the Ukrainian legislation specifies the governmental structures that are subject to national security. Priority directions of development of the national information policy and information security in our country formulated a national information security doctrine of Ukraine and enshrined in various laws. But the legislation on important issues of information security is still haphazard, and functions to ensure the information security policy and state dissipated among various entities is not conducive to their sustainable implementation. Thus, the functions and powers of government agencies to implement the information security should be provided with sufficient clarity and certainty.

Key words: information space, information freedom, information security, information.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ
ТА ЕТНОКОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323.15(498):303.2

М. П. ЗАН

**ПОЛІТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО
ЕТНІЧНИХ МЕНШИН РУМУНІЇ:
ІНСТИТУЦІЙНИЙ ТА ДІЯЛЬНІСНИЙ ВИМІРИ**

Досліджено нормативно-правову та інституційну основи представницько-парламентської моделі етнополітики Румунії. Констатовано, що в рамках цієї моделі найбільш успішно забезпечуються інтереси угорської етнічної громади Румунії. Висвітлено структуру представництва етнічних меншин за результатами парламентських та місцевих виборів 2016 року. Звертається увага на громадсько-політичну сегментацію української етнічної меншини Румунії.

Ключові слова: політичне представництво, етнічна меншина, Демократичний Союз угорців Румунії, Парламентська група національних меншин, Союз українців Румунії.

Zan Mykhaylo. Political representation of ethnic minorities in Romania: institutional and activity dimensions

The article investigates legal and institutional foundations of the representative-parliamentary model of Romanian ethnopolitics. It is stated that within the framework of this model the Hungarian ethnic community of Romania interests are most successfully protected. The structure of ethnic minorities representation based on the results of parliamentary and local elections in 2016 is highlighted. Attention is paid to the public and political segmentation of the Ukrainian ethnic minority in Romania.

© ЗАН Михайло Петрович — кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету

Key words: Romania, political representation, ethnic minority, Democratic Alliance of Hungarians in Romania, Parliamentary group of national minorities, Union of the Ukrainians of Romania.

Ефективне політичне представництво етнічних меншин реалізується шляхом формування національно-територіальних і національно-культурних автономій. Зокрема через створення консультативних органів при центральній виконавчій владі, запровадження квот у списках політичних партій, зниження виборчих порогів для організацій етнічних меншин, функціонування регіональних політичних партій тощо. Починаючи з 1990 року Румунія цілеспрямовано впроваджує представницько-парламентську модель етнонаціональної політики, яка передбачає резервування місць у парламенті для організацій етнічних громад країни. Ця модель діалектично поєднує принципи успішного етнічного лобіювання (в першу чергу для угорської громади) та форматування специфічної політичної клієнтели з громадського середовища лідерів думок, репрезентантів етнічних меншин Румунії.

Ряд аспектів практичної реалізації румунської моделі етнополітики та парламентського представництва етнічних меншин знайшли відображення в наукових працях румунських дослідників Чіпріана-Каліна Аліонеску¹, Санди Фаркаш², Іштвана Герго Секелі³, Раду Кіріци та Анки Сандеску⁴, Оани-Валентіни Сучіу⁵, Моніки Калушер⁶, Андреї Карсточа⁷; польського антрополога Томаша Косека⁸; вітчизняного політолога Георгія Боднараша⁹ та ін. У нашій науковій розвідці спробуємо окреслити інституційний дизайн політичної репрезентації етнічних меншин Румунії, акцентуючи при цьому увагу на її динаміці та сучасних реаліях у контексті електорального циклу 2016 року.

За результатами перепису населення 2011 року кількість населення Румунії становила 20 121 641 осіб¹⁰. Близько 89 % населення є етнічними румунами, що дозволяє віднести Румунію (подібно до України) до типу країн з поліетнічним складом населення. Практично більшу частину країни (23 із

41-го повіту) представляють поліетнічні регіони: Північний Захід (повіти Біхор, Сату Марє, Марамуреш, Селаж, Бістріца-Несеуд, Клуж); Центр (повіти Муреш, Харгіта, Ковасна, Алба, Сібіу, Брашов); Захід (повіти Арад, Тіміш, Караш-Северін, Хунедоара), Південний Захід (повіт Мехедінць) та Південний Схід (повіти Ілфов, Яломіца, Келараш, Джурджу, Констанца, Тулча).

Найчисельною етнічною меншиною в етнонаціональній структурі румунського суспільства є угорці (1 227 623 чол. або 6,1 % населення). Найбільша кількість угорців проживає у повітах Харгіта (82,9 %), Ковасна (71,6 %), Муреш (36,4 %), Сату Марє (32,7 %), Біхор (24 %), Селаж (22,3 %), Клуж (15 %) та Арад (8,5 %). Варто зазначити, що порівняно з 2002 р. відсоток представників угорської етнічності знизився. Поряд із цим представництво ромської етнічної меншини збільшилося із 535 140 осіб у 2002 році до 621 573 осіб (3 %) в 2011 році. Цей факт є єдиним прецедентом у середовищі найбільш чисельних етнічних груп Румунії. Роми проживають переважно в сільській місцевості й розселені дисперсно, по всій країні. Водночас вони домінують у повітах Муреш (8,5 %), Келараш (7,4 %), Біхор (6 %), Димбовіца (5,3 %), Долж (4,5 %), Клуж (3,2 %) ¹¹. За неофіційними даними, представників ромської етнічної спільноти в Румунії є значно більше — понад 2 млн осіб.

Чисельність української етнічної меншини Румунії знизилася з 61 098 у 2002 році до 50 920 осіб (0,2 %) в 2011 р. Українська етнічність традиційно представляє повіти Марамуреш (6,4 %), Сучаву (0,9 %), Тіміш (0,8 %), Караш-Северін (0,8 %), Тулчу (0,5 %), Сату Марє (0,4 %), Арад (0,3 %), Ботошань (0,1 %) ¹². Принагідно зауважимо, що подібно до сегментації української меншини в Словаччині та Угорщині, за даними останнього перепису на тлі зниження чисельності представників української етнічності в Румунії також відбулося збільшення представників русинської етноідентичності (з 257 чол. у 2002 до 548 осіб у 2011 р.) ¹³.

Істотно скоротилася чисельність німецької етнічної громади Румунії. Якщо в 2002 році німців налічувалося 59 764 осіб

(0,27 %), то в 2011 році — тільки 36 042 осіб (0,18 %). Вони проживають у Західному, Північно-Західному та Центральному регіонах Румунії (повіти Арад, Тіміш, Караш-Северін, Сату Маре, Сібіу, Брашов). Серед етнічних меншин, чисельність яких є більшою 20 тис. чол., вирізняються турки (27 698 осіб), росіяни-липовани (23 487 осіб) й татари (20 282 осіб), які в основному проживають у межах Південно-Східної Румунії (повіти Констанца й Тулча). Серби (18 076 осіб) та хорвати (5 408 осіб) проживають в межах Північно-Західного регіону (повіти Караш-Северін і Тіміш). Словаки (13 654 осіб) — мешканці Північно-Західних і Західних ареалів країни (Селаж, Біхор, Арад і Тіміш). Етнічні громади чисельністю менше 10 тис. осіб утворюють представники таких спільнот як болгари (7 336 чол.), греки (3 668 чол.), євреї (3 271 чол.), італійці (3 203 чол.), чехи (2 477), поляки (2 543), китайці (2 017), вірмени (1 361), чанго (1 536), македонці (1 264) та інші групи (18 524 осіб).

Варто зауважити, що досить значною є частка осіб, які взагалі не задекларували своє етнічне походження — 1 236 810 осіб (6,15 %), у той час як у 2002 р. таких було всього 1 941 осіб¹⁴. Очевидно, йдеться про один із сучасних ідентифікаційних трендів (космополітизм) у європейському мультикультурному співтоваристві. До прикладу, в тому ж 2011 році, подібна ситуація статистично зафіксована у Чеській Республіці¹⁵.

Оновлена у 2003 р. Конституція Румунії передбачає представництво етнічних меншин у вищому законодавчому органі держави. Згідно ст. 62 (2) організації громадян, які належать до меншин, що не можуть зібрати достатню кількість голосів для представництва в парламенті, мають право на одне депутатське місце. При цьому зазначається, що громадяни однієї етнічної меншини можуть бути представлені тільки однією організацією¹⁶. Таким чином, громадські організації етнічних меншин у контексті електоральних циклів Румунії фактично прирівнюються до політичних партій.

Спеціальною урядовою постановою № 165 від 13 жовтня 2000 року громадським організаціям етнічних меншин було

дозволено висувати списки кандидатів у всіх виборчих округах, що призвело до збільшення кількості потенційного електорату¹⁷. За громадську організацію певної меншини могли голосувати й представники будь-якої іншої етнічної групи Румунії, що примножувало шанси лідерів, репрезентантів малочисельних етнічних громад. Як результат, на листопадних виборах 2000 р. до парламентської групи національних меншин вже ввійшли Союз хорватів Румунії, Асоціація македонців Румунії та Культурний Союз русинів Румунії.

Згідно виборчого законодавства Румунії організації етнічних меншин мають право на один депутатський мандат, якщо вони здобудуть вцілому по державі число голосів, що дорівнює не менше 10 % (до 2004 р. — 5 %) від середньої кількості отриманих голосів по країні за одного кандидата до Палати депутатів¹⁸. Закон про вибори до Палати депутатів та Сенату № 373 від 24 вересня 2004 р. вже трактував саме поняття «національна меншина» як «етнічна група», представлена в Раді національних меншин». Таким чином, організації етнічних груп, які не представлені в парламенті, автоматично втрачали статус національної меншини як такої. Поряд з цим законом обумовлювалася участь у виборах тих організацій, які не представлені в парламенті. Проте вимоги подібної участі були досить жорсткими. По-перше, такі організації мали в триденний строк з часу створення Центрального Виборчого Бюро представити список своїх членів із числа щонайменше 15 % всієї етнічної групи, яка на останньому переписі населення декларувала відповідну ідентичність. По-друге, якщо кількість представників етнічної групи більше 25 тис. осіб, то список членів організації повинен складатися найменше з 25 тис. осіб, які проживають у 15 повітах та муніципії Бухарест. При цьому в кожному регіоні Румунії необхідне представництво не менше 300 осіб (ст. 4(5))¹⁹.

Певні зміни відбулися після прийняття нового закону про вибори до Палати депутатів та Сенату № 35 від 13 березня 2008 р. Насамперед законодавець ще чіткіше врегулював статус національної меншини як такої, що представлена в парламенті Румунії. При цьому для інших організацій дещо зменшувалася

вимога щодо реєстрації. Відповідно до ст. 9(4), якщо спільнота більша за 20 тис. чол., то вимагається список найменше з 20 тис. осіб, які проживають хоча б у 15-ти повітах та муніципії Бухарест, при цьому не менше 300 чол. у кожному регіоні²⁰. Ці ж вимоги були зафіксовані в новому виборчому законі (ст. 56), який вступив у дію 10 березня 2018 р.²¹ Втім і такі умови є практично неможливими для їх виконання з боку альтернативних, непарламентських організацій етнічних меншин Румунії.

Отож, громадсько-політичні організації меншин із парламентським статусом, фактично закріпили власну монополію на представництво колективних інтересів етнічних громад Румунії. Кожна організація мала право залучати електорат у всіх виборчих округах країни, якщо нею висувається тільки один кандидат на загальнодержавному рівні (ст. 9 (11)). Вказані норми закону й призвели до того, що вже на виборах 2008 р. кожна етнічна меншина була представлена тільки однією організацією, яка після попередніх внутрішньо-організаційних виборів висувала одного кандидата. Слід також відзначити, що положення закону не стосуються тих національно-культурних організацій, які формують виборчі списки разом із політичною партією або виборчим блоком політичних сил.

Як бачимо, румунський законодавець головним зосереджує нормативно-правову базу в площині політичної репрезентації етнічних меншин, що надає оптимальну можливість представництва в парламенті та на рівні місцевого самоврядування. Водночас, на відміну від України, в Румунії так і не прийнятий спеціальний закон про етнічні (національні) меншини. Багато разів з цього приводу в парламенті Румунії відбувалися дискусії, особливо через лобювання спеціального закону Демократичним Союзом угорців Румунії, який прагнув законодавчо закріпити положення про національно-територіальну автономію²².

У верхній палаті нинішнього румунського парламенту (Сенаті) представлені 9 депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії (керівник групи Чеке Аттіла-Золтан)²³. У складі Палати депутатів Румунії серед семи депутатських груп виділяються парламентська група депутатів-угорців (21 депутат на

чолі з керівником Короді Аттілою) та Парламентська група національних меншин (17 депутатів, очолюваних представником вірменів Румунії Варужаном Памбукчаном).

Слід значити, угорська меншина досить потужно лобіює власні інтереси не тільки в парламенті, але на рівні вищої виконавчої влади Румунії. Зокрема, представники Демократичного Союзу угорців Румунії брали участь у формуванні урядів Віктора Чорбя (1996–1998), Раду Васіле (1998–1999) та Мугура Ісереску (1999–2000), надавали зовнішню підтримку уряду Адріана Нестасе (2000–2004), сформованого Соціал-демократичною партією Румунії в 2000 році, не входячи до його складу²⁴. В уряді Келіна Попеску Терічану (2004–2008) міністрами-угорцями були Марко Бела, Борбелі Ласло, Вінклер Дюла, Надь Жолт, Борбелі Каролі та Короді Аттіла.

Таблиця 1

**Результати участі
Демократичного Союзу угорців Румунії
в парламентських електоральних циклах 1990–2016 рр.**

Роки виборів	Кількість голосів виборців (Сенат)	%	Кількість мандатів (Сенат)	Кількість голосів виборців (Палата депутатів)	%	Кількість мандатів (Палата депутатів)
1990	1 004 353	7,20	12	991 601	7,23	29
1992	831 469	7,58	12	811 290	7,46	27
1996	837 760	6,82	11	812 628	6,64	25
2000	751 310	6,90	12	736 863	6,80	27
2004	637 109	6,23	10	628 125	6,17	22
2008	440 449	6,39	9	425 008	6,17	22
2012	383 528	5,25	9	380 656	5,15	18
2016	435 969	6,18	9	440 409	6,24	21

В умовах політичного протистояння між демократами-лібералами та соціал-демократами, лідери Демократичного Союзу угорців Румунії здобули можливість ще більш оптимальної репрезентації в складі уряду. Зокрема, в Кабінеті Міністрів Еміля Бока (2008–2012) ця організація була представлена віцепрем'єром Марко Бела, міністром навколишнього середовища та лісів Борбелі Ласло, міністром культури та національної спадщини Келеменом Гунором та міністром охорони здоров'я Чеке Аттілою. Це стало можливим після формату нової коаліції у складі Демократично-ліберальної партії, Демократичного Союзу угорців Румунії, групи депутатів від національних меншин і незалежних депутатів та затвердження парламентом Румунії 23 грудня 2009 р. нового складу уряду. Таким чином, представники національних меншин успішно використали ситуативний момент нестабільності в румунському політикумі, фактично зрадивши попереднім домовленостям з опозицією до Траяна Басеску та Демократично-ліберальної партії. Як відомо, на президентських виборах 2009 р. організації національних меншин спочатку підтримували кандидатуру мера міста Сібіу Клауса Йоганніса, а в другому турі лідера Соціал-демократичної партії Мірчу Джоане.

У рамках третього складу Кабінету міністрів Віктора Понти (04.03–17.12.2014) віцепрем'єрами були Гунор Келемен та Чілла Гегедош, міністром навколишнього середовища та зміни клімату Аттіла Короді. Теперішній уряд Румунії на чолі з Віорікою Денчіле сформований з представників Соціал-демократичної партії, за винятком чотирьох представників Альянсу лібералів і демократів та міністра юстиції. В його складі немає представників від організацій етнічних меншин Румунії, зокрема й угорської.

Крім парламентського Демократичного Союзу угорців Румунії (25.12.1989) найбільша меншина Румунії також представлена двома автономістичними політичними силами — Угорською громадянською партією (14.03.2008) та Угорською народною партією Трансильванії (15.09.2011). Попри загалом провладну й помірковану позицію, 8 січня 2018 р. Демокра-

тичний Союз угорців Румунії разом із двома названими автономістичними силами у м. Клуж-Напока підписав угоду про співпрацю в рамках створення національно-територіальної автономії Секейського краю (більша частина повітів Харгіта, Ковасна та Муреш). Згодом, у березні в м. Тиргу Муреш відбулася трьохтисячна демонстрація етнічних угорців із вимогою надання регіональної автономії. Втім 11 квітня 2018 р. Палата депутатів відхилила законопроект Демократичного Союзу угорців Румунії про створення автономного Секейського краю як такий, що дублює державні органи влади в регіоні.

Нагадаємо, що Секейська автономія була самостійно проголошена 5 вересня 2009 р. в м. Одорхею-Секуєск представниками місцевих органів влади²⁵. Значну роль в автономістичному русі відіграє постать лідера трансільванських угорців, наразі незалежного депутата Європарламенту Ласло Текеша. Ідею широкої угорської автономії тривалий час просувають такі громадсько-політичні утворення, як Рада угорської автономії Карпатського басейну (16.06.2004), Секейська Національна Рада (16.10.2003) та Національна Рада угорців Трансильванії (13.12.2003).

Таблиця 2

Результати участі організацій етнічних меншин Румунії в парламентських виборах 2016 р.²⁶

№	Назва організації	Кількість голосів	%
1.	Партія ромів «Про-Європа» / Partida Romilor «Pro-Europa»	13 126	0,18
2.	Демократичний Форум німців Румунії / Forumul Democrat al Germanilor din România	12 375	0,17
3.	Демократичний Союз словаків і чехів Румунії / Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor din România	6 545	0,09
4.	Товариство росіян-липован Румунії / Comunitatea Rușilor Lipoveni din România	6 160	0,08
5.	Союз греків Румунії / Uniunea Elenă din România	5 817	0,08
6.	Демократичний Союз турків Румунії / Uniunea Democrată Turcă din România	5 536	0,08

7.	Асоціація македонців Румунії / Asociația Macedonenilor din România	5 513	0,08
8.	Союз сербів Румунії / Uniunea Sârbilor din România	5 468	0,08
9.	Федерація єврейських товариств Румунії / Federația Comunităților Evreiești din România	5 069	0,07
10.	Союз вірменів Румунії / Uniunea Armenilor din România	4 868	0,07
11.	Асоціація Ліга албанців Румунії / Asociația Liga Albanezilor din România	4 640	0,06
12.	Союз болгар Банату — Румунії / Uniunea Bulgara din Banat — România	4 542	0,06
13.	Союз хорватів Румунії / Uniunea Croaților din România	3 532	0,05
14.	Асоціація італійців Румунії / Asociația Italienilor din România — RO.AS.IT.	3 486	0,05
15.	Союз поляків Румунії «Дом Польські» / Uniunea Polonezilor din România «Dom Polski»	3 355	0,05
16.	Культурний Союз русинів Румунії / Uniunea Culturală a Rutenilor din România	2 824	0,04
17.	Союз українців Румунії / Uniunea Ucrainenilor din România	1 172	0,02

Слід зазначити, що чисельність представників від організацій етнічних меншин у Палаті депутатів Румунії до парламентської каденції 2004–2008 років постійно збільшувалася. За результатами перших парламентських виборів 1990 р. були представлені 12 депутатів від організацій етнічних меншин (ромів, вірменів, греків, болгар, українців, сербів, поляків, словаків і чехів, росіян-липован, німців, татар і турків). У 1992 р. до цієї когорти долучився представник від італійської меншини, в 1996 р. — єврейської та албанської, в 2000 р. — хорватської, македонської та русинської етнічних громад Румунії²⁷. Таким чином, в депутатських каденціях 2000–2004 та 2004–2008 рр. у структурі Парламентської групи національних меншин були представлені 18 депутатів.

У рамках парламентських каденцій 2008–2012 рр. (відсутні македонці та хорвати) та 2012–2016 рр. (відсутні болгари та італійці) були представлені по 16 депутатів від організацій етнічних меншин Румунії. У складі нинішньої депутатської каденції

в порівнянні з 2000–2008 рр. (18 депутатів) відсутня організація Демократичного Союзу татарів турко-мусульман Румунії. Причиною цього стали амбіції лідерів, внутрішньо-організаційні непорозуміння та подання двох списків, які були відхилені Центральним Виборчим Бюро напередодні виборів 2016 року. Через подібну ситуацію, протистояння між колишнім депутатом Іоном Марочко та проводом Союзу українців Румунії, ризикувала залишитися без представництва й українська етнічна громада Румунії.

Ромська етнічна меншина Румунії, представлена в Палаті депутатів партією ромів «Про-Європа» (03.04.1990), в громадсько-політичному аспекті є надзвичайно сегментованою. Зокрема, вже в 1990 р. розпочали діяти відразу шість ромських громадсько-політичних організацій: Демократичний Союз ромів Румунії, Об'єднання ромів Бухареста, Єдина Демократична партія ромів, рударів і лаутарів Румунії, партія циганів Румунії, Християнсько-демократична партія ромів Румунії, Ліберально-демократичний Союз ромів Румунії. В 1992 р. про себе заявив Генеральний Союз ромів Румунії, в 1996 році — Союз ромів, Спільнота ромського етносу Румунії та Союз ромів повіту Констанца, в 2000 р. — Християнський центр ромів Румунії (Centrul Creștin al Romilor din România), в 2004 р. — Альянс за єдність ромів²⁸.

Партія демократичного альянсу ромів (17.09.2014) була зареєстрована за подання Доріна Чоаба, сина відомого Флоріна Чоаба (1954–2013), який у 1997 р. проголосив себе «королем всіх ромів світу». На президентських виборах у 2014 р. ромська партія підтримувала соціал-демократа Віктора Понту. Варто погодитися з точкою зору румунських дослідників А. Блягу та А. Фрунзару про те, що політична участь ромів зосереджена у вузькому колі харизматичних лідерів, які представляють окремі групи інтересів через субполітичні організації в ромських громадах Румунії. Ромський електорат використовується в політичній боротьбі, а лідери, які досягли успіхів у публічній політиці, інтегруються в румунське суспільство, прагнучи при цьому не демонструвати власне ромське походження²⁹.

Зауважимо, що серед громадсько-політичних організацій етнічних меншин (особливо під час виборів 1996, 2000 та 2004 рр.) точилася жвава конкуренція за політичне представництво в парламенті. Лідером у цьому плані стали італійська спільнота, яка на виборах 1996 р. була розмежована на сім організацій. Менше конкурували роми, болгари та греки (по чотири організації); хорвати, македонці та турки (по три організації); албанці, поляки, чехи і словаки та українці (по дві організації). Одну громадську організацію традиційно на виборах представляли вірмени, євреї, німці, татари, серби, росіяни-липовани та русини³⁰.

Таблиця 3

**Структура Парламентської групи національних меншин
у Палаті депутатів Румунії
(станом на січень 2019 р.)**

№	Посада	Прізвище, ім'я та дата народження депутата	Громадсько-політична організація
1.	Голова	Памбукчан Варужан / Pambuccian Varujan (25.04.1959)	Союз вірменів Румунії / Uniunea Armenilor din România
2.	Заступник	Зісопол Драгош Габріел / Zisopol Dragoş Gabriel (12.11.1967)	Союз греків Румунії / Uniunea Elenă din România
3.	Секретар	Фірцак Юліус Маріан / Firczak Iulius Marian (14.10.1979)	Культурний Союз русинів Румунії / Uniunea Culturală a Rutenilor din România
4.	Секретар	Гера Джоречі-Слободан / Chera Giureci-Slobodan (15.04.1979)	Союз хорватів Румунії / Uniunea Croaţilor din România
5.	Член	Аднаджі Славоліуб / Adnagi Slavoliub (25.12.1965)	Союз сербів Румунії / Uniunea Sârbilor din România
6.	Член	Ампелеєв Адріан / Ampleev Andrian (25.10.1962)	Товариство росіян-липован Румунії / Comunitatea Ruşilor Lipoveni din România
7.	Член	Чокані Петронела-Міхаела / Csokany Petronela-Mihaela (22.10.1978)	Союз болгар Банату — Румунії / Uniunea Bulgara din Banat — România

8.	Член	Фурик Ярکو / Furic Iarco (18.02.1974)	Демократичний Союз словаків і чехів Румунії / Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor din România
9.	Член	Ганц Овідіу Віктор / Gaņț Ovidiu Victor (18.08.1966)	Демократичний Форум німців Румунії / Forumul Democrat al Germanilor din România
10.	Член	Гросару Анді-Габріел / Grosaru Andi-Gabriel (04.12.1976)	Асоціація італійців Румунії / Asociația Italianilor din România — RO.AS.IT.
11.	Член	Ібрам Юсейн / Ibram Iusein (06.07.1953)	Демократичний Союз турків Румунії / Uniunea Democrată Turcă din România
12.	Член	Лонгер Вікторія / Longher Victoria (15.11.1971)	Союз поляків Румунії «Дом Польські» / Uniunea Polonezilor din România «Dom Polski»
13.	Член	Петрецький Микола-Мирослав / Petrețchi Nicolae-Miroslav (16.09.1985)	Союз українців Румунії / Uniunea Ucrainenilor din România
14.	Член	Попеску Маріана-Венера / Popescu Mariana-Venera (16.08.1974)	Асоціація македонців Румунії / Asociația Macedonenilor din România
15.	Член	Стойка Богдан-Алін / Stoica Bogdan-Alin (10.04.1987)	Асоціація Ліга албанців Румунії / Asociația Liga Albanezilor din România
16.	Член	Васіле Даніел / Vasile Daniel (23.01.1974)	Партія ромів «Про-Європа» / Partida Romilor «Pro-Europa»
17.	Член	Векслер Сільвіу / Vexler Silviu (08.12.1988)	Федерація єврейських товариств Румунії / Federația Comunităților Evreiești din România

Політичне представництво етнічних меншин в Румунії реалізується також під час місцевих виборів, під час яких, зокрема, беруть участь та здобувають підтримку електорату альтернативні організації меншин, не представлені в Палаті депутатів. На останніх місцевих виборах 6 червня 2016 р. Демократичний Союз угорців Румунії (четверте місце після Соціал-демократичної, Національної ліберальної партій та Альянсу лібералів і демократів) здобув 5 мандатів голів повітових рад, 95 мандатів депутатів повітових рад, 195 мандатів прімарів (голів місцевих громад), 2 284 мандатів депутатів міських

і сільських рад; Угорська народна партія Трансильванії — 6 мандатів у повітових радах та 207 мандатів депутатів міських і сільських рад; Угорська громадянська партія — 6 місць у повітових радах, 13 мандатів голів громад і 158 місць у місцевих радах. Демократичний Форум німців Румунії — 10 місць у повітових радах, 5 мандатів голів громад і 81 мандати у місцевих радах³¹. Меншу кількість депутатських мандатів отримали ромські організації: Партія ромів «Про-Європа» — 1 голова громади та 143 місцеві депутати; партія демократичних ромів — 10 депутатів; Демократичний Альянс ромів — 4 депутати; Альянс за об'єднання ромів — 3 депутати в місцевих радах.

Демократичний Союз словаків та чехів Румунії отримав 1 мандат голови місцевої ради та 23 депутатів, а Товариство росіян-липован Румунії — 1 голову громади та 15 місцевих депутатів. Низка організацій етнічних меншин також отримали мандати на рівні місцевих рад: Союз українців Румунії (14 депутатів); Союз сербів Румунії (13 депутатів); Демократичний Союз татарів турко-мусульман Румунії (11 депутатів); Союз болгар Банату — Румунії (4 депутати); Виборчий Альянс «Союз за Кодля — Форум німців» та Культурний Союз русинів Румунії (по 3 депутати); Союз хорватів Румунії та Союз поляків Румунії «Дом Польські» (по 2 депутати)³². Таким чином, не представленими в органах місцевого самоврядування є організації італійців, греків, євреїв, вірменів, турків, албанців і македонців.

Варто зауважити, що в ряді випадків, через амбіції лідерів і групові інтереси створюються організації, опозиційні до офіційно представлених у Раді національних меншин і Палаті депутатів Румунії. На прикладі української етнічної громади відзначимо, що такою є організація Демократичного Союзу українців Румунії, яка заявила про себе в 1996 р. Відносини між Союзом українців Румунії та Демократичним Союзом українців Румунії фактично набули формату холодного протистояння³³, що відобразилося й на розмежуванні електорату української громади. Вже в 2000 р. на місцевих виборах представники цієї організації здобули 3 мандати в с. Великий Бичків, 1 ман-

дат у с. Рускова на Мараморощині та 2 мандати в с. Мушеніца Сучавського повіту³⁴. У червні 2009 р. українці Сучавського повіту з активу Демократичного Союзу українців Румунії був створений Національний Форум українців Румунії (голова Олександр Мандюк)³⁵.

Четвертою громадсько-політичною організацією українців (якщо не враховувати Культурного Союзу русинів Румунії. — М.З.) став Генеральний Союз Асоціацій гуцульського етносу Румунії, який з 1996 року також «розсіював» електоральні орієнтації представників української меншини Румунії. Наприклад, в 2000 р. на парламентських виборах Союз українців Румунії здобув 9 404 голоси, Демократичний Союз українців Румунії — 5 843 голоси, а Генеральний Союз Асоціацій гуцульського етносу Румунії — 1 225 голосів³⁶.

Зазначимо також, що в рамках Союзу українців Румунії створені та функціонують два громадські об'єднання: Союз жінок-українок Румунії (голова Ледія Співалюк) та Організація української молоді Румунії (голова Алекса Боут). У середині 2000-х років у громадському середовищі про себе заявила Асоціація українців-вчителів Румунії, яку очолив кандидат географічних наук, вчитель із с. Вишня Рівня Марамороського повіту Василе Куреляк. Асоціація місцевого розвитку «Іван Креван» (менеджер Василь Попович), яка створена в с. Кривий на Мараморощині, багато років поспіль реалізує низку проектів транскордонної співпраці з українськими партнерами. Однією з нових громадських організацій є Християнсько-культурна асоціація українців Румунії імені Тараса Шевченка, яка видає румунськомовний літературно-мистецький журнал «Mantaua lui Gogol»³⁷.

Отже, політичне представництво етнічних меншин Румунії реалізується на рівні парламенту та органів місцевого самоврядування. Найбільш успішним є досвід політичної репрезентації угорців, які мають своїх представників у Сенаті та Палаті депутатів Румунії. Вони також брали участь у формуванні окремих складів уряду Румунії. Лобюючи власні інтереси, громадсько-політичні організації угорської громади просувають,

зокрема, проект національно-територіальної автономії Секейського краю. Через низький рівень політичної культури представництво у владі ромської етнічної групи є досить ситуативним і розмежованим за окремими групами інтересів. Успішним на рівні формування органів місцевого самоврядування варто назвати німецьку меншину, чехів і словаків та росіян-липован Румунії. Українська етнічна громада Румунії з 1996 р. сегментована на рівні громадсько-політичних організацій Союзу українців Румунії та Демократичного Союзу українців Румунії. В 2000 р. до цього долучився Культурний Союз русинів Румунії, який не маючи чіткої етноідентифікованої електоральної бази, водночас представлений одним депутатом у парламенті та трьома депутатами у виборних органах місцевого самоврядування.

1. Alionescu C.-C. Parliamentary Representation of Minorities in Romania. *Southeast European Politics*. 2004. Vol. V. Nr. 1. P. 60–75. 2. Fărcaș S. Forme de participare politică a minorităților naționale în contextul Uniunii Europene. Iași: Edirura Lumen, 2008. 302 p. 3. Székely I.G. Representarea politică a minorităților naționale în România. *The political representation of national minorities in Romania. Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România // Working Papers in Romanian Minority Studies / Műhelytanulmányok a Romániai Kisebbségekről*. 2009. Nr. 20. Cluj-Napoca: Institutul pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2009. 120 p. 4. Chiriță R., Săndescu A. Analiza actelor normative privind drepturile minorităților naționale în România. *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*. Cluj-Napoca: Fundația CRDE, 2008. P. 47–126. 5. Suci O.-V. Political representation of ethnic minorities in Romania elections 2004. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*. 2005. Vol. 5. Nr. 1. P. 143–166. 6. Caluser M. Minority Participation at the Local and National Level in Romania. *Political Parties and Minority Participation*. Skopje: Friedrich Ebert Stiftung, 2008. P. 31–48; Călușer M. Reprezentarea minorităților naționale pe locurile rezervate în parlament. *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*. Cluj-Napoca: Fundația CRDE, 2008. P. 167–178. 7. Carstocea A. Ethno-business — the Manipulation of Minority Rights in Romania and Hungary. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/4fc7/eb10d2d545d0cca4922998f4479f1534bae4.pdf> 8. Kosiek T. Porewolucyjne transformacje rumuńskiej polityki wobec mniejszości narodowych. URL: https://www.researchgate.net/publication/297735020_Porewolucyjne_

transformație_rumunskiej_polityki_wobec_mniejszosci_narodowych

9. Боднараш Г. Пропорційне представництво в Румунії та перетворення партій національних меншин в електоральні політичні партії. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. На пошану професора Р.М. Постоловського. Рівне: РДГУ, 2011. Вип. 5–6. С. 277–286. **10.** Volumul II: Populația stabilă (rezidentă) — Structura etnică și confesională. Institutul Național de Statistică. Recensământul populației și al locuințelor. URL: <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/> **11.** Ibid. **12.** Ibid. **13.** Al doilea raport periodic prezentat de Guvernul României către Secretarul General al Consiliului Europei în baza Articolului 15 al Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare. P. 7. **14.** Volumul II: Populația stabilă (rezidentă) — Structura etnică și confesională. Institutul Național de Statistică. Recensământul populației și al locuințelor. URL: <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/> **15.** Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть: навч. посіб. / Упоряд. М. Лендьял. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра». 2016. С. 318–319. **16.** *Constituția României. Cameră Deputaților*. URL: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339> **17.** Ordonanță de Urgență nr. 165 din 13 octombrie 2000 pentru completarea art. 5 din Legea nr.68/1992 privind alegerea Camerei Deputaților și a Senatului. URL: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act?ida=26135 **18.** Lege nr. 373 din 24 septembrie 2004 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului. URL: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=58521 **19.** Ibid. **20.** Lege nr. 35 din 13 martie 2008 pentru alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și pentru modificarea și completarea Legii nr. 67/2004 pentru alegerea autorităților administrației publice locale, a Legii administrației publice locale nr. 215/2001 și a Legii nr. 393/2004 privind Statutul aleșilor locali. URL: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act?ida=78207 **21.** Legea nr. 208/2015 privind alegerea Senatului și a Camerei Deputaților, precum și pentru organizarea și funcționarea Autorității Electorale Permanente. P. 30–31. URL: <http://referendum2018.bec.ro/wp-content/uploads/2018/09/LEGE-Nr-208-2015.pdf> **22.** Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні: монографія / Кресіна І.О., Лойко Л.І., Стойко О.М., Явір В.А., Вітман К.М., Кіссе А.І., Асланов С.А., Грицяк Д.І., Голденштейн К.О. / за заг. ред. І.О. Кресіної. Київ: Логос, 2011. С. 107–108. **23.** Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. Parlamentul României. Senat. URL: <https://www.senat.ro/ComponentaGrupuri.aspx?Zi&GrupID=ec108697-5212-442b-830e-c289b9b6fd36> **24.** Боднараш Г. Цит. праця. С. 285. **25.** Барінов І.І., Пантин В.І. Політика по отношению к національным меньшинствам в Словакии и

Румынии на рубеже XX — XXI вв. *Человек. Сообщество. Управление*. 2016. Том 17. № 4. С. 24. **26.** Biroul Electoral Central. Proces-Verbal privind rezultatele finalele ale alegerilor pentru Camera Deputaților. URL: http://parlamentare2016.bec.ro/wp-content/uploads/2016/12/4_RF.pdf **27.** Mictat G. Experiența României în dreptul minorităților până la alegerea lui Klaus Iohannis ca președinte al românilor. *Revista Inovația Socială*. 2015. Anul 7. Nr. 2 (iunie-decembrie). P. 19. URL: <http://www.inovatiасociala.ro/wp-content/uploads/2018/03/2015-7-2-Mictat.pdf> **28.** Bleahu A., Frunzaru V. Participarea politică a romilor din România. *Romani CRISS. Centrul Romilor pentru Intervenție Socială și Studii*. URL: <http://www.romanicriss.org/PDF/participare%20politica%20romi.pdf> **29.** Ibid. **30.** Székely I.G. Op. cit. P. 16–51. **31.** Rezultate finale 5 iunie 2016. Biroul Electoral Central. Alegeri pentru Autoritățile Administrației Publice Locale 2016. URL: <http://www.2016bec.ro/rezultate-finale-10-06-2016/index.html> **32.** Ibid. **33.** Рендюк Т.Г. Українці Румунії: національно-культурне життя та взаємовідносини з владою. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. P. 115–118. **34.** Székely I.G. Op. cit. P. 52. **35.** Українська діаспора в Румунії. Буковина толерантна. URL: http://buktolerance.com.ua/?page_id=8 **36.** Székely I.G. Op. cit. P. 9, 51. **37.** Ucrainenii din România. Mihai Hafia Traista. Articole — Eseuri — Critică literară. URL: <http://mihaihafiaitraistaarticole.blogspot.com/2012/03/ucrainenii-din-romania.html>.

Zan Mykhaylo. Political representation of ethnic minorities in Romania: institutional and activity dimensions

Romania has been purposefully implementing the parliamentary representative model of ethno-national policy since 1990. It provides the provision of seats in the Parliament for ethnic minority organizations, the participation of regional political parties and ethnic minority NGOs in local elections. This model combines the principles of successful ethnic lobbying (first of all for the Hungarian community) and formatting of specific political clientele from among the leaders of public opinion, representatives of ethnic minorities in Romania.

According to electoral law of Romania, ethnic minority organizations have the right to a deputy mandate, if they have obtained a number of votes equal to at least 10 % (before 2004 — 5 %) of the average country number of valid expressed votes for the election of one deputy. The Law on Elections to the Chamber of Deputies and the Senate № 373 dated September 24, 2004 interprets the concept of «national minority» as «an ethnic group represented on the Council of National Minorities».

Ethnic minority organizations with parliamentary status consolidated their own monopoly on the representation of collective interests of ethnic communities in Romania. The number of representatives from among ethnic

minority organizations in Chamber of Deputies to the parliamentary legislation 2004–2008 has steadily increased. According to the results of the first parliamentary elections in 1990, 12 deputies of ethnic minority organizations (Roma, Armenians, Greeks, Bulgarians, Ukrainians, Serbs, Poles, Slovaks and Czechs, Russian-Lipovans, Germans, Tatars and Turks) were represented. In 1992, the representative of Italian minority, in 1996 — Jewish and Albanian, and in 2000 — Croatian, Macedonian and Rusyn ethnic communities in Romania have joined the list. Thus, in parliamentary legislations 2000–2004 and 2004–2008, 18 deputies of ethnic minority organizations in the Parliamentary group of national minorities of the Chamber of Deputies were represented.

The political representation experience of the Hungarians is the most successful. The Democratic Alliance of Hungarians in Romania have their representatives in the Senate (9 deputies) and the Chamber of Deputies (21 deputies). This organization have also participated in the formation of the Romanian government. Some political and public organizations of the Hungarian community (the Hungarian Civil Party, the Hungarian People's Party of Transylvania, the Autonomy Council of Hungarians from the Carpathian Basin, the Szekler National Council and the Hungarian National Council of Transylvania) lobbying their own interests, promote the project of Autonomous Region of the Székely Land.

Due to the low level of political culture of the Roma political representation is rather situational and delimited by separate groups of interests. In addition to the Roma Party «Pro-Europe» (represented in Parliament) at the level of local self-government, the Democratic Roma Party, the Democratic Alliance of Roma and the Roma Alliance are also represented. At the level of local self-government bodies the German ethnic minority, ethnic minority organizations of Czechs and Slovaks and Russian-Lipovans in Romania should also be called successful.

The Ukrainian ethnic community in Romania has been organized within the framework of the Union of the Ukrainians of Romania since 1990. However, since 1996 Ukrainians have been segmented at the level of two ethnic minority organizations: the Union of the Ukrainians of Romania and the Democratic Union of the Ukrainians in Romania. The Cultural Union of Ruthenians of Romania have joined this list in 2000. Not having a strict ethno-identified electoral base, the Rusyn organization is represented by one deputy in the Chamber of Deputies and three deputies in the elected bodies of local self-government in Romania.

Key words: Romania, political representation, ethnic minority, Democratic Alliance of Hungarians in Romania, Parliamentary group of national minorities, Union of the Ukrainians of Romania.

КОНЦЕПТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАЦИИ ПРИМЕНИТЕЛЬНО К «ТРАДИЦИОННЫМ» ГОСУДАРСТВАМ ЗАПАДА: ФРАНЦИЯ, США И ГЕРМАНИЯ

Анализируются основные концепты политической нации и нациестроительства, используемые в США, Германии и Франции. Прослеживается исторический путь соответствующих проектов нациестроительства, суммируются их достоинства и недостатки. На основе этого анализа представлены выводы о границах возможностей соответствующих подходов к строительству политической нации.

Ключевые слова: политическая нация, государство, мультикультурализм.

Ріаханов Ш. Н. Концепт політичної нації щодо «традиційних» держав Заходу: Франція, США і Німеччина

Аналізуються основні концепти політичної нації і націєбудування, що використовуються в США, Німеччині та Франції. Простежується історичний досвід відповідних проектів націєбудівництва, підсумовуються їхні переваги та недоліки. На основі цього аналізу зроблено висновки щодо меж можливостей відповідних підходів до розбудови політичної нації.

Ключові слова: політична нація, держава, мультикультуралізм.

Riakhanov Shyngyz. The concept of political nation with special reference to the «traditional» Western States: France, USA and Germany

The article provides an overview of the main concepts of political nation and nation-building, which are used in three leading powers of the modern West — the USA, Germany and France. By tracing the historical experience of the respective nation-building projects, the article provides for a summary of their strengths and weaknesses. Proceeding from the aforementioned analysis, some conclusions as to the boundaries of the relevant approaches toward political nation-building are duly presented herein.

Key words: political nation, State, multiculturalism.

Проведение исследований формирования политических наций на постсоветском пространстве предполагает знание и использование опыта других регионов мира. Целесообразно прежде всего обратиться к примерам тех обществ, которые в мировой этнополитической теории рассматриваются как своего рода «эталонные» и трактуются как своего рода «образцы» реализации той или иной модели построения политической нации¹. Это способствует выявлению специфики общего и особенного в плане реализации соответствующими социумами собственных проектов построения политической нации.

Начать рассмотрение данной проблематики вполне логично с Франции, так как именно это государство первым взяло на вооружение концепт «нации» (франц. *la nation*) в современный период своего существования (т. е. после 1789 г.). Однако тут стоит также отметить, что представление о политическом единстве Франции как «нации» можно выводить частично даже из эпохи Высокого Средневековья: еще в 1274 г. понятие «нации» употребляется к Франции в целом в одной из монастырских хроник аббатства Сен-Дени, а в 1318 г. в похожем контексте употребляется термин «*natione gallicus*» («галльская нация»)². Тем не менее, именно Французская революция положила конец местным и региональным политическим идентичностям, а также сокрушила вековое деление общества по сословному признаку, утвердив тем самым понятие единого гражданства и всеобщего доступа к государственным должностям, невзирая на происхождение³. Именно в этом ключе уже в 1882 г. (т. е. спустя почти столетие после начала революционных событий) Э. Ренан в своем известном докладе на конференции в университете Сорбонны «Что есть нация?» (франц. «*Qu'est-ce qu'une nation?*») отмечал, что принадлежность к нации является по своей природе «актом субъективным», т. е. личностного (точнее, межличностного) волеизъявления индивидов, а вовсе не исходит механически из факта их общего происхождения⁴. По мнению Э. Ренана, отождествление нации с «расой» как ее понимали в XIX в. (т. е. с этносом) представляет собой «весьма глубокую ошибку», поскольку при

этом происходит подмена понятий: «этнографическим или скорее языковым группам приписывают некий суверенитет, подобный тому, которым обладают действительно существующие народы»⁵.

Концепция Э. Ренана, представляющая собой последовательное оппонирование примордиалистским взглядам на сущность нации, впоследствии была взята на вооружение Французской Республикой как политическим режимом, окончательно утвердившимся во Франции по завершению революционных потрясений XIX в. Уже в начале XX в., несмотря на распространение в тогдашней Франции расиалистских и расистских концепций, набирает силу убежденность в том, что принципиально возможно ассимилировать и приобщать к французской национальной культуре как недавних иммигрантов из других европейских государств, так и население «цветных» колоний, недавно покоренных Францией на других континентах⁶. Этим было положено начало последовательному отказу от остаточных элементов романтического этнонационализма, которые были все еще присущи французскому республиканскому патриотизму в эпоху Романтизма («галльская теория» происхождения современных французов⁷. Однако окончательно современная универсалистская концепция Франции как политической нации (тем не менее, тесно связанная с культуралистской концепцией «франкофонии»⁸) утвердилась по итогам Второй мировой войны, вследствие которой любые этницистские, и тем более расиалистские, концепции французской нации оказались полностью дискредитированы ввиду тесных связей основных выразителей подобных идей с державами Оси⁹.

В настоящее время можно говорить о том, что традиционная республиканская концепция французской нации, основанная на утверждениях о важности национального суверенитета и о принципиальной открытости Франции для иммигрантов и «франкофонных» жителей бывших колоний при условии согласия последних с базовыми республиканскими ценностями, переживает очевидный кризис. Начиная с середины 1980-х

годов, на фоне нарастающих темпов иммиграции, во Франции проходит общественно-политическая дискуссия по вопросу о границах «французскости» как таковой¹⁰. Хотя как условно «левые», так и условно «правые» участники данных дебатов никоим образом не отрицают основоположный принцип светского республиканизма как основы конструирования французской политической нации¹¹, тем не менее, в основе их расхождений лежат принципиально различные трактовки этого принципа в контексте его применения при принятии / ассимиляции новых иммигрантов. В то время как французские «правые» (представляемые Национальным фронтом, а с 2018 г. — Национальным движением) делают упор на «несовместимости» культурных ценностей и стереотипов иммигрантов из стран, принадлежащих к исламской цивилизации, с секулярными ценностями и «христианским» наследием французской нации¹², «левые» силы, следующие во многом в фарватере якобинской традиции времен Революции, обосновывают важность внеэтнического и внерелигиозного измерения «французскости», в то же время зачастую делая упор на важности солидарности с населением бывших французских колоний¹³. Таким образом, несмотря на антиэтницизм, присущий основным участникам данной дискуссии, фактор исторических связей стран-источников иммиграции во Францию с французской культурой (и французским колониальным опытом) можно рассматривать как переменную, влияющую на восприятие возможности ассимиляции тех или иных этнокультурных групп французской республиканской нацией.

Как уже было указано выше, факторы языка и культурного наследия играют заметную роль в формировании и поддержании идеологии французской нации на современном этапе ее развития. Особый акцент на сохранении ведущей роли французского языка как фактора единства французской политической нации характеризует современную политику французской национальной идентичности как скорее лингво-центричную. Несмотря на то, что в современной Франции наряду с литературным французским языком продолжают сохранять

свое значение и региональные языки (эльзасский, баскский, бретонский, каталонский, корсиканский, фламандский, и окситанский¹⁴), французское государство в течение многих десятилетий последовательно маргинализировало соответствующие этноязыковые меньшинства, отрицая сам факт их существования именно как меньшинств¹⁵. По словам современного французского исследователя Р. Шнаппера, «во Франции логика гражданства исключает логику меньшинств»¹⁶, т. е. признание универсальной возможности каждого, разделяющего основные принципы французской республиканской культуры, присоединиться к французской нации исключает признание существования внутри самой нации особых групп (меньшинств)¹⁷.

Примером такого рода политики может служить следующий малоизвестный факт: вплоть до 1980 г. Франция отказывалась от ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах (принят ГА ООН в 1966 г.), поскольку, по мнению французской стороны, статья 27 данного международного договора (касающаяся гарантий прав религиозных и национальных меньшинств свободно практиковать свой язык, традиции и религиозные верования) нарушала основоположенный принцип Конституции Французской Республики (1958 г., статья 2) о недопустимости проведения различий между гражданами на основе происхождения, расы или религии¹⁸. Знаменательно также, что, согласно французскому законодательству, запрещено включать в переписи населения и прочие официальные демографические исследования пункты, затрагивающие расовую принадлежность и этническую идентичность интервьюируемых, если только последние открыто не дадут на это своего согласия (начиная с 1978 г.¹⁹). Потому можно утверждать, что французская национальная идентичность во многом построена на отрицании возможности множественных идентичностей внутри единой политической нации и на особом внимании на недопущении противопоставления этнонациональных меньшинств, с одной стороны, и французской нации, с другой.

Таким образом, случай Франции показывает, что сконструированная по итогам Французской Революции и последующих исторических процессов модель французской политической нации отличается особым акцентом на единстве (унитарности) политической культуры (и в принципе, культуры общества как такового), а также на отрицании возможности существования множественных (плюральных) идентичностей внутри «тела» нации как таковой. В то же время постулируется принципиально открытая возможность ассимиляции и иммиграции как источников пополнения национального коллектива новыми членами без каких-либо официальных предубеждений относительно их этнического происхождения (однако со скрытыми преференциями в пользу носителей французского языка из бывших колоний Франции). В этом смысле случай французской политической нации демонстрирует диалектическую взаимосвязь идеологического универсализма республиканского типа и культурного партикуляризма «франкофонного» направления.

В свою очередь американский опыт демонстрирует одновременно и сходный, и отличный пример проекта политической нации, в рамках которой открыто провозглашенный универсализм (пожалуй, еще более всеобъемлющий, нежели в случае французской республиканской нации) соседствует с то открытыми, то латентными проявлениями англосаксонского нативизма (представления о первенстве англоязычной культуры первых колонистов и их потомков над культурными традициями позднее прибывших в США групп иммигрантов²⁰), а также «белого» расизма (расового супрематизма²¹). Первоначально в основе проекта американской нации как политического сообщества лежал принцип сосуществования идеалистического тезиса о совместном «преследовании счастья» в духе идей Просвещения, с одной стороны, и столь же просвещенческий, но куда более материалистический взгляд на принципиальное неравенство рас внутри политического сообщества ранних США, что означало автоматическое исключение коренных жителей Америки (индейцев) и чернокожих рабов

из числа субъектов, могущих участвовать в жизни американской нации²².

Более того, на первом этапе политического бытия США среди их «отцов-основателей» было распространено убеждение в уникальной «предрасположенности» к политической свободе «англосаксонской расы» в сравнении даже с прочими выходцами из Западной Европы. Так, в 1776 г. в ходе обсуждения внешнего вида будущей государственной печати США будущий третий президент США Т. Джефферсон предложил поместить на ее обратной стороне изображения Хенгиста и Хорсы — легендарных вождей англосаксов, «чьими потомками мы имеем честь быть и чьи политические принципы и форму правления мы приняли на вооружение»²³. Похожим образом и Б. Франклин отстаивал несовместимость основанных на «английских» обычаях политических порядков Соединенных Штатов и «иностранных» иммигрантов из германских государств, чей наплыв, по его мнению, угрожал США «германизацией»²⁴. На протяжении XIX в. англосаксонский (а позже — протестантский) нативизм приобрел значительное влияние на восприятие и ассимиляцию (или отсутствие таковой) новых поколений иммигрантов из стран Южной и Центральной Европы, в то время как даже после завершения Гражданской войны 1861-1865 гг. представители чернокожего населения США так и не получили возможности полноценного участия в политической, экономической и культурной жизни американского общества. До 1920-х годов полностью маргинализированы были и коренные американцы, которым отказывалось в праве быть частью американской нации²⁵.

В общем же, к началу XX в. «официальная» американская идентичность носила несколько противоречивый характер, включая в себя тезис о США как о колыбели принципа свободы и опоре прав человека, но также и о США как политическом сообществе, созданном английскими колонистами-«пионерами» и ставящем перед собой цель обеспечить благоденствие их потомков²⁶. Вследствие нескольких актов Конгресса США, преследующих цель ограничения потока новых имми-

грантов по принципу этнорасовых квот²⁷, к 1910-м — 1920-м годам сформировалось представление о WhiteAnglo-Saxon-Protestants («белых протестантах англосаксонського происхождения) как одновременно ядра и элиты американського общества, а принцип расово-этнической иерархии на время приобрел фактически квази-официальный характер (не говоря уже об официальной сегрегации чернокожих в южных штатах США²⁸).

Положение поменялось начиная с 1940-х годов, когда в условиях краха легитимности расистской идеологии в контексте Второй мировой войны и участия США в войне на стороне антигитлеровской коалиции стало политически невозможно поддерживать привилегированное положение англо-американцев и потомков западных европейцев вообще. С этого момента под руководством администраций Ф.Д. Рузвельта и в особенно Г. Трумэна происходит решительный отход от предыдущего принципа англосаксонского супрематизма, на смену которому приходит тезис о США как о лидере «свободного мира» и носителе идеалов свободы для всех, невзирая на происхождение и цвет кожи. В условиях бурного экономического роста 1950-х — 1960-х годов и экспансии общества массового потребления возникла необходимость обеспечить хотя бы условное равноправие всех потребителей на национальном рынке, а также обеспечить рынок труда США новой рабочей силой, что и повлекло за собой отмену установленных в 1920-х годах этнорасовых квот на иммиграцию (так называемый акт Харта-Селлера, вступивший в силу 30 июня 1968²⁹).

Этот момент можно с символической точки зрения считать переломным в истории американской политической нации, поскольку именно с этого момента федеральное правительство официально отказалось от политики поддержания сложившегося к началу XX века этнодемографического баланса внутри населения США, выступив в поддержку принципиальной возможности массовой иммиграции, если таковая будет идти на пользу развитию национальной экономики³⁰. Вплоть до 2010-х годов никем из основных игроков политической

системы США этот тезис не будет ставиться под сомнение. Наряду с либерализацией подходов к иммиграционной политике, к концу 1960-х годов был введен официальный запрет на расовую сегрегацию в отдельных штатах США, что подорвало также и прежнюю систему расовой иерархии, проводившейся по признаку цвета кожи³¹. С этого момента можно говорить о том, что этнический и расистский компоненты конструирования исторической идентичности американской политической нации оказались полностью делегитимизированными в глазах американского общества и основных субъектов его политической системы.

Начиная с 1970-х годов можно вести речь о кардинальном переформатировании самого принципа функционирования американской политической нации, поскольку теперь во главу угла все более ставится принцип защиты прав разнообразных этнических и расовых меньшинств, и даже «позитивной дискриминации» в пользу последних. Сам принцип «разнообразия» (diversity) приобретает роль своего рода национального «символа веры» со стороны либералов и прогрессивистов, и в свою очередь становится главным жупелом для так называемых палеоконсерваторов — одной из правых фракций Республиканской партии, ставших в резкую оппозицию к политике «разнообразия» во всех ее формах³². Именно дискуссия между прогрессивистами и палеоконсерваторами (позднее радикализировавшимися в форме так называемых «альтернативных правых»³³) определила интеллектуальный климат дискуссии о будущем американской нации в 1990-х — 2000-х годах³⁴. Можно даже утверждать, что следующие диаметрально противоположным подходам по вопросам национальной идентичности и иммиграционной политики администрации Б. Обамы и Д. Трампа представляют собой практическое воплощение идейных разработок соответствующих интеллектуальных фракций. Как делающий упор на тотальной инклюзии (включении) различных этнических, расовых и культурных групп в общий проект американского общества Б. Обама, так и неонативистки настроенный противник продолжения

массовой иммиграции из стран Латинской Америки в США Д. Трамп считали и считают свой взгляд на прошлое и будущее американской нации единственно верным, что во многом является не более чем проявлением упомянутой выше принципиальной двойственности лежащей в основе американской национальной идентичности идеологии Просвещения.

Подытоживая, можно сделать вывод, что идеология американской политической нации в ее историческом разрезе демонстрирует постепенный переход от смешения просвещенческого универсализма с «белым» расизмом и англосаксонским нативизмом к нынешней комбинации этого же универсализма с принципом «разнообразия» и защиты прав меньшинств от посягательств (ранее господствовавшего) большинства. В рамках обеих комбинаций происходит попытка совмещения всеобъемлющих принципов прав человека и демократического суверенитета с ограничивающими их действенность более специфическими принципами, в обоих случаях вращающихся вокруг концепта расы, но трактующих его совершенно противоположным образом. Поэтому нынешний кризис американской национальной идентичности вовсе не является чем-то уникальным: скорее, он естественным образом заложен в саму ее парадигму. В любом случае, проект американской политической нации просто обречен на попытки найти баланс между универсализмом прав человека и его реализацией в условиях многорасового (и уже практически двуязычного) общества современных США.

Наконец, специфика германской политической нации на сегодняшнем этапе ее развития состоит в том, что это государство пережило достаточно болезненный исторический перелом, связанный с дискредитацией ранее безраздельно господствовавшей парадигмы этнической нации (*das Volk*), заложенной в свое время усилиями немецких романтиков и близких к ним мыслителей, преимущественно на основании прусской модели государственности, в конце XVIII—первой половине XIX ст. Так как для этого проекта нацистроительства с самого начала был присущ определенный шовинизм (относительно

французов см. соответствующие резко отрицательные высказывания И. Г. Фихте о «новолатинских народах» в «Речах к немецкой нации»³⁵; касательно славян — замечания Ф. Энгельса о «неисторических народах»³⁶), можно в некоторой степени согласиться с теми, кто рассматривает немецкий романтический национализм того времени как непосредственную основу будущей национал-социалистической идеологии «Третьего рейха»³⁷.

Потому понятно, что после 1945 г., в условиях дискредитации немецкого этнического национализма³⁸, возник вопрос о переформатировании самой парадигмы немецкой нации как таковой, чему также содействовала и необходимость привлечения иностранных рабочих (прежде всего, из Югославии и Турции) для обеспечения динамичного экономического роста послевоенной Западной Германии. Этим и объясняется постепенный, очевидный примерно со второй половины 1970-х годов переход, сперва в Западной Германии, а позже — и в объединенной Германии, к мультикультуралистской политике, ставящей во главу угла понятие интеграции новоприбывших в немецкое общество³⁹. К тому же, исторический шок ответственности немецкого общества за приход к власти национал-социалистов и последовавшую за этим разрушительную войну (включая ужасы Холокоста) подтолкнул новое поколение западных немцев («поколение 1968 года»⁴⁰) радикальным образом переосмыслить и во многом осудить немецкое прошлое, что и привело к формированию так называемой «антифашистской» культуры среди немецкой городской образованной элиты, решительным образом настроенной против всякого этницизма и партикуляризма в конструировании национального образа Германии⁴¹. Соединение этих двух тенденций и привело к исторически запоздалому формированию проекта мультикультурной политической нации современной Германии, находящейся в резком противоречии с первым, чисто этническим (и этницистским) проектом единой германской нации эпохи XIX—первой половины XX вв.

Вплоть до иммиграционного кризиса 2015 г., во многом обнажившего внутренние противоречия немецкого мультикультурализма и положившего начало достаточно насыщенной дискуссии вокруг его последствий⁴², можно говорить о безраздельном господстве идеологии интеграции различных этнических сообществ в рамках немецкой политической нации. В то время как понятие «мультикультурализм» порой получало отрицательные оценки (в том числе и от самой А. Меркель во второй половине 2000-х годов)⁴³, необходимость последовательной интеграции иммигрантов, равно как и поддержания иммиграции новой рабочей силы на достаточно высоком уровне, зачастую обосновывалась прагматически, с точки зрения необходимости повышения конкурентоспособности экономики Германии в условиях старения самого немецкого населения⁴⁴. Наряду с этим в образованных слоях немецкого общества полного господства достигла идеология «радикально-универсалистского», по определению Р. Лёффлера, мультикультурализма, предполагающая абсолютизацию культурного плюрализма и отрицание «особого положения» (*exclusive Stellung*) фактора этничности как маркера политической идентичности⁴⁵. Такого рода «наивный» мультикультурализм, вместе с призывами рассматривать Германию как «нацию иммигрантов», во многом определял политический климат страны на протяжении 2000-х годов. Однако в то же время начинаются дебаты о статусе исторической немецкой культуры как «ведущей культуры» (*Leitkultur*) немецкой политической нации, что можно считать признаком активизации анти-мультикультуралистских и анти-интеграционистских настроений внутри немецкого общества⁴⁶.

Данная дискуссия привела к образованию трех основных лагерей в немецком обществе и политикуме: 1) сторонников немецкой национальной культуры в ее традиционном осмыслении как «ведущей» в современной Германии; 2) адептов «конституционно-патриотического консенсуса» (*einesverfassungspatriotisch-grundwertorientierten Konsenses*), высказывавшихся в пользу примата «общих ценностей», исходящих из

духа Конституции 1949 г. как основы национального единства; и 3) радикальных оппонентов концепта «ведущей культуры», отрицающих сам фокус на общности культурных ценностей и стереотипов как «нацистский»⁴⁷. В настоящее время официально признанной немецким государством является скорее вторая из вышеописанных позиций, что во многом связано с устоявшимся в современной Германии культом Конституции 1949 г. как основы общественно-политического строя⁴⁸. Однако начавшееся в 2015 г. размывание политического консенсуса привело к активизации как первого, так и третьего из вышеупомянутых лагерей, чьи позиции, соответственно, представлены в партийно-политических программах «Альтернативы для Германии» и «Зеленых»⁴⁹. Поэтому можно скорее сделать вывод, что поиски устойчивой идентичности новой немецкой политической нации, избавленной от этнического партикуляризма и при этом исходящей из определенного общего взгляда на собственную культурную матрицу, на данный момент не увенчались успехом.

Таким образом, сделанный в этой статье обзор основных парадигм политической нации, взятых на вооружение тремя ведущими государствами современного Запада, позволяет сделать ряд выводов относительно пределов эффективности соответствующих проектов. Во-первых, во всех трех моделях построения политической нации наблюдается периодическое (и все более глубокое) обострение противоречия между стремлением к единству (унификации) национальной культуры путем включения новых групп и сообществ в состав нации, с одной стороны, и необходимостью принимать во внимание (или отвергать) факт наличия внутри соответствующей нации вышеупомянутых сообществ, которые вполне могут отклоняться от магистральной линии той этнической культуры, которая в конечном счете лежит в основании изначального проекта построения политической нации.

В этом плане Франция и США представляют две диаметрально противоположности, поскольку французский проект нациестроительства предполагает тотальную культурную уни-

фикацию разнородных элементов без акцентирования внимания на факте данной разнородности, в то время как американский проект политической нации исторически балансировал между крайностями «белого» расизма и англосаксонского культурного супрематизма, с одной стороны, и восхвалением иммиграции как формы культурного «обогащения» и реализации практик «позитивной дискриминации», с другой. Германия же, со своей стороны, представляет собой некую среднюю линию между двумя описанными выше проектами, что, однако, вовсе не означает, что современная модель немецкой политической нации представляет собой некую «золотую середину». Скорее следует вести речь о незрелости и неопределенности немецкого проекта политической нации, в рамках которого вроде как достигнутый консенсус по вопросам иммиграции и интеграции оказался под ударом в условиях беспрецедентного наплыва экономических иммигрантов и искателей убежища (*Asylbewerber*) в 2010-х годах. По этой причине все три проекта построения и развития политической нации в условиях кризиса национальной идентичности тех, кого традиционно считали «американцами», «французами» и «немцами» как таковыми, ставит под вопрос совместимость принципов политической нации и единства политической культуры общества в стремительно глобализирующемся мире наших дней.

1. Зайка К. В. Модели национальной интеграции в Германии, Франции, Великобритании, США и Канаде в послевоенный период в условиях возрастающих иммиграционных потоков. *Сравнительная политика*. 2017. Т. 5. № 3 (17). С. 109-127. 2. Этнос и «нации» в Западной Европе в Средние века и раннее Новое время / отв. ред. Н. А. Хачатурян. Санкт-Петербург: Алетейя, 2015. С. 17. 3. Keitner C. J. Paradoxes of nationalism: The French Revolution and its meaning for contemporary nation building. Albany: State University of New York Press, 2007. P. 99; Bell D. A. The cult of the nation in France: inventing nationalism, 1680-1800. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003. P. 50-78. 4. Renan E. Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne, le 11 mars 1882. URL :https://web.archive.org/web/20080216031848/http://ourworld.compuserve.com/homepages/bib_lisieux/nation01.htm 5. Ibid. 6. Camiscioli E. Reproducing the French race: immigration, intimacy, and embodiment in the early twentieth

century. Durham and London: Duke University Press, 2009. P. 11. **7.** Ibid. P. 75-99. **8.** Gildea R. France since 1945. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 274. **9.** Ibid. P. 67,175. **10.** Feldblum M. Reconstructing citizenship: the politics of nationality reform and immigration in contemporary France. Albany: State University of New York Press, 1999. 227 p. **11.** Ibid. **12.** Bleich E. Race policy in France. URL: <https://www.brookings.edu/articles/race-policy-in-france>; Новоженова И. С. Франция: Национальный фронт и проблемы иммиграции. *Актуальные проблемы Европы* / ИНИОН РАН. 2004. № 2: Правый радикализм в современной Европе. С. 99-112. **13.** Малиновська Н. Франкофонія як інтеграційний процес зовнішньої політики Франції (на прикладі африканських країн). *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2017. № 1. С. 25. **14.** Oakes L. Language and national identity: comparing France and Sweden. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001. P. 89. **15.** Ibid. P. 95. **16.** Schnapper D. La communauté des citoyens : sur l'idée moderne de nation. Paris: Gallimard, 1994. P. 189. **17.** Ле Коадик Р. Во Франції нет меньшинств. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00872699/document>. **18.** Simon P. The choice of ignorance: the debate on ethnic and racial statistics in France. *French Politics, Culture & Society*. 2008. No 26(1). P. 11. **19.** Ibid. P. 7. **20.** Шимчишин М. М. Модернізм, нативізм і творення американської ідентичності початку ХХ століття. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського*. Серія «Філологічні науки. Літературознавство». 2015. № 1 (15). С. 245. **21.** Horsman R. Race and Manifest Destiny: The origins of American racial Anglo-Saxonism. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981. 380 p. **22.** Шимчишин М.М. Цит. праця. С. 245-248. **23.** Horsman R. Op.labor. P. 22. **24.** Cafferty P. S. J., Chiswick B. R., Greeley A. M., Sullivan T. A. The dilemma of American immigration: beyond the golden door. New Brunswick and London: Transaction Books, 1984. 214 p. **25.** Horsman R. Op.labor. P. 189-207. **26.** Kaufmann E. The rise and fall of Anglo-America. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. P. 11-36. **27.** Cafferty P. S. J., Chiswick B. R., Greeley A. M., Sullivan T.A. Op. labor. P. 44-55. **28.** Tischauer L. V. Jim Crow laws. Santa Barbara, Denver and Oxford: Greenwood, 2012. P. 35-106. **29.** Hart-Celler legacies. URL: <https://history.house.gov/Exhibitions-and-Publications/APA/Historical-Essays/Growing-Diversity/Hart-Celler>. **30.** Ibid. **31.** Tischauer L. V. Op.labor. P. 107-128. **32.** Rosenberg P. From the «old right» to the alt-right: how the conservative ideology of FDR's day fueled the rise of Trump. URL: <https://www.salon.com/2016/10/08/from-the-old-right-to-the-alt-right-how-the-conservative-ideology-of-fdrs-day-fueled-the-rise-of-trump>. **33.** Ibid. **34.** Brown T. C., Mason J. Immigration trends and immigration debate. URL: <https://bipartisanpolicy.org/wp-content/uploads/2017/08/BPC-Immigration-Trends-and-the-Immigration-Debate.pdf>. **35.** Фихте И. Г. Речи к немецкой

нации / пер. с немецкого А. А. Иваненко. Санкт-Петербург: Наука, 2009. С. 138-141. **36.** Химка І.-П. Вступ до «Енгельса та «неісторичних» народів» Романа Роздольського. URL: <https://commons.com.ua/uk/rosdolsky-engels-problem-volker>. **37.** Viereck P. *Metapolitics: from Wagner and the German Romantics to Hitler*. 2nd edition. London and New York: Routledge, 2017. 620 p.; Bialas W. *Politischer Humanismus und «verspätete Nation»: Helmuth Plessners Auseinandersetzung mit Deutschland und dem Nationalsozialismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. 295 s. **38.** Ibid. **39.** Малахов В. Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций. Москва: Новое литературное обозрение; Институт философии РАН, 2014. С. 115. **40.** Klimke M., Scharloth J. 1968. *Handbuch zur Kultur- und Mediengeschichte der Studentenbewegung*. Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 2007. S. 1-11. **41.** Ibid. S. 37-49. **42.** Sola A. The 2015 refugee crisis in Germany: concerns about immigration and populism. SOEP. The German Socio-Economic Panel study at DIW Berlin, 966/2018. 34 p. URL: https://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.583437.de/diw_sp0966.pdf. **43.** Меркель: мультикультуралізм у Німеччині не вдався. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2193007.html>. **44.** Foundation for Economic Education. The German economic miracle depended on immigrants. URL: <https://fee.org/articles/the-german-economic-miracle-depended-on-immigrants>. **45.** Löffler B. *Integration in Deutschland: Zwischen Assimilation und Multikulturalismus*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2011. S. 219. **46.** Ibid. S. 294. **47.** Ibid. **48.** Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. Умови громадянства: збірник ст. / під ред. Вартаван Стінбергена. Київ: Український Центр духовної культури, 2005. С. 49-51. **49.** Alternative for Germany. Manifesto for Germany. The political programme of the Alternative for Germany. URL: https://www.afd.de/wp-content/uploads/sites/111/2017/04/2017-04-12_afd-grundsatzprogramm-englisch_web.pdf; Deutsche Welle. Germany's Green party outlines 'talent card' immigration plan. URL: <https://www.dw.com/en/germanys-green-party-outlines-talent-card-immigration-plan/a-38297650>.

Riakhanov Shyngys. The concept of «political nation» with special reference to the «traditional» Western States: France, USA and Germany

This article analyzes models of political nations building, identifies similarities and differences in countries, which are regarded as a «reference» in the world ethnopolitical science — in France, the USA and Germany.

The French experience shows that the model of the French political nation, based on the results of the French Revolution and subsequent historical processes, has a special focus on the unitarity of political culture, as well as on

the denial of the possibility of the existence of plural identities within the «body» of the nation as such.

The ideology of the American political nation in its historical context demonstrates a gradual transition from «white» racism to the protection of the rights of ethnic and racial minorities, and even «positive discrimination» in favour of the latter. The project of the American political nation has to find a balance between the universalism of human rights and its implementation in the conditions of a multiracial (and already almost bilingual) society of the modern United States.

Historically, the German model of nation-building has undergone many changes: from the Prussian paradigm of the ethnic nation (das Volk) to multiculturalism. At present, followers of a «constitutional-patriotic consensus» dominate German society and politics, favouring the priority of «shared values» as the basis of national unity.

In this regard, France and the United States represent two diametrical opposites, since the French project of nation-building implies a total cultural unification of heterogeneous elements, while the American project of a political nation historically balanced between the extremes of «white» racism, on the one hand, and the praise of immigration as a form of cultural «enrichment» on the other. Germany, for its part, is a kind of middle line between the two projects described above. However, the recent immigration crisis questions the effectiveness of the German model of multiculturalism.

The author concludes that all three projects of building and developing a political nation in a crisis of national identity of those who were traditionally considered «Americans», «French» and «Germans» as such, question the compatibility of the principles of political nation and unity of the political culture of society in the present-day globalizing world.

Key words: political nation, State, multiculturalism.

УДК 323.21

АБДАРАХМАН АЛБРНІ

ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Проаналізовано сутнісні характеристики перебігу сучасних конфліктів їх врегулювання та вирішення. Визначено, що конфлікти це особливий тип соціальної взаємодії, що характеризується протилежністю цілей, інтересів

© АЛБРНІ Абдарахман — аспірант кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка

і цінностей соціальних суб'єктів, властивий будь-якому суспільству. Доведено, що неминучість конфліктів у життєдіяльності суспільства обумовлена об'єктивною суперечливістю всіх сфер суспільних відносин й викликає актуальну потребу в подальшій розробці методів управління конфліктом, які призведуть до його врегулювання.

Визначено, що розуміння причин, структури і динаміки політичних конфліктів, освоєння демократичних механізмів їх врегулювання дають можливість зменшити деструктивний вплив конфліктів на соціальні процеси, дозволяють використовувати інноваційно-коригувальну функцію конфлікту з метою самовдосконалення суспільства. На основі аналізу соціальної дійсності автор націлює на перехід від ідеї придушення конфлікту до вироблення принципів та методів їх врегулювання.

Конфлікт розглядається не тільки з позицій визначення причин його виникнення, морально-етичних норм його функціонування і обґрунтування необхідності його розв'язання, а й з позицій визначення змістовних підстав його розвитку, методів і засобів управління ним.

Ключові слова: конфлікти, політичні конфлікти, політика, парламент, парламентський конфлікт, теорія конфлікту.

Albrini Abdarahman. Political conflicts: theoretical aspects

The article concerns that the settlement and resolution of conflicts is impossible without understanding of their essential characteristics. Accordingly, there is a need for complex analysis of content, structure and dynamics of political conflicts in modern Ukrainian society. Conflict, as a special type of social interaction, characterized by the opposite of goals, interests and values of social actors inherent in any society. The inevitability of conflicts in society life, due to objective contradictions of all spheres of public relations, caused the actual need to further develop the methods of managing the conflict, which will lead to its settlement. The theory of conflict, developing throughout history within the framework of political science, in our century has received its fundamental justification and design.

The conflict was considered not only in the position of determining the reasons of its origin, the moral and ethical norms of its functioning and substantiation of the necessity of its solution, but also from the position of definition of substantive grounds of its development, methods and means Management.

Key words: conflicts, political conflicts, politics, Parliament, parliamentary conflict, conflict theory.

Особлива роль конфлікту в житті суспільства й відповідна значимість його вивчення, створили об'єктивні передумови для виникнення самостійної галузі наукового знання на стику філософії, соціології, політології, психології, що отримала

назву конфліктології. Саме вона покликана пізнати закономірності виникнення, розвитку та врегулювання конфліктів, шукати шляхи максимального зниження їх негативних наслідків. Виходячи ж з актуальності політичних конфліктів в життєдіяльності світової спільноти, особливе місце в цій галузі наукового знання займає політична конфліктологія.

Зіткнення, війни, породжені релігійними, ідеологічними, етнічними, політичними та іншими розбіжностями, спалахували на всьому протязі історичного розвитку між, класами, державами і їх об'єднаннями.

Конфлікт, як особливий тип соціальної взаємодії, що характеризується протилежністю цілей, інтересів і цінностей соціальних суб'єктів, властивий будь-якому суспільству. Історичний розвиток відбувається через безперервний процес виникнення й вирішення протиріч і конфліктів.

Звертаючи увагу на ретроспективу, можна відзначити, що політичні конфлікти, можуть бути забарвленні не лише політичними проблемами. Конфлікти, найчастіше релігійній чи економічній, зазвичай носять політичний характер, а виходячи з даного положення, вирішення таких конфліктів відбувається на основі політичного курсу держави¹.

Це особливо характерно для сучасного етапу суспільного розвитку, коли світ вступив в епоху глобальної нестабільності, що супроводжується зміною співвідношення сил і зіткненням інтересів акторів як на міжнародному, так і національному рівнях.

Значимість теми дослідження стосовно українського суспільства визначається його системною трансформацією, що обумовило високий динамізм та конфліктогенність соціально-політичних процесів, що відбуваються на території країни. Зміна політичного режиму, перерозподіл власності, злам старої і формування нової системи соціальної стратифікації, зміна розстановки соціальних й політичних сил — все це породило безліч політичних конфліктів². Сама життєздатність українського суспільства під натиском конфліктів зазнала серйозного випробування.

Політичні перетворення в українському суспільстві ускладнюються суперечливим впливом глобалізаційних викликів. Глобалізація, з одного боку, динамізує всі суспільні процеси, а з іншого - поглиблює існуючі диспропорції соціально-економічного розвитку³. Взаємодія внутрішніх і зовнішніх викликів, посилення конфліктних взаємодій у всіх сферах суспільного життя визначили багатосторонню природу соціально-політичних конфліктів в українському суспільстві. Різноманітні конфлікти стимулюють і посилюють один одного, що викликає додатковий ефект синергетичної властивості.

Найбільший внесок в теорію політичного конфлікту зробили Аристотель, М. Вебер, Д. Віко, Т. Гоббс, К. Дарендорф, М. Макіавеллі, К. Маркс, А. Токвіль.

В Україні специфіку конфліктів у політичній сфері вивчають: К.А. Ващенко, Ф.М. Кирилюка, В.А. Корнієнко, Д.С. Лікарчук, Д.Н. Мацкевич, М. Росенко, Н. Пророчуа.

Незавершеність процесів системної трансформації українського суспільства, глибина і стійкість соціальних та політичних протиріч свідчать про те, що ще тривалий час вивчення політичних конфліктів залишатиметься актуальною темою як з теоретичної, так і з практичної точок зору⁴.

Нерозуміння або ігнорування владними структурами проблем, стримування їх в латентному, неінституціональному стані загрожує, як показав недавній радянський досвід, вибухонебезпечними формами «прориву» конфліктів⁵. У свою чергу, розуміння причин, структури і динаміки політичних конфліктів, освоєння демократичних механізмів їх врегулювання дають можливість зменшити деструктивний вплив конфліктів на соціальні процеси, дозволяють використовувати інноваційно-коригувальну функцію конфлікту з метою самовдосконалення суспільства.

Вивчення соціальної дійсності на основі конфліктологічної парадигми дозволяє розкрити причини виникнення, закономірності розвитку і функціонування політичних конфліктів, націлює на перехід від ідеї придушення конфлікту до вироблення принципів та методів їх ефективного врегулювання,

допомагає уникнути попаданню в чергову утопію «безконфліктного» єдності й згоди.

Складність процесів системної трансформації, поляризація соціальної структури і низький рівень довіри громадян до політичних інститутів стимулюють збереження більш високого ступеню конфліктогенності українського суспільства в порівнянні з державами з усталеними політичними і соціально-економічними системами. Протягом останніх десятиліть суспільного розвитку з усією очевидністю висвітили необхідність наукового осмислення та розробки принципів і механізмів врегулювання конфліктів з урахуванням української специфіки.

Врегулювання та вирішення конфліктів неможливо без розуміння їх сутнісних характеристик. Відповідно існує потреба в комплексному аналізі змісту, структури і динаміки політичних конфліктів в сучасному українському суспільстві.

Слід відзначити, особливий різновид політичних конфліктів — конфлікти між центральними, регіональними та місцевими органами державного управління. В основі таких конфліктів лежить неспівпадіння специфічних інтересів населення окремих територій. Територіальна та фізична рівнобіжність поглядів органів управління стимулює протиріччя в підходах до реалізації рішень як загальнодержавного масштабу, так і місцевого значення⁶.

Прийдешні покоління будуть розглядати ХХ с. як найбільш войовничий та жорстокий. Вперше конфлікти в крайній формі свого прояву (збройні) охопили практично всю нашу планету, використовуючи при цьому, всі наявні ресурси. Війна перестала бути заняттям обмеженого числа професіоналів й перетворилася в колосальне підприємство, що залучає все населення конфліктуючих сторін⁷.

Як ми вже відзначали, особливе становище в класифікаційному ряді конфліктів займає політичний конфлікт. Сфера політики - це область не тільки постійної, а й підвищеної конфліктності в порівнянні з іншими сферами суспільного життя⁸. Її джерело криється в самій природі політичних відносин як відносин влади, заснованих на пануванні одних і підпорядкуванні інших, на пере-

важання одних людей і їхніх інтересів над іншими, що загрожує зіткненнями та протиборством. Саме політична сфера життєдіяльності суспільства дала історії переважну кількість конфліктів й застосування в ході них збройного насильства.

Сучасне ослаблення глобального політичного протистояння в світі, поглиблення інтернаціоналізації господарсько-економічних і культурних зв'язків держав, що відбуваються на тлі стрімкого науково-технічного прогресу, стали реальними тенденціями світового розвитку⁹.

Однак і сьогодні розв'язання суперечностей політичного процесу спирається не тільки на цивілізовані засоби — норми міжнародного права, демократичні принципи управління державами та міжнародними справами. Як і раніше, істотне місце в цьому процесі займають найбільш гострі конфронтаційні методи, в тому числі і з використанням збройного насильства. Більш того, кількість збройних конфліктів отримало тенденцію до збільшення: в порівнянні з минулим сторіччям. Різке зростання числа та масштабів локальних і регіональних політичних збройних конфліктів не виключає можливості переростання їх при певних умовах в новий різновид конфлікту.

Серйозну загрозу світу представляє загострення проявів сепаратизму, релігійного фанатизму і фундаменталізму, екстремізму і тероризму в різних регіонах світу, в тому числі поблизу українських кордонів¹⁰. Сучасний стан соціально-політичних відносин в Україні, можна охарактеризувати як «зону лиха» з комплексним характером пережитої кризи, яка виникла під впливом внутрішніх і зовнішньополітичних чинників¹¹.

Варто відмітити, що різко зросла кількість, розширилися масштаби, посилилася інтенсивність як внутрішніх, так і міжнародних політичних конфліктів, які найчастіше функціонують із застосуванням збройного насильства. Поряд з цим, постійні суспільні зміни об'єктивно ініціюють зміни в характері зародження і розвитку політичної конфронтації, еволюцію застосовуваних в ході неї методів і засобів. Звідси, зростає необхідність наукового осмислення, уточнення і оцінки змістовних аспектів політичного конфлікту, нових

внутрішньополітичних і геополітичних факторів, що ініціюють зміну місця і ролі політичного конфлікту в сучасному історичному процесі.

Реальні політичні конфлікти, в тому числі і збройні, що проходять як всередині України, так і за її межами, актуально переосмислити й оцінити по новому існуючі загрози. Більш того, потрібне постійне уточнення і прогнозування небезпек та загроз виникнення збройної політичної конфронтації. Це, в свою чергу, практично неможливо без:

— постійного уточнення методологічних основ теорії політичних конфліктів;

— науково-теоретичної розробки проблем управління конфліктами;

— прогнозування їх виникнення, функціонування та можливих наслідків¹².

Вирішення цих завдань вимагає глибокого теоретичного знання, проникнення в розуміння сутності політичного конфлікту, особливостей сучасного суспільного процесу.

Неминучість конфліктів в життєдіяльності суспільства, обумовлена об'єктивною суперечливістю всіх сфер суспільних відносин, викликала актуальну потребу в подальшій розробці методів управління конфліктом, що призведуть до його врегулювання.

Теоретичне обґрунтування методик управління конфліктом здатне надати практичну допомогу політикам в пошуку ефективних неозброєних засобів врегулювання політичних конфліктів будь-якого рівня, що знижують рівень руйнуючих наслідків конфліктних відносин¹³. Актуальність цього положення постійно зростає у зв'язку з тим, що спостерігається тенденція зміни характеру протікання політичної конфронтації, особливо із застосуванням збройного насильства.

Поряд з розробкою найбільш ефективних методів врегулювання конфліктів актуальним залишається вирішення проблеми їх запобігання - недопущення переростання в стадію практичних дій, що найбільшою мірою дестабілізує суспільство¹⁴. Зростаюча актуальність цього вимагає, в свою чергу, постійно-

го аналізу поточних суспільних змін, що ініціюють соціально-політичну конфронтацію.

З вище відзначеного, ми розуміємо, що дослідження загальнотеоретичних й прикладних проблем політичного конфлікту в сучасних умовах стає необхідним як в теоретичному, так і практичному плані. Відповідно до цього, кожній людині, необхідне знання науково обґрунтованих оцінок ролі політичних конфліктів в сучасних умовах, визначенні місця збройних сил та запобіганні, функціонуванні та врегулюванні конфліктів. Разом з тим, вітчизняна конфліктологія (в тому числі і військова) знаходиться ще в стадії свого становлення, що особливо актуалізує необхідність подальшої розробки теоретичних проблем політичних конфліктів. Це, в свою чергу, буде сприяти якнайшвидшому створенню вітчизняної конфліктологічної школи.

У той же час необхідно відзначити, що теоретичне дослідження політичного конфлікту, аж до нинішнього століття, проводилося головним чином на основі аналізу проблем застосування насильства, перш за все військового.

Розглядалися окремі види і форми насильства (особливо війна), закономірності та особливості їх зародження і функціонування у взаємозв'язку з конкретними соціально-історичними умовами. Як така політична конфліктологія з'явилася вже після закінчення другої світової війни і, пройшовши нелегкий шлях свого становлення, зайняла одне з провідних місць серед політичних наук і наукових знань сучасності¹⁵.

Вперше термін «концепція конфлікту» в наукову літературу введений Г. Зіммеlem, який розглядав конфлікт як одну з форм соціалізації, вважаючи його психологічно обумовленим явищем¹⁶.

Проблеми політичного конфлікту при вирішенні нагальних завдань сучасного мінливого і суперечливого історичного процесу стали одними з головних, які зачіпають корінні інтереси всіх країн і народів, всієї світової цивілізації. Вплив цієї проблеми (в ряду інших глобальних проблем сучасності) на життя всієї світової спільноти постійно зростає. Це зростання обумовлене, перш за все, переважним використанням збройного

насильства при вирішенні об'єктивно виникаючих протиріч соціально-політичного життя і постійно зростаючої міццю засобів збройної боротьби, що веде до непоправних і численних жертв і руйнувань¹⁷. У той же час стрімко змінюються умови суспільного життя, що закономірно викликають зміни в характері зародження і функціонування конфлікту, методах та засобах його ведення і врегулювання.

В силу цих об'єктивних обставин нинішнього етапу розвитку історичного процесу важливо зосередити зусилля, з одного боку, на дослідженні еволюції характеру функціонування політичного процесу як невід'ємного елементу суспільного життя, а з іншого - на виробленні конкретних практичних напрямів і методів щодо запобігання та врегулювання конфлікту.

Виходячи з такого розмаїття політичних конфліктів і їх компонентів, можна зробити висновок, що кожен конфлікт своєрідний і неповторний, тому неможливо знайти один єдиний спосіб по врегулюванню всіх конфліктів взагалі. Однак пошук технологій регулювання політичних конфліктів спирається на рішення ряду універсальних завдань:

— перешкодити виникненню конфлікту, попередити його зростання на ранніх стадіях ескалації політичних конфліктів;

— вивести всі приховані, латентні конфлікти у відкриту форму з метою уникнути раптового розвитку неконтрольованих процесів;

— мінімізувати ступінь соціального збудження, що викликається політичним конфліктом, не допустити його поширення на інші сфери суспільства;

— врахувати численні внутрішні та зовнішні чинники: ступінь відкритості політичної системи, рівень згуртованості конфліктуючих груп, їх силу, характер залученості населення в конфлікт, емоційні аспекти поведінки лідерів і їх прихильників, а також культурно-історичні, соціально-економічні, етно-національні та інші особливості суспільства¹⁸.

Отже, аналіз історичної рефлексії соціального конфлікту показав, що цей феномен суспільного життя став проблемним як з точки зору практичного подолання, так і з позиції його

теоретико-методологічного обґрунтування буквально з моменту його усвідомлення людиною. Практично всі видатні вчені та мислителі, що працювали в області рефлексії політичного розвитку, в тій чи іншій мірі торкалися питань, пов'язаних з суперечливістю суспільного розвитку, конфліктними відносинами і пов'язаним з ними насильством.

Теорія конфлікту, розвиваючись протягом всієї історії в рамках політичної науки, в нашому столітті отримала своє фундаментальне обґрунтування і оформлення.

Конфлікт став розглядатися не тільки з позицій визначення причин його виникнення, морально-етичних норм його функціонування і обґрунтування необхідності його розв'язання, а й з позицій визначення змістовних підстав його розвитку, методів і засобів управління ним.

Особливо значимою в ХХ ст. стала теорія політичного конфлікту, проблема функціонування і дозволу якої стала найбільш актуальною, придбала ранг загальнолюдської та глобальної. Дослідники політичного конфлікту в якості обґрунтування його зародження й функціонування висувають безліч точок зору, вибір яких багато в чому залежить від соціально-політичної ситуації, ступеня і співвідношення розвитку сфер життєдіяльності суспільства, ідеології. Разом з тим, все більше і більше конфліктологи сучасності схиляються до думки, що причини конфлікту полікаузальні, вимагають всебічного обліку всіх аспектів життєдіяльності людства і залежать від конкретних обставин, що склалися: об'єктивного і суб'єктивного спрямування.

1. Лікарчук Д.С. Особливості конфлікту в політичній сфері. Гілея. Київ.: ПП Видавництво «Гілея», Вип.83. С. 356. 2. Гордієнко М.Г. Політичний конфлікт як засіб існування соціуму. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 41. (підсерія «Курасівські читання»). С. 8. 3. Там само. С. 11. 4. Литвин В. Сучасна Україна у дзеркалі суспільно-політичних конфліктів. *Урядовий кур'єр*. 23.11.2002. URL: http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/LIBRARY/vistupi/litvin/uradk_02_11_23.html. 5. Там само. 6. Лікарчук Д.С. Класифікація політичних конфліктів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2014. Вип. Спец. вип.

С. 389. 7. Росенко М. Політичні конфлікти в Україні. *Віче*. 2009. № 16. <http://www.viche.info/journal/1596/>. 8. Гордієнко М.Г. Цит. праця. С. 11. 9. Литвин В. Цит. праця. 10. Росенко М. Цит. праця. 11. Лікарчук Д.С. Класифікація політичних конфліктів. С. 390. 12. Литвин В. Цит. праця. 13. Там само. 14. Рікер П. Навколо політики. Київ: Дух і літера, 1995. С. 62. 15. Росенко М. Цит. праця. 16. Лікарчук Д.С. Класифікація політичних конфліктів. С. 388. 17. Росенко М. Цит. праця. 18. Литвин В. Цит. праця.

Abbrini Abdarahman. Political conflicts: theoretical aspects

The article concerns that the settlement and resolution of conflicts is impossible without understanding of their essential characteristics. Accordingly, there is a need for complex analysis of content, structure and dynamics of political conflicts in modern Ukrainian society. Conflict, as a special type of social interaction, characterized by the opposite of goals, interests and values of social actors inherent in any society. The inevitability of conflicts in society life, due to objective contradictions of all spheres of public relations, caused the actual need to further develop the methods of managing the conflict, which will lead to its settlement. The theory of conflict, developing throughout history within the framework of political science, in our century has received its fundamental justification and design.

The conflict was considered not only in the position of determining the reasons of its origin, the moral and ethical norms of its functioning and substantiation of the necessity of its solution, but also from the position of definition of substantive grounds of its development, methods and means Management.

The complexity of the processes of system transformation, the polarization of the social structure and the low level of trust of citizens in political institutions stimulate the preservation of a higher degree of conflictogenity of Ukrainian society compared with states with established political and socio-economic systems.

Especially significant in the XX century. Became the theory of political conflict, the problem of functioning and resolution which became the most relevant, has become rank of universal and global. Researchers of the political conflict as the basis for its origin and functioning put forward many points of view, the choice of which largely depends on the socio-political situation, the degree and the ratio of development of spheres of society, ideology. At the same time, more and more contemporary conflict scientists tend to believe that the causes of the conflict are complex, require a comprehensive account of all aspects of human life and depend on the specific circumstances that have developed: objective and subjective direction.

Key words: conflicts, political conflicts, politics, Parliament, parliamentary conflict, conflict theory.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

УДК 323.1

К. М. ВІТМАН

ВПЛИВ ПОСТІЙНОГО НЕЙТРАЛІТЕТУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРОЕКТУ ВЕЛИКОЇ ШВЕЙЦАРІЇ

Досліджується швейцарський вимір процесів етнополітичної інтеграції та дезінтеграції, позаяк Швейцарія, не входячи до складу ЄС, є центром доцентрово-відцентрових тенденцій у регіоні. Аналізується суть міжнародно-правового статусу нейтралітету Швейцарії та його вплив на практичну реалізацію проекту Великої Швейцарії. Автор доходить висновку, що політика постійного нейтралітету Швейцарії, незважаючи на її трансформацію в сучасних умовах, несумісна з етнополітичною інтеграцією окремих регіонів Італії, Німеччини, які задекларували бажання увійти до складу Швейцарської Конфедерації на правах окремих кантонів, оскільки така інтеграція може бути розцінена як акт агресії.

Ключові слова: *нейтралітет, етнополітична інтеграція, етнополітична дезінтеграція, Європейський Союз, Швейцарія.*

Vitman Kostantyn. The Influence of Constant Neutrality on Realization Big Switzerland Project

The Swiss dimension of ethno-political integration and disintegration is studied, as Switzerland, not being a member of the EU, is the center of centripetal and centrifugal tendencies in the region. The essence of the international legal status of neutrality of Switzerland and its influence on the practical realization of the project of Big Switzerland is analyzed. The author concludes that the policy of permanent neutrality of Switzerland, despite its transformation under modern conditions, is incompatible with the ethno-political integration of certain regions of Italy and

Germany, which declared their desire to become parts of the Swiss Confederation on the rights of cantons, since such an integration can be regarded as an act of aggression.

Key words: *neutrality, ethno-political integration, ethno-political disintegration, European Union, Switzerland.*

Досліджуючи процеси етнополітичної інтеграції та дезінтеграції на європейському просторі загалом і в окремих європейських державах зокрема, неможливо оминати кейс Швейцарії — країни, яка за багатьма ознаками відрізняється від інших європейських країн, але є центром доцентрово-відцентрових тенденцій. Науковий інтерес до цієї держави обумовлений кількома головними факторами: 1) Швейцарія є нейтральною державою, яка не входить до складу ЄС, але достатньо інтегрована в європейський простір; 2) Швейцарія є контрастно гетерогенною поліетнічною державою, що дає підстави дослідникам сумніватися у життєздатності спільної швейцарської ідентичності, але забезпечує високий рівень участі всіх етноспільнот в прийнятті рішень; 3) високий рівень економічного розвитку та демократичності, привабливі стандарти життя Швейцарії заохочують суміжні регіони сусідніх держав заявляти про наміри етнополітичної інтеграції до складу Швейцарії, що призвело до появи феномену Великої Швейцарії. Окремі аспекти цієї проблематики досліджували: Е. Бонжур, В. Вдовенко, Ю. Габріел, Д. Гансер, М. Готтінгер, В. Денисюк, Х. Моргентау, К. Морріс, О. Тіунов, Ю. Умеренко, С. Степанова, С. Фокіна, — але у більшості випадків поза етнополітичним контекстом.

Відмова Швейцарії від переваг участі в Європейському Союзі обумовлена міжнародно-правовим статусом постійного нейтралітету. С. Фокіна визначає нейтралітет як міжнародно-правовий інститут, комплекс заходів щодо захисту держави від економічних, географічних і політичних наслідків воєн, а також від агресії експансіоністськи налаштованих держав¹. Нейтралітет Швейцарії, викликаний внутрішньополітичними причинами, формувався багато століть, починаючи з епохи Середньовіччя, і з часом трансформувався в національну ідею,

яка об'єднує швейцарську націю та лежить в основі швейцарського державотворення. Е. Бонжур та М. Готтінгер переконані, що «поняття швейцарського нейтралітету виникло одночасно з поняттям швейцарської нації»². Завдяки політиці нейтралітету у ХХ ст. Швейцарії вдалося не лише уникнути участі у Першій та Другій світових війнах, а й зміцнити свій міжнародний авторитет за рахунок здійснення посередницьких миротворчих зусиль.

Незважаючи на дотримання постійного нейтралітету, Швейцарія бере активну участь у миротворчих місіях та врегулюванні збройних конфліктів на європейському просторі. Зокрема у 1999 р. Швейцарія направила миротворців для участі у Kosovo Force (KFOR) — міжнародних силах, які забезпечили припинення протистояння і стабільність в Косово. Швейцарська миротворча місія здобула назву «Swisscoy» і триває досі. У 2004 р. Швейцарія направила спостерігачів для участі в миротворчій операції сил Європейського Союзу European Union Force (EUFOR) Althea у Боснії та Герцеговині³. Швейцарські миротворці беруть активну участь також у інших миротворчих операціях під егідою ООН та ОБСЄ. До речі, Швейцарія стала членом ООН лише у 2002 р. після того, як швейцарці проголосували за вступ до міжнародної організації на референдумі. Таким чином Швейцарія стала першою країною, що приєдналася до ООН на основі всенародного голосування. Країна тривалий час утримувалася від вступу до ООН, хоча це питання широко дискутувалося в політичних колах. Аргументи на користь вступу переважили лише тоді, коли постійний нейтралітет почав загрожувати Швейцарії зовнішньополітичною ізоляцією в умовах сучасного світу.

Постійний нейтралітет за О. Тіуновим є міжнародно-правовим становищем (статусом) держави, що передбачає: 1) неучасть у будь-яких збройних конфліктах за винятком самооборони; 2) відмову від вступу у воєнні союзи (блоки); 3) заборону на розміщення військових баз іноземних держав на території держави; 4) заборону на озброєння армії держави зброєю масового ураження⁴. Постійний нейтралітет Швейцарії є результа-

том підписання таких міжнародно-правових актів від 1815 р.: Акту Віденського Конгресу, Додатків до Акту Віденського Конгресу, Декларації про справи Гельветського Союзу, Акту щодо визнання і гарантії постійного нейтралітету Швейцарії та недоторканності її території. Як підкреслює В. Вдовенко, нейтралітет держави відповідно до світової практики і норм міжнародного права обов'язково має бути визнаним міжнародним співтовариством або на рівні міжнародного договору (швейцарський), або на рівні національного законодавства (австрійський)⁵.

При цьому В. Вдовенко зауважує, що нейтралітет обмежує державу, яка його дотримується, у взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин через заборону на участь у військових конфліктах та структурах колективної оборони. Порівнюючи з нейтралітетом, позаблоковість дає державі ширше поле маневру, обмежуючи її діяльність на міжнародній арені лише заборонами на участь у військових блоках⁶. Однак глобалізований світ розширює, урізноманітнює сфери діяльності та співпраці (миролюбність, екологія, боротьба з бідністю, злочинністю та наркоманією), в яких Швейцарія бере участь без шкоди для міжнародно-правового статусу нейтралітету, який також еволюціонує під впливом чинників розвитку сучасного світу.

В науці поширені й інші точки зору на нейтралітет Швейцарії. На думку Ю. Габрієла, нейтралітет Швейцарії не змінюється в сучасних умовах, а прогресивно послаблюється. Дослідник стверджує, що поступовий занепад нейтралітету, обумовлений посиленням різних форм політичної та економічної взаємозалежності, вдало маскується високою популярністю постійного нейтралітету серед населення Швейцарії⁷. Натомість В. Вдовенко вважає, що європейські нейтральні і позаблокові країни (Австрія, Швеція, Швейцарія, Фінляндія) вже не намагаються зберегти нейтралітет в тій формі, в якій його дотримувалися протягом тривалого часу, а прагнуть якомога ефективніше використати нейтралітет в умовах посилення інтеграції, адаптуючи його до нових реалій міжнародного життя⁸.

Популярність нейтралітету і політики, спрямованої на його підтримку, серед населення Швейцарії залишається дуже високою. Згідно з опитуваннями близько 48% респондентів вважають нейтралітет головним символом держави. Лише 31% виступає за посилення співпраці з ЄС і 19% — за вступ Швейцарії до НАТО⁹. Євроскептичні настрої дуже поширені у швейцарському суспільстві: більшість населення переконана, що вступ до ЄС призведе до домінування загальноєвропейських викликів (міграції, безробіття) на перевагами. Саме тому Швейцарія вдалася до обмеження трудової міграції з євросони, що загострило її взаємовідносини з ЄС, які базуються на двосторонніх угодах. Держава вирішила пожертвувати поглибленням співпраці з ЄС, імплементуючи рішення референдуму від 9 лютого 2014 р., на якому швейцарці висловилися за обмеження імміграції з ЄС. Таким чином, Федеральний Закон «Про правове становище іноземних громадян на території Швейцарської Конфедерації» було трансформовано в Закон «Про іноземців» (Federal Act on Foreign Nationals)¹⁰, який встановив додаткові обмеження (володіння мовою, термін проживання, інтеграція) для отримання дозволу мігрантами на постійне проживання. Принциповими питаннями, щодо яких Швейцарія не готова йти на компроміс з ЄС, крім міграції, є збереження банківської таємниці, швейцарського франку та непорушність нейтралітету у зовнішній політиці.

Саме нейтралітет відіграє роль своєрідної парасольки, яка захищає Швейцарію від негативних наслідків європейської інтеграції та інших глобалізаційних тенденцій. Наприклад, Швейцарію оминула міграційна криза 2015 р., викликана масовим напливом мігрантів до Європи з охоплених війнами країн Африки і Близького Сходу. Крім того, статус нейтралітету дає можливість Швейцарії зосередитися на ефективному вирішенні власних внутрішніх проблем, а не загальноєвропейських, тому залишається настільки популярним серед населення. При цьому нейтралітет дозволяє розвивати співпрацю з іншими державами лише в сферах, в яких зацікавлена Швейцарія, тож відмова від інтеграції до складу ЄС має свої переваги для цієї держави.

С. Степанова переконана, що саме нейтралітет об'єднує поліетнічне населення Швейцарії, забезпечує формування єдиної ідеології та спільної ідентичності. На думку дослідниці, саме відданість постійному нейтралітету, який є не тільки зовнішньополітичним курсом, а й механізмом самоідентифікації населення, найбільше стримує Швейцарію від вступу в Європейський Союз, членство в якому вимагає перегляду або скасування найважливіших положень нейтралітету¹¹. Хоча участь в економічних союзах загалом не суперечить нейтральному статусу держави, Швейцарія утримується від членства в ЄС і у 2016 р. навіть відклала свою заявку, подану в 1992 р. Швейцарія продовжує дотримуватися нейтралітету у класичному вигляді, який поширюється не лише на військові, а й на економічні блоки, тому обмежилася укладенням з ЄС низки двосторонніх угод¹².

На офіційному сайті Федерального уряду Швейцарії (Федеральної Ради) зазначається, що Федеральна Конституція передбачає, що Федеральна Рада та Федеральні Збори повинні вживати заходів для захисту нейтралітету Швейцарії¹³. За задумом авторів Основного Закону Швейцарії нейтралітет визначається не як мета держави або принцип зовнішньої політики, натомість як засіб досягнення мети. Основними зобов'язаннями Швейцарії в контексті політики нейтралітету визначено необхідність: утримуватися від участі у війнах, забезпечити власну оборону, забезпечити рівне ставлення до воюючих держав та не дозволяти їм користуватися територією Швейцарії. Політика нейтралітету застосовується до міжнародних конфліктів, але не до внутрішніх конфліктів, які наразі складають більшість конфліктів у світі. Політика нейтралітету Швейцарії є поєднанням всіх заходів, які ця держава застосовує для забезпечення довіри до її постійного нейтралітету і відповідно до міжнародного контексту.

Враховуючи все вищезазначене, Швейцарію як державу, яка століттями послідовно дотримується нейтралітету, не можна запідозрити у втручанні у справи інших держав, зазіханні на їх територіальну цілісність або провокуванні дезінтеграційних

тенденцій серед їх населення. Звідки ж тоді походить феномен Великої Швейцарії і чи поєднується він з політикою і статусом постійного нейтралітету цієї держави? Почнемо з того, що у дослідників виникають сумніви у високому рівні консолідації швейцарської нації та швейцарській ідентичності, враховуючи контрастну гетерогенність держави. Країні навіть прогнозували етнополітичну дезінтеграцію, натомість Швейцарія не лише не розпадається, а завдяки економічній стабільності та високому рівню життя, не останню роль у підтримці яких відіграє політика нейтралітету, навіть має можливість розширення своїх кордонів за рахунок регіонів сусідніх держав.

Швейцарська Конфедерація є федеративною державою, яка складається з 23 кантонів і межує з Німеччиною, Італією, Францією, Австрією та Ліхтенштейном. Швейцарія тривалий час формувалася шляхом пошуку політико-правових та етнокультурних механізмів мирного співжиття різних етнокультурних та релігійних спільнот. Саме тому у країні застосовується чотири офіційні мови: німецька (користується 65% населення), французька (18%), італійська (8%), ретороманська (1%). Державної мови в класичному розумінні в країні немає. Водночас у Швейцарії дуже велика кількість мігрантів — вона належить до держав з найбільшою часткою іноземного населення у національному складі. У 2015 р. цей показник сягнув майже чверті від загальної кількості населення Швейцарії (24,6% або 2 млн з 8,3 млн)¹⁴. Найбільші мігрантські спільноти представлені португальцями, іспанцями, сербами, албанцями, турками, шрі-ланкійцями.

Зважаючи на велику кількість мігрантів, Швейцарія стикається з суттєвими труднощами у ході їх інтеграції у швейцарську націю. Оскільки Швейцарія за назвою є конфедеративною, але де-факто федеративною державою за адміністративно-територіальним устроєм (кожен кантон має власну Конституцію, дія якої обмежена Федеральною Конституцією), інтеграційна політика реалізується в різних канонах по різному. Навіть незважаючи на те, що федеральне законодавство зобов'язує всі кантони виконувати однаковий перелік інтегра-

ційних заходів. Хоча мова йде переважно про соціальну та трудову інтеграцію, спостерігаються спроби будувати політику інтеграції навколо етнокультурної (мовної) складової. Однак ситуація ускладнюється наявністю чотирьох офіційних мов. У більшості випадків мігрантам доводиться вивчати мову кантону проживання. Водночас у мігрантів є вибір і вони можуть прибувати до кантонів, орієнтуючись на поширену в них офіційну мову. Франкомовні та німецькомовні кантони розділяє умовний кордон Рештіграбен (нім. Röstigraben у пер. Картопляний рів), що символізує етнокультурні та політичні відмінності між франкошвейцарцями та германошвейцарцями¹⁵.

Суперечності між франкомовними та німецькомовними кантонами Швейцарії завжди були джерелом дезінтеграційних тенденцій, оскільки ці регіони як правило дотримуються різних позицій щодо як важливих (політична інтеграція), так і незначних питань (заборона побудови мінаретів), які приймаються на референдумах. У 2009 р. колишній лівійський диктатор Каддафі навіть готував до внесення в ООН проект резолюції щодо розподілу Швейцарії між сусідніми державами Німеччиною, Францією та Італією саме за мовною ознакою. Компромісом між різними кантонами стало внесення до Конституції змін, які гарантували рівні права всіх чотирьох мов у країні та покладали на Федеральну Раду зобов'язання сприяти зміцненню взаєморозуміння між основними етнокультурно-мовними регіонами країни. Мовний компроміс підтримало 76% учасників відповідного референдуму. Нагадаємо, що Швейцарія є країною напівпрямої демократії, найважливіші рішення в якій приймаються на референдумах. Швейцарці можуть пропонувати зміни до Конституції (федеральна народна ініціатива) або ініціювати референдум щодо будь-якого закону парламенту.

Незважаючи на існування розбіжностей між етнокультурно-мовними регіонами, досить поширене уявлення про те, що Картопляний рів об'єднує, а не роз'єднує державу, оскільки швейцарське багатоманіття (багатомовність, поліетнічність) у

поєднанні інструментами прямої демократії, яка забезпечує можливість кожній етнокультурній спільноті ініціювати прийняття рішень та висловити свою позицію щодо них, забезпечує етнополітичну єдність та стабільність у Швейцарії. Внесок у внутрішню етнополітичну інтеграцію та рівень економічного розвитку постійного нейтралітету був розглянутий вище.

Тож, попри внутрішні етнокультурні суперечності, які нейтралізуються інструментами прямої демократії та послідовною зовнішньою політикою нейтралітету, Швейцарія є привабливою для населення сусідніх держав. У попередніх працях було детально розглянуто, як протягом останнього десятиліття населення або політичні сили окремих регіонів сусідніх держав — Франції, Німеччини та Італії висловили бажання виходу з їх складу та приєднання до Швейцарії на правах нових кантонів¹⁶. Йдеться насамперед про Ломбардію, Сардинію, Південний Тироль (Італія); Баварію, Баден-Вюртемберг (Німеччина). І саме мовне багатоманіття, яке, з одного боку, є дезінтеграційним чинником всередині Швейцарії, з іншого, сприяє етнополітичній інтеграції цих регіонів, позаяк їх мови вже є офіційними і їх статус зафіксований в Конституції Швейцарії.

Однак саме статус постійного нейтралітету стоїть на заваді розширення Швейцарії, оскільки заохочення дезінтеграційних тенденцій в сусідніх державах може розглядатися як недружній акт і навіть прояв агресії щодо Італії або Німеччини. А це суперечить політиці нейтралітету, якої дотримується Швейцарія близько двох століть. Незважаючи на те, що агресія в міжнародному праві означає насамперед застосування збройної сили (протиправне, пряме чи опосередковане,) однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави, все ж зміни до Конституції Швейцарії, які передбачають процедуру вступу до Конфедерації нових кантонів, були відхилені урядом Швейцарії саме з подібних міркувань. Процедура, яка дозволяє сусіднім державам або їх частинам входити до складу Швейцарії, була напрацьована ультраконсервативною Швейцарською народною партією

(SVP), яка підтримує формування Великої Швейцарії за рахунок приєднання прикордонних регіонів Німеччини, Франції, Австрії та Італії. Безумовно, у визначенні агресії, затвердженому Резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р., йдеться про «будь-яку анексію зі застосуванням сили території іншої держави або частини її»¹⁷, а не про добровільне приєднання. Однак вчені вважають таке визначення агресії від 1974 р. застарілим і таким, що потребує уточнення з урахуванням сучасних реалій, нових типів загроз, впливу тощо¹⁸.

Таким чином, Швейцарія, не входячи до складу ЄС, є центром доцентрово-відцентрових тенденцій у регіоні, оскільки демонструє привабливий рівень економічного розвитку та демократичного захисту прав і свобод. Водночас політика постійного нейтралітету Швейцарії, незважаючи на її трансформацію в сучасних умовах, несумісна з етнополітичною інтеграцією окремих регіонів Італії та Німеччини, які задекларували бажання увійти до складу Швейцарської Конфедерації на правах окремих кантонів, оскільки така інтеграція може бути розцінена як акт агресії.

1. Фокина С. Основные этапы становления и развития нейтралитета в европейском пространстве (на примере Швейцарии и Австрии). Манускрипт. 2016. № 3. С. 184. 2. Bonjour E., Hottinger M. *Swiss Neutrality, Its History and Meaning*. London: G. Allen and Unwin, Ltd., 1978. P. 13. 3. EUFOR Operation ALTHEA — European Union Military Operation Bosnia and Herzegovina (BiH). *European Union External Action*. P. 1. 4. Тиунов О. Нейтралитет в международном праве. Пермь: Пермский государственный университет им. А.М. Горького, 1968. С. 4. 5. Вдовенко В. Роль і місце європейських нейтральних країн в загальноєвропейській системі безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2005. Вип. 55. Ч. II. С. 73. 6. Вдовенко В. Політика нейтралітету і позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2006. С. 3. 7. Gabriel J. *Swiss Neutrality: How Classical is it Today?* SSRN *Tomorrow's Research Today*. 2018. P. 1. 8. Вдовенко В. Цит. праця. С. 13. 9. Левчук К. В Швейцарии усиливается евроскептицизм. *Швейцария деловая*. URL: <https://business-swiss.ch/2017/05/evroskeptitsizm-v-shvejtsarii/#>. 10. Federal Act on Foreign Nationals of 16 December 2005 (Status as of 15 September 2018): The Federal

Assembly of the Swiss Confederation. 84 p. **11.** Степанова С. Швейцария и Европейский Союз: становление взаимоотношений. *Вестник Рязанского государственного университета им. С.А. Есенина*. 2016. № 2. С. 84. **12.** Morris K. Neutrality and European Union: The case of Switzerland. *Journal of Law and Conflict Resolution*. 2011. Vol. 3. P. 107. **13.** Neutrality in the Federal Constitution // Federal Department of Foreign Affairs. URL: <https://www.eda.admin.ch/eda/en/home/foreign-policy/international-law/neutrality.html>. **14.** Nguyen D. Defining the 25% foreign population in Switzerland. *SWI-swissinfo*. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/migration-series-part-1-who-are-the-25-foreign-population-in-switzerland/42412156>. **15.** Eichenberger I. The «Rösti divide», a barrier that binds the Swiss // https://www.swissinfo.ch/eng/german-vs-french_the--roesti-divide---a-barrier-that-binds-the-swiss/41193552. **16.** Вітман К.М. Парадокси сепаратизму на європейському просторі. *Держава і право*. Серія Політичні науки. 2015. Вип. 67. С. 46-57. **17.** Определение агрессии. Утверждено Резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1974 года. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74. **18.** Бойко І.І. Визначення агресії в міжнародному праві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1. С. 178.

Vitman Kostantyn. The Influence of Constant Neutrality on Realization Big Switzerland Project

The Swiss dimension of ethno-political integration and disintegration is studied, as Switzerland, not being a member of the EU, is the center of centripetal and centrifugal tendencies in the region. While studying the processes of ethno-political integration and disintegration in the European space in general and in European states in particular, it is impossible to avoid the case of Switzerland.

Scientific interest to this state is due to several main factors. First, Switzerland is a neutral state that is not part of the EU, but sufficiently integrated into the European space. Second, Switzerland is a contrastingly heterogeneous polyethnic state, which gives researchers the reason to doubt in the viability of a common Swiss identity, but provides a high level of participation of all ethnic communities in decision-making. Third, a high level of economic development and democracy, attractive living standards of Switzerland encourage neighboring regions of neighboring countries to declare intentions of ethno-political integration into Switzerland, which led to the emergence of the phenomenon of Big Switzerland.

The essence of the international legal status of neutrality of Switzerland and its influence on the practical realization of the project of Big Switzerland is analyzed. Switzerland's refusal to participate in the European Union is due to the international legal status of permanent neutrality. The neutrality of

Switzerland, due to internal political reasons, has been formed for many centuries since the Middle Ages, and eventually transformed into a national idea that unites the Swiss nation and lies in the basis of the Swiss statehood. Despite the continued neutrality, Switzerland is actively involved in peacekeeping missions and the settlement of armed conflicts in the European space.

Permanent neutrality is a principle of Swiss foreign policy. It is a generating source of peace and stability in Europe and beyond. It ensures the country's independence and the inviolability of its territory. The Federal Constitution provides that the Federal Council and the Federal Assembly must take measures to safeguard Switzerland's neutrality. As the Constitution's authors intended, neutrality is not designated as a purpose of the Federation or as a foreign policy principle. It is represented as a means to an end. The policy of neutrality is a combination of all the measures a neutral state takes of its own accord to ensure the clarity and credibility of its permanent neutrality. The implementation of the neutral policy is determined according to the international context of the moment.

Switzerland is not devoid of ethnopolitical problems. The contradictions between the Swiss-speaking and German-speaking cantons of Switzerland have always been a source of disintegration tendencies, as these regions tend to adhere to different positions regarding both important (political integration) and minor issues (prohibition of the construction of minarets) that are adopted in referendums.

Despite the internal ethnocultural contradictions that are neutralized by the tools of direct democracy and the very consistent foreign policy of neutrality, Switzerland is attractive to the people of neighboring countries. Over the last decade, the population or political parties of several regions of neighboring states — France, Germany and Italy have expressed their desire to withdraw from their states and to join Switzerland on the rights of the new cantons. The author concludes that the policy of permanent neutrality of Switzerland, despite its transformation under modern conditions, is incompatible with the ethnopolitical integration of certain regions of Italy and Germany, which declared their desire to become parts of the Swiss Confederation on the rights of cantons, since such an integration can be regarded as an act of aggression.

Key words: neutrality, ethnopolitical integration, ethnopolitical disintegration, European Union, Switzerland.

ВІЙСЬКОВИЙ КОМПОНЕНТ М'ЯКОЇ СИЛИ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КАНАДИ

Досліджено роль військового компонента м'якої сили у створенні позитивного іміджу Канади на міжнародній арені. Оцінено роль участі збройних сил Канади в миротворчих операціях задля забезпечення підтримки миру і стабільності в світі. Проведено детальний аналіз можливих викликів і загроз канадській безпеці в майбутньому і реакції державних безпекових структур на ці виклики. Розкрито роль ЗС Канади у зовнішній політиці.

Ключові слова: м'яка сила, жорстка сила, публічна дипломатія, місії ООН, миротворчі операції, міжнародна безпека і мир, збройні сили Канади.

Chepurda Ivan. Military component of soft power in Canada's foreign policy

In the article the author examines and analyzes the role of the military component of soft power in creating a positive image of Canada in the foreign arena. The role of the Canadian armed forces in peacekeeping operations has been assessed in order to maintain peace and stability in the world. A detailed analysis of possible challenges and threats to Canadian security in the future and the response of state security structures to these challenges have been considered. Also, the role of the Armed Forces of Canada in foreign policy and influence on other states are also researched.

Key words: soft power, hard power, public diplomacy, UN mission, peacekeeping operations, international security and peace, Canadian armed forces.

Вперше концепцію «м'якої сили» було сформульовано американським політологом і дослідником Джозефом Наєм в 1900-х роках. Відтоді ця концепція зайняла свою нішу в дослідженнях і дискурсах учених на Заході. У своїй роботі Дж.Най застосовував поняття «м'якої сили» (soft power) до ролі й участі США на міжнародній арені на противагу більш вживаній «жорсткій силі» (hard power). «М'яка сила» в розумінні Ная постає як сукупність різних видів зовнішньополітичної діяльності держави, мета яких досягнути бажаного результату, не

вдаючись до військових методів чи економічного тиску. Таким впливом, вважає Най, повинен слугувати саме культурний вплив, привабливість цінностей і активна діяльність у сфері публічної дипломатії¹. «М'яка сила» — це діяльність, яка спонукає інших наслідувати (або домагаючись їх власної згоди слідувати) певні норми поведінки та дії інститутів на міжнародній арені, що й приводить до досягнення бажаного результату фактично без примусу. Дж. Най твердо переконаний в тому, що політика майбутнього — це насамперед політика культурного впливу і привабливості держави, яка сприяє формуванню позитивного іміджу держави, що в свою чергу є результатом всесторонньої і багатовекторної дипломатії, яка має на меті відстоювання національних інтересів за допомогою виважених зовнішньополітичних кроків, не вдаючись до агресії і насильства.

Структура «м'якої сили» передбачає наявність у ній трьох компонентів: культури, політичної ідеології та зовнішньої політики. Щодо перших двох компонентів, то вони сформувались історично і є спадщиною нації, тоді як зовнішня політика виступає суб'єктивним чинником, що може змінюватися залежно від діяльності зовнішньополітичних відомств². Це означає, що діяльність зовнішньополітичних відомств держави може посилювати чи ослаблювати позицію держави на міжнародній арені, й по суті, на ній лежить значна, якщо не визначальна роль у просуванні позитивного іміджу держави і її цінностей. З одного боку, імідж розглядають як елемент «м'якої сили» в зовнішній політиці держави, а з іншого — імідж є результатом діяльності цієї сили. Тому одностайної думки стосовно цього немає, оскільки різні дослідники по-різному підходять до оцінки ролі і місця поняття «іміджу» в зовнішньополітичній діяльності держави. Публічна дипломатія виступає одним із найважливіших шляхів нарощування потенціалу «м'якої сили» та виступає визначальним фактором у формуванні позитивного іміджу держави на міжнародній арені. Відхід від силових методів розв'язання конфліктних ситуацій до застосування дипломатичних методів з урахуванням гро-

мадської думки і думки експертів, відкритість, прозорість і послідовність є характерними рисами публічної дипломатії.

Канада в своїй зовнішній політиці заручилася концепцією «м'якої сили» і активно її використовує як інструмент реалізації своїх національних інтересів. Вона одна з небагатьох країн, в якій концепція «м'якої сили» стала відігравати ключову роль у зовнішньополітичній діяльності. Це було зумовлено особливостями позиційної ролі Канади в сучасній системі міжнародних відносин, а також історичними особливостями розвитку багатосторонніх культурних відносин. Починаючи з середини ХХ ст. Канада почала активно вдаватися до «м'якої сили» в своїй зовнішній політиці. Розглядаючи себе як державу середньої ланки, Канада всіляко намагалася не залишатись осторонь подій, що відбувались в світі. Вона робила акцент у своїй політиці на вирішення різного типу гуманітарних питань, з якими стикалися різні держави світу. Відомий канадський дипломат Л. Пірсон був ініціатором створення перших надзвичайних Збройних сил ООН для врегулювання Суецької кризи в 1956 р., затверджуючи за своєю державою імідж миротворця³.

Кількість канадських військовослужбовців, які беруть участь у миротворчих операціях під егідою ООН, залишається нижчою, ніж у часи «холодної війни» і ранній післявоєнний час. Але було б несправедливо зазначати, що зараз їхня участь не відіграє важливої ролі у врегулюванні різного типу конфліктів у світі. Канадські збройні сили беруть участь у миротворчих операціях в Афганістані, країнах Африки та Латинської Америки задля запобігання ескалації конфліктів, наслідком яких є велика кількість загиблих, у тому числі серед мирного населення. В 1996 р. була розроблена нова концепція зовнішньої політики, в якій найбільш пріоритетним завданням стало гарантування безпеки кожному індивіду зокрема⁴. Велику роль було відведено допомозі постраждалим під час війни та інших конфліктів, забороні виробництва і продажу протипіхотних мін. У цій концепції Канада відійшла від визнання першочерговим завданням забезпечення і реалізацію національних інтересів будь-якою ціною. На перше місце вийшла турбота про безпеку людини, її здоров'я

і життя. Це дуже добре ілюструє перехід до м'якого впливу Канади в своїй зовнішній політиці. Механізм «м'якої сили» став наріжним каменем всієї зовнішньої політики в період правління в Канаді Ліберальної партії, яку очолювали Ж. Крет'єн (1993–2003 рр.) і П. Мартін (2003–2006 рр.)⁵.

Нині обговорення ініціатив зосереджене на проактивних заходах, які мають за мету сприяння безпеці людей через дотримання норм міжнародного права і підвищення здатності Канади та міжнародного співтовариства реагувати на ймовірні загрози і виклики національній безпеці. Такі ініціативи є важливою складовою зовнішньої політики, яка спрямована на підтримку та зміцнення безпеки людей, але не менш важливими є політичні реакції на неминучу чи реальну загрозу для безпеки людини⁶. Після закінчення «холодної війни» міжнародне співтовариство має більшу свободу дій, реагуючи на конкретні загрози як людській, так і міжнародній безпеці (щоправда, це часто суперечить одне одному).

Обсяг і характер міжнародних криз в епоху після закінчення холодної війни забезпечив якийсь імпульс для розвитку канадської програми людської безпеки.

Канада відреагувала на численні міжнародні кризи у період між 1993 та 2005 рр., хоча участь не була рівномірною. Відповідь була очікуваною на деякі міжнародні кризи, такі, як серія конфліктів на Балканах (засоби превентивної дипломатії, військове втручання, миротворчі операції). У багатьох випадках, таких, як Гаїті, ДРК (Заїр, до 1997 р.), Ефіопії-Еритреї, Сьєрра-Леоне і Східному Тиморі, Канада відповіла на підтримку мирного процесу через дипломатію та внески в операції з підтримання миру в рамках спільного використання програм допомоги, щоб сприяти вирішенню конфліктів. Відповідь Канади на деякі кризи, такі, як Дарфур, Чечня та деякі конфлікти в Африці, була надзвичайно обмеженою, як правило, складалася з «висловлювань засудження» та маргінальної дипломатичної та фінансової підтримки⁷.

Афганська операція являє собою унікальний випадок у відповіді Канади на міжнародні кризи, як за мотивами, так і за

характером участі. Терористичні напади проти США Аль-Каїдою 11 вересня 2001 р. спровокували урочисту обіцянку відплати проти винуватців. Вона була виправдана і підтримана НАТО, спираючись на статтю 5 її Статуту (яка розглядає напад проти одного з членів Альянсу як напад на всіх.) Як наслідок канадські зобов'язання перед НАТО, тісні відносини із Сполученими Штатами, а також проблеми безпеки, що випливають із міжнародного тероризму, призвели до участі збройних сил Канади у спільній місії в Афганістані⁸. Канадська громадськість була поінформована про те, що місія виступить на широкому фронті, який включає в себе військові, гуманітарні, дипломатичні, фінансові, законодавчі та внутрішні ініціативи безпеки .

Канадська місія в Афганістані являє собою унікальний випадок, де чітко прослідковується послідовний підхід до підтримки міжнародного миру та безпеки. Підхід до людської безпеки вплинув на оперативну стратегію в Афганістані. Було визнано, що суто військовий підхід не зможе подолати основні фактори, які спричинили неспроможність держави і дозволили Афганістану стати притулком для терористів. Було наголошено на відсутності ефективних політичних інститутів, порушенні прав жінок та високому рівні бідності. Тому усунення цих проблем було дуже важливим елементом задля успіху місії, яка полягала у витісненні Аль-Каїди і Талібану.

Після того, як наприкінці 2001 р. збройні сили США зруйнували Талібан, Канада була першою країною, яка відправила свої війська і громадських консультантів до Афганістану та надала йому допомогу у відновленні міст та сіл. У серпні 2005 р. Канада за власної ініціативи відправила миротворчий корпус збройних сил, мета якого була відновлення провінції Кадар.

У 2006 р. особовий склад збройних сил Канади спільно з військовими із США та Канади провели бойову операцію «Медуза», яка мала за мету знищити повстанців, які були членами Талібану. До 2009 р. на півдні Афганістану перебували 2500 військових з особового складу збройних сил Канади. Не обійшлося без жертв — близько півсотні солдатів загинуло,

понад двісті зазнали поранень⁹. Порівняно з попередніми роками витрати на проведення миротворчої операції на півдні Афганістану зросли майже в чотири рази до 1.5 млрд доларів. Загалом за три роки проведення цієї місії було витрачено понад 4 млрд доларів.

На кожному із цих етапів військові внески Канади були підтримані гуманітарною та фінансовою допомогою. Відчайдушна потреба у такій допомозі людям однієї з найбідніших країн світу постала як аргумент, який було широко наведено як виправдання для військової участі Канади в Афганістані.

У доповіді незалежних експертів щодо ролі Канади в Афганістані було зазначено, що канадська фінансова допомога була використана для: інфраструктурних проєктів, таких, як ремонт чи відновлення доріг, іригаційних систем, побудови шкіл та в'язниць; проєктів розвитку, таких, як фінансування захисту прав жінок, розвитку сільських районів; заходів щодо зміцнення внутрішньої безпеки — підготовки афганської національної поліції та вчителів. Хоча участь Канади в місіях Афганістану чітко мотивована власними інтересами та пріоритетами національної безпеки, проте піклування про безпеку людини були першочерговим завданням і метою для проведення миротворчих операцій і участі у них канадського військового контингенту.

Канада була також залучена до врегулювання ситуації на острові Гаїті як представник ООН. Гаїті протягом десятиліть перебуває у майже безперервному стані кризи. Країна постраждала від низки переворотів, які замінили корумпований авторитарний уряд іншим. Збіднілі жителі Гаїті піддаються постійному насильству, країна знаходиться в стані економічної і політичної нестабільності. Позитивні зрушення протягом останніх двадцяти років, як перехід до демократичного лідерства, були нетривалими. Результатом такої безперервної загрози демократії та безпеці було майже безперервне залучення регіональних держав (наприклад, Канади, США), яке було санкціоноване ООН, що являли собою інтервенційні сили і виконували місії зі стабілізації порядку на острові¹⁰.

Як і було обіцяно, Канада брала участь у кожній з чотирьох місій ООН між 1995 та 2000 роками, метою яких було створення безпечного та стабільного середовища, підготовка і навчання новоствореної національної поліції Гаїті (HNP) і встановлення умов для проведення вільних і чесних виборів. Канада зробила істотний внесок, надавши найбільший військовий контингент у міжнародних силах безпеки, що направлявся на заміну американським силам. Зокрема, Канада відіграла важливу роль у професіоналізації національної поліції Гаїті через розгортання цивільної поліції, що розглядалася як важливий перехідний механізм від миротворчості до побудови миру і стабільності у майбутньому.

Забезпечення порядку та безпеки, як необхідної частини навчання національної поліції Гаїті, було необхідним для побудови миру, створення демократичних інституцій, проведення виборів, справедливості та національного примирення. Канадський уряд надавав технічну допомогу та здійснював фінансування всіх галузей економіки задля покращення її стану.

У 2004 р. на прохання тимчасового президента Боніфасія Олександра Рада Безпеки ООН уповноважила короткотермінові багатонаціональні тимчасові сили до Гаїті сприяти безпечному, стійкому середовищу та забезпечувати гуманітарною допомогою цивільне населення. Канада долучилася до цього процесу відправивши на острів 450 військовослужбовців та гвинтокрил. Метою стала необхідність підтримки конституційного ладу і демократії, захист прав людини та захист цивільного населення від безпосередньої загрози фізичного насильства. Уряд Канади фінансував програми, спрямовані на покращення функціонування парламенту Гаїті, а також виділив 35 мільйонів доларів на гаїтянський виборчий цикл у 2005-2006 рр., який передбачав навчання жителів Гаїті як спостерігачів за виборчим процесом, запобігаючи в такий спосіб можливій фальсифікації.

Звіт 2006 р. попередив, що ситуація у сфері безпеки демонструє незначне поліпшення, але залишається «крихкою та нестабільною». У 2005 р. на Гаїті відбулися президентські вибо-

ри, які, незважаючи на локалізоване втручання, вважалися кваліфікованими¹¹. Це було ще одним кроком у зміцненні демократії на Гаїті. Канада була залучена до цього процесу як представник ООН, і присутність військового контингенту та значна фінансова допомога сприяли посиленню демократичних процесів всередині держави. Ці процеси суттєво ускладнювалися ураганами, засміченням і руйнівним землетрусом у січні 2010 р.

Нині кількість канадських військовослужбовців, які беруть участь у миротворчих операціях Організації Об'єднаних Націй з підтримки миру, залишається набагато нижчою за рівень, який характерний для періоду «холодної війни» та після холодної війни (і значно нижча, ніж у період 1963-1964, 1974-1975 рр. та початку 1990-х років)¹².

Від початку федеральної виборчої кампанії 2015 р. ліберали критикували уряд Стівена Харпера і загалом консерваторів за їхній відхід від активної участі у миротворчих операціях та взяли на себе зобов'язання «відновити Канаду як лідера у світі». Одним із їхніх зобов'язань була участь у миротворчих операціях задля підтримки миру і стабільності в світі під егідою ООН. Вони стверджували, що для цього треба створити нові можливості, які б допомогли зробити миротворчі операції більш дієвими і ефективними. Для цього потрібно було створити мобільні медичні групи, забезпечені всім необхідним медичним обладнанням, а також залучити інженерів до підтримки літальних апаратів, які можуть забезпечувати постачання та транспортувати персонал, і які могли би бути доступні «в кожному конкретному випадку». Прагнення відродити та поживити канадську роль у мирних операціях ООН озвучив прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо в зверненні до міністра оборони Харджі Саджана. Уряд, у свою чергу, знову підтвердив своє зобов'язання «відновити внесок Канади в операції з підтримання миру» та запросив громадськість розглянути, яким чином збройні сили Канади повинні «сприяти збільшенню внеску Канади в операції з підтримання миру».

У серпні 2016 р. уряд Трюдо запевнив, що для мирних операцій ООН буде надано до 750 військовослужбовців — 600 військових і 150 цивільних поліцейських. Вони, як зазначив професор Уолтер Дорн, повинні були долучитися до 112 військовослужбовців та цивільного персоналу, які вже були розміщені в місії ООН. Загалом для комбінованої військово-цивільної місії залучено приблизно 860 канадських співробітників¹³.

Щодо майбутньої ролі й участі Канади у миротворчих операціях, то прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо заявив про те, що Канада повністю віддана перегляду своєї участі в миротворчих операціях як представник ООН і готова збільшити свою військову присутність у миротворчих операціях задля підтримки безпеки та миру в світі. Трюдо наголосив, що ООН відіграє ключову роль у формуванні міжнародного правового порядку і робить важливий внесок у досягнення стабільності в світі, запобігання конфліктів та захист цивільного населення¹⁴. Долучаючись безпосередньо до зусиль ООН щодо забезпечення та підтримки миру та безпеки в світі, Канада відстоює і свої національні інтереси. Ця заява бере за основу ті принципи і пріоритети в зовнішній політиці Канади, які викладені в національній стратегії оборони «Strong, secure, engaged». У документі зазначено, що еволюція миротворчих операцій ООН за останні 30 років відображає зміну природи конфліктів, відповіддю на які є ретельніший підхід до планування підготовки і проведення миротворчих операцій. В цій стратегії зазначено, що людська безпека залишається першочерговим завданням і пріоритетом для Канади. Як наслідок бюджет сфери оборони зросте майже на 70% до 2026-2027 років і становитиме 32.7 мільярдів доларів, а це дорівнює 1,4% ВВП Канади. Загалом національна стратегія передбачає посилення безпеки вдома, в регіоні Північної Америки, що, в свою чергу, передбачає тісну військову й економічну співпрацю з США, а також участь у миротворчих операціях у світі задля підтримки миру і стабільності і подолання гуманітарних криз. Велику увагу уряд Канади приділяє науковим дослідженням в сфері безпеки та міжнародних відносин.

Аналіз поточної ситуації, а також прогноз ймовірних викликів національній безпеці та безпеці в світі загалом допоможе уникнути проблем, з якими стикалися інші держави. Запобігання конфліктам та кризам є запорукою успішного та мирного співіснування в світі, й у Канаді це прекрасно розуміють. У стратегії передбачені превентивні кроки задля уникнення ймовірної загрози Канаді з боку інших держав чи терористичних організацій. Пильність, взаємодія із союзниками по НАТО, участь у миротворчих операціях у різних куточках світу, активна пропаганда цінностей та ідеалів Канади поряд із безперервною публічною інформацією є наріжним каменем національної стратегії Канади.

Отже, Канада в своїй зовнішній політиці заручилася елементами «м'якої сили», приділяючи велику увагу участі у миротворчих операціях. У період після Другої світової війни вона була однією з перших держав, яка ініціювала залучення західних країн до миротворчих операцій, сприяючи цим самим становленню міжнародного миру і стабільності в світі. Новий підхід до ведення миротворчих операцій був вперше представлений у 1990-х роках, в центрі якого — цінність людського життя. Участь у військових операціях повинна відповідати цінностям канадського суспільстві. Це збереження і захист людського життя, безпека кожного громадянина і підтримка миру і безпеки в світі загалом. Миротворчі операції, крім своєї основної ролі у забезпеченні порядку і безпеки на території, де відбувався конфлікт, мали за мету подолати гуманітарну кризу, яка часто супроводжувала військові конфлікти. Канадський уряд виділяв великі суми на допомогу постраждалим у конфлікті й цим самим сприяв утвердженню свого позитивного іміджу на міжнародній арені. У новій стратегії Канади окреслено покращення фінансового і матеріально-технічного забезпечення збройних сил і укомплектування миротворчого контингенту під егідою ООН. Значна роль відводиться запобіганню конфліктів, виявленню загрози і ліквідації її на ранній стадії.

Водночас Канада не припиняє вкладати кошти у розвиток і популяризацію своїх цінностей, якими є антимілітаризм, від-

критиcть, мультикультуралізм, демократичні принципи управління, захист прав меншин, глобалізм, підтримка міжнародних інституцій. Активна діяльність публічної дипломатії, вкладання коштів у освітні й культурні програми, метою яких є ознайомлення з культурою і цінностями Канади, сприяють закріпленню за країною позитивного іміджу, прихильному ставленню до неї громадян у більшості країн світу. Все це є наслідком продуманої і виваженої політики політичної еліти Канади, яка усвідомлює, що гарантувати безпеку своєї держави і підтримувати мир і стабільність у світі, який швидко змінюється, за допомогою тільки силових методів чи економічного впливу неможливо в сучасних умовах.

1. Nye J. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, n.p.: Basic Books, 1990. pp. 7-8 2. Keohane B. and Nye J. «Power and Independence in the Information Age», *Foreign Affairs* 77.5, pp. 81-94 3. Axworthy L. «Why 'soft power' is the right policy for Canada», *Ottawa Citizen*, 25 April 1998 pp. 4-5. Офіційний сайт Уряду Канади. URL: www.gc.ca. 4. Офіційний сайт Міністерства ракордонних справ та міжнародної торгівлі. URL: <http://www.international.gc.ca> // <http://www.dfaitmaeci.gc.ca>. 5. Офіційний сайт Уряду Канади. URL: www.gc.ca. 6. Keohan, B. and Nye J., «Power and Independence in the Information Age», *Foreign Affairs* 77.5, pp. 81-94 7. Офіційний сайт Уряду Канади. URL: www.gc.ca. 8. *Canadian Troops in Afghanistan: Taking a Hard Look at a Hard Mission. An Interim Report of the Standing Committee on National Security and Defense*. February 2007. URL: <http://www.parl.gc.ca/content/sen/committee/391/defe/rep/repfeb07-e.pdf> 9. Там само. 10. Nossal Kim Richard. «Right and Wrong in Foreign Policy», *International Journal* 62, no. 2 (Spring 2007): 263-277. 11. Офіційний сайт Уряду Канади. URL: www.gc.ca. 12. Strong Secure, engaged. National Defence Policy. URL: <http://dgraapp.forces.gc.ca/en/canada-defence-policy/docs/canada-defence-policy-report.pdf>. 13. Офіційний сайт Уряду Канади. URL: www.gc.ca. 14. Strong Secure, engaged. National Defence Policy. URL: <http://dgraapp.forces.gc.ca/en/canada-defence-policy/docs/canada-defence-policy-report.pdf>.

Chepurda Ivan. Military component of soft power in Canada's foreign policy

In its foreign policy, Canada has enlisted elements of «soft power», paying much attention to participation in peacekeeping operations. In the aftermath of the Second World War, Canada was one of the first states to initiate the involvement of Western powers in peacekeeping operations, contributing to the

emergence of international peace and stability in the world. A new approach to peacekeeping operations was first introduced in the 90's, centered on the value of human life. Participation in military operations should be consistent with the common values that exist in the community of Canada. It is the preservation and protection of human lives, the security of every citizen, and the maintenance of peace and security in the world as a whole. Peacekeeping operations, in addition to its central role in ensuring order and security in the area where the conflict took place, was intended to resolve the humanitarian crisis, which often went along with military conflicts. Canada's new strategy outlines improvements in financial and logistical support for Canadian armed forces and the deployment of a peacekeeping contingent under the aegis of the United Nations. A significant role is played by preventing conflicts, identifying threats and eliminating them at an early stage.

However, Canada does not cease investing in the development and promotion of its values, such as anti-militarism, openness, diversity of cultures, democratic principles of governance, protection of minority rights, globalization, support for international institutions. The active activities of public diplomacy, investing in educational and cultural programs aimed at raising awareness of Canada's culture and values, contribute to a positive image of Canada as a state that is sympathetic to citizens in most countries of the world, which can not be said about her neighbor. All of this is the result of a well-thought-out and well-considered policy of Canadian political elite who realize that it is not possible under current conditions to guarantee the security of their state and to maintain peace and stability in a rapidly changing world with the help of only force-based methods or economic output.

Key words: soft power, hard power, public diplomacy, UN mission, peacekeeping operations, international security and peace, Canadian armed forces.

С. М. НАУМКІНА

**ПОЛІТИЧНА ВОЛЯ ТА ЇЇ РОЛЬ
У ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ**

На сучасному етапі становлення вітчизняної політичної науки, попри всі її безсумнівні досягнення, залишається недостатньо з'ясованою ціла низка явищ політико-психологічного характеру, які визначально впливають на характер суспільно-політичної трансформації українського суспільства в напрямі демократичного розвитку. До таких явищ, зокрема, можна віднести феномен політичної волі. Про це свідчить ґрунтовне монографічне дослідження В. О. Смірнкової «Політична воля як чинник державотворчої діяльності: об'єктивні та суб'єктивні детермінанти»*. Слід погодитися з автором у тому, що поняття «політична воля» має розглядатися і як універсальна наукова категорія, зміст котрої вивчається у межах філософії, психології, політології, соціології та інших соціогуманітарних наук, і як прикладне поняття, що характеризує особливості функціонування політичної та державної влади у тій чи іншій країні. При цьому актуальність дослідження політичної волі насамперед пов'язана з тим, що вона, як

© *НАУМКІНА Світлана Михайлівна* — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

* Смірнова В. О. Політична воля як чинник державотворчої діяльності: об'єктивні та суб'єктивні детермінанти: монографія. Київ: Логос, 2019. 384 с.

втілення цілеспрямованої, ефективної діяльності суб'єкта політики, може стати впливовим чинником успішного здійснення управлінської функції держави, запорукою адекватного забезпечення модернізації суспільства.

У монографії на основі широкої джерельної бази всебічно проаналізовано цілий комплекс понять, дотичних до концепту політичної волі. Йдеться, зокрема, про такі, як «свобода волі», «воля до влади», «волевиявлення», «політична участь», «відчуження», «волонтаризм», «колективна воля», «індивідуальна воля», «сваволя», «політична відповідальність», «політичні рішення», «політичний компроміс» тощо. На цій основі політична воля розглядається як дійовий інструмент пояснення основних напрямів розвитку суспільства перехідного типу. Автор слушно зазначає, що воля в умовах демократизації є не лише «індикатором громадянської свободи», а й чинником реалізації нових структурних елементів, серед яких формування демократичної політичної свідомості громади, активізація спільноти у прийнятті політичних рішень, плюралізм суспільних ініціатив, політична модернізація, задіяння потенціалу співвідношення влади і громадянського суспільства.

Суттєвим досягненням даного дослідження є розширення рамок вивчення феномена політичної волі. Так, на думку дослідниці, недостатньо з'ясованими залишаються: специфічні ознаки впливу політичної волі на закономірності перебігу політичного процесу; застосування її можливостей задля практичного втілення суспільних інтересів, створення сприятливого середовища для перманентного розвитку громадянського суспільства з високим рівнем політико-правової культури, здатного брати активну участь у виробленні державної політики; збалансування каналів реалізації політичної волі, здатних стримувати її переростання в суб'єктивне політичне свавілля; здійснення контролю за політичними рішеннями управлінської еліти, здатного обмежити її можливості здійснення власної політики поза межами суспільного консенсусу, скочуватися до примітивного волонтаризму. На означене коло проблем більшою чи меншою мірою дослідниці вдалося знайти відпові-

ді й висловити практичні пропозиції для суб'єктів державотворчої діяльності.

Слід погодитися з висновком автора, що українська еліта досі не забезпечує повноцінної матеріалізації у практично-політичному середовищі демократичних імпульсів та реформаторських потреб. Індивідуальні та групові інтереси правлячої верстви розходяться з волевиявленням суспільства, спрямованим на кардинальні прогресивні перетворення. Результатом цієї суперечності виступає соціальна нестабільність та відсутність чіткого взаєморозуміння між представниками управлінських структур та громадського сектора. В дослідженні політичної волі враховано не тільки приклади її реалізації, а й теоретичне обґрунтування практики політичного волевиявлення. У з'ясуванні складних процесів застосування політичної волі автора досить вдало спирається на порівняльний, історико-ретроспективний, системний методи. Такий широкий підхід є логічним, оскільки пізнавальний аспект досліджуваного феномена тісно пов'язаний з необхідністю усвідомлення і вибору альтернатив, що їх має здійснити суб'єкт вольових відносин, поведінка якого обмежена наявними у кожному конкретному суспільстві культурними кодами та стереотипізованими інтелектуальними процесами.

Монографічне дослідження В. О. Смірної є підтвердженням того, що політична воля детермінована сукупністю об'єктивних умов та суб'єктивних чинників. Як спонукальна сила, вона включає політичну свідомість і поведінку суб'єкта політики і спрямована насамперед на реалізацію інтересів і потреб, пов'язаних із здобуттям, утриманням, зміцненням і використанням влади. З політичною волею тісно пов'язана політична відповідальність, оскільки вона вказує на такі характеристики суб'єктів політики, як високий рівень свідомості й самосвідомості, ініціативність, цілеспрямованість, рішучість, наполегливість. Зрештою політична воля в умовах якісних структурних та ціннісних змін може слугувати основою для прийняття дійових рішень суб'єктами політичного процесу, вдосконалення політичної системи, налагодження владно-су-

спільних комунікацій. Відтак цілком логічним видається висновок автора про те, що політична воля в сучасних умовах є не лише важливим соціополітичним та психологічним феноменом, а й особливою якістю суб'єкта політики, що обумовлено політичними традиціями, політичною культурою, політико-ідеологічною системою, що домінують у певній країні в той чи інший період її розвитку.

ЗМІСТ

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Яковлев М. В.</i> Ментальні репрезентації та абстрактні поняття в концептосфері політичної науки.	3
<i>Саган О. В.</i> Медіа-інформаційний тероризм у когнітивно-поведінковому підході.	14

Розділ 2. Політичні інститути та процеси

<i>Дерев'янка С. М.</i> Обмеження політичних прав громадян в умовах воєнного стану: політико-правові підстави	26
<i>Шляхтун П. П., Малкіна Г. М.</i> Громадянське суспільство і держава: проблеми взаємодії.	38
<i>Погорелова А. І.</i> Актуальні проблеми парламентської діяльності в контексті культури парламентаризму в Україні	52
<i>Калініченко Б. М.</i> Визначальні напрями формування стратегії протистояння інформаційній війні.	61
<i>Матвієнків С. М.</i> Інформаційний простір сучасної України: законодавчий аспект	74
<i>Згурська В. Л.</i> Ініціативи із самоорганізації як форма громадської участі.	84
<i>Панкулич Л. А.</i> Підсумки першого етапу децентралізації в Україні: здобутки і невирішені питання	91
<i>Демартино А. П.</i> Особливості втручання Російської Федерації у внутрішньополітичні процеси країн Європейського Союзу.	103

<i>Опанасюк В. В.</i> Класифікація функцій держави: традиційні підстави в змінених умовах.	115
<i>Захаренко К. В.</i> Правовий супровід інформаційної безпеки суспільства	128

Розділ 3. Етнополітологія та етноконфліктологія

<i>Зан М. П.</i> Політичне представництво етнічних меншин Румунії: інституційний та діяльнісний виміри	139
<i>Риаханов Ш. Н.</i> Концепт политической нации применительно к «традиционным» государствам Запада: Франция, США и Германия	158
<i>Албрні Абдарахман.</i> Політичні конфлікти: теоретичні аспекти	174

Розділ 4. Міжнародна політика

<i>Вітман К. М.</i> Вплив постійного нейтралітету на реалізацію проекту Великої Швейцарії.	185
<i>Чепурда І. М.</i> Військовий компонент м'якої сили в зовнішній політиці Канади	197

Розділ 5. Рецензії

<i>Наумкіна С. М.</i> Політична воля та її роль у державотворчому процесі.	209
---	-----

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у збірнику. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

Вимоги до оформлення статей збірника «Держава і право»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – двома мовами: укр., англ.
3. Заголовок – двома мовами: укр., англ.
4. Дві анотації: українська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків (10 сторінок з переліком літератури).
6. Після тексту статті розширена англійська анотація на 2 сторінках, або 4000 знаків.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 83

Науковий редактор *І. О. Кресіна*
Художнє оформлення *В. С. Жиборовського*

Підп. до друку 24.03.2019. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 12,56. Наклад 200 прим.

ТОВ «Видавництво «Юридична думка»
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел./факс (044) 424-40-69